

Василь ШКЛЯР

ЧОРНЕ СОНЦЕ

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

Російсько-українська війна – очима бійця полку «Азов».

Хто і навіщо затягує криваву драму? Чому гинуть найкращі? Чому місцеві вважають своїх визволителів ворогами? Яким наш герой бачить майбутнє Вітчизни? Глибока, сповнена смутку, болю й надії оповідь хлопця, якого честь і сумління змусили взяти до рук зброю.

До видання ввійшли твори «Чорне Сонце», «Танець під чортову дудку», «Крук – птаха нетутешня», «Останній шанс Захара Скоробагатька», «Високі гори у Ялті», «Цілком таємні історії».

- [Василь Шкляр](#)

- [Чорне Сонце](#)

- -

- [1](#)
 - [2](#)
 - [3](#)
 - [4](#)
 - [5](#)
 - [6](#)
 - [7](#)
 - [8](#)
 - [10](#)
 - [11](#)
 - [12](#)
 - [Епілог](#)

- [Танець під чортову дудку](#)

-

- [1](#)
 - [2](#)
 - [3](#)
 - [4](#)
 - [5](#)
 - [6](#)
 - [7](#)

- [Крук – птаха нетутешня](#)

- [Останній шанс Захара Скоробагатька](#)

-

- [1](#)
 - [2](#)
 - [3](#)
 - [4](#)
 - [5](#)

- [6](#)
 - [7](#)
 - [8](#)
 - [9](#)
 - [10](#)
 - [Високі гори у Ялті](#)
 -
 - [1](#)
 - [2](#)
 - [3](#)
 - [Цілком таємні історії](#)
 -
 - [Передслово](#)
 - [Унти](#)
 - [Галопі](#)
 - [Кентавр](#)
-

Василь Шкляр
Чорне Сонце
Збірник

Чорне Сонце

Дума про братів азовських

Наприкінці третього тисячоліття до Різдва Христового, коли Земля вступала у Сварогову ніч і насувалися зловісні часи, волхви-укри постановили відкрити для свого племені таємницю сакрального знаку Чорне Сонце. Саме цей магічний символ здатний був дати людям нове джерело енергії, аби вони вистояли в годину найтяжчих випробувань. Цей знак забезпечував тісний зв'язок із предками, а отже, давав особливу силу та витривалість. І горе було тому, хто не чув голосу прабатьків, голосу рідної крові. Чорне Сонце спалювало йому душу.

Не скажу, що я закохався у неї з першого погляду, але вразила мене ця красуня не менше, ніж те мінометне стрільно, що гримнуло біля розвалені стайні на фермерському дворі. Ми втріох – Єгер, Сіроманець і я – заскочили на це господарство перевірити, чи все тут чисто; Єгер із Сіроманцем зайшли до будинку з розбитими вікнами, я прикривав їх знадвору, і саме тоді та міна гахнула так близько, що здалося, наче вона розірвалася в моєму правому вусі. Я впав на землю, але навіть тоді, перевівши подих, глипнув з-під каски на диво, яке невідь-звідкіля тут уродилося.

Вона стояла серед розбомбленого подвір'я гола-голісінька – сама богиня Лада – і всією собою кликала мене до себе. Не можна сказати, що вона аж так уже сяяла вродою – мала трохи обвислі груди, руки тримала складені внизу живота, ніби насамперед хотіла захистити своє лоно, – але її обличчя було загадковішим за усмішку Мони Лізи.

Коли в повітрі засвистіло ще одне мінометне стрільно, я нахильці підбіг до неї і майже галантно опустився на ліве коліно. Я взагалі-то шульга і стріляю з лівої, а до того ж мав тепер лише лівий наколінник, бо правого віддав перед наступом Вовчику. Цей новенький хлопчина із 23-ї бригади так запанікував перед боєм, що опинився серед нашої сотні, метушився, кидався на всі боки, запитуючи, чи немає у когось зайвої каски чи бодай наколінників, і тоді я сказав, що, брате, ніхто з нас не носить запасних касок, це було б просто смішно, якби ми за плечима носили запасні каски чи броники, а ось наколінники – так, ми їх маємо по двоє, себто по одному на кожне коліно, і я тобі можу одного вділити. «Я тобі дам навіть правого, – сказав я, – бо якщо стріляю з коліна, то з лівого», – і хлопчинка дуже зрадів, якимось так винувано всміхнувся, беручи у мене правого наколінника, і та усмішка, що пробігла його лицем, наче тінь, мені не сподобалася. «Я поверну, – сказав він винувано, – знаю, що ти азовець, знайду тебе після всього і поверну, мене тут усі називають Вовчиком, я ще не встиг обрати собі позивний. А як кличуть тебе?» «Маляр», – відповів я, і Вовчик побіг шукати своїх, і мені не подобалося, як він нервово біжить, не подобалося його зігнута спина, не подобалося, як підстрибує автомат на його гострому плечі, та й що там могло подобатися, якщо хлопчина вперше ішов до бою, а на ньому не було навіть каски.

І навіщо, Вовчику-братику, тобі позивний, якщо твоє ще дитяче ім'я само по собі є найкращим для тебе псевдонімом і позивним, не треба більше нічого шукати, Вовчику-братику, бо, якщо покласти руку на серце, у нас із цими позивними справжнісінька чехарда. Замість того щоб назватися Байдою, Нечаєм, Кривоносом чи Гонтою – немає числа таким іменам, – хлопці, немов для приколу, раптом стали хто Фрицом, хто Маршалом, хто Кротом, а один наш азовець узяв собі позивний Негідник. Я розумію, що немає на світі поряднішого хлопця за цього Негідника, але якби моя воля, то всипав би йому шомполів на голе тіло за такі жарти. Є у нас давня козацька традиція – за особливу провину карати небораку гарячими. Звісно, що вже не нагайками, а шомполами.

Недавно такої честі удостоїлися і ми з Єгерем – дістали по тридцять гарячих (по одному від кожного бійця нашої чоти), щоправда, не на голе тіло, а, спасибі високоповажному товариству, через штани. За що? Верталися ми удвох з Єгерем одного пізнього вечора на базу через селище, і нам закортіло попиту чогось холодненького. В горлянках так пересохло, що вже й голосів не відтягнемо. Підійшли до ларька, а там ватяне рило сказало, що всьо, пацани, лавку зачинено і, вапще, нехер тут ходити з автоматами. Ми до нього по-доброму: так і так,

мовляв, спрага мучить, а воно, чмо п'яне, вперлося рогом, почало матюкатися, ледь не погрожувати, сказало, що нас, бандерівців, сюди ніхто не кликав.

– Захлинився ти своїми помиями, свиняче рило, – сказав я.

Ми пішли собі далі, однак рило ще й услід нам поперло матюччям, потім вискочило з ларька і замахнулося чи то кулаком, чи пляшкою, в темряві не дуже роздивишся, тому Єгер подумав, що в нього в руці граната. Спрацював інстинкт самозахисту, найкращий стрілець нашої чоти в одну мить скинув із плеча автомат й одиночним улупив нахабі нижче коліна.

Потім Єгер пояснював, що хотів вистрілити мимо, на пострах чи попередження, але в темряві схибив, бо стріляв же не зі своєї СВД, а з акаема, через те промазав і вліпив біснுவатому сепару в ногу. Полегшувало Єгереву вину і те, що він сам на плечах заніс пораненого в нашу ж таки медчастину. Тому обійшлося шомполами.

Я був совісним свідком у Єгеря, навіть узяв половину вини на себе, адже ми разом були того вечора, і якби Єгер мене не випередив, то також стріляв би, і ще не відомо, куди в темряві влучив би. Я ж звичайний стрілець, а не снайпер, тому куля могла б дзизнути прямисінько в лоб. Отож, сказав я, шомполів нам належить порівну, і так ми обоє лягли на лави, а хлопці – вся чота – по черзі проходили повз нас і били, кому як дозволяла совість. Хто легенько, хто дужче, Сіроманець, земляк мій, той, можна сказати, тільки погладив, а нарваний Фриц так урізав, що в очах засвітили свічки.

У Фрица немає почуття гумору, немає жалю, він усе сприймає за чисту монету, через те й вояка з нього добрячий. Пішов якимсь уночі на вилазку (Фриц любив одинцем воювати), а вранці приніс чотири пари добротних черевиків і похвалився, що вдалося завалити п'ятьох кабанів.

– А де ж п'ята пара? – з недовірою спитав Єгер, який іноді теж самотужки виходив на полювання і знав, що завалити п'ятьох кабанів за одну ніч не так просто.

– На мені, – Фриц підняв ногу, показуючи міцного, як кінське копито, черевика. – Я ж на лови босоніж пішов.

– Нічо' собі, – повірив Єгер. – Маде ін раша.

Єгер тоді ходив у дешевих китайських кросівках (про берці ми ще й не мріяли), і ходив він по-особливому, я б сказав, по-котячому. Високий, тонкий, на довгих, журавлиних ногах, він ступав на землю легко і сторожко, наче дослухався премудрості Омара Хайяма, котрий усім людям радив обережно ступати на землю, адже ніхто з нас не відає, на чії зіниці він наступає. Але насправді таку ходу у Єгереві виробило його тонке ремесло.

Ось і до цього фермерського будинку з потрощеними вікнами він зайшов сторожко, мовби ступав по тонкому льоду, а за ним почвалав, як ведмідь у малинник, Сіроманець. Мій друзяка Сіроманець, якщо глянути збоку, таки вайлуватий, можна подумати, зовсім незграба, але то велика омана. Сіроманця треба побачити в гарячому ділі. Особливо коли він лупить з гранатомета-підствольника. Лупить і сміється. Х-га-га. Сміється і лупить. Окрім усього, під час «перемир'я» Сіроманець вряди-годи виїжджає у відрядження за межі зони війни. Також на гарячу роботу. На спецзавдання.

Якщо уважно переглянути на «Ютубі», як валяли пам'ятники Леніну в Харкові чи в Кіровограді, то там неодмінно запримітиш у натовпі «вайлуватого» хлопчину з рудою бородою. Щоправда, на задньому плані, бо Сіроманець панічно боїться відеокамер, особливо телевізійних, щоб, не доведи Господи, його не побачили по ящику батько-мати. Вони не знають, що Сіроманець воює. Ще їдучи з Кривого Рогу на Майдан, він набрехав удома, що напивав добру роботу в Києві на будівництві.

– У нені хворе серце, – пояснив нам Сіроманець.

Він зовсім недавно перейшов на рідну мову і думає, що правильно треба казати «неня», бо «мама» кажуть і кацапи. По мобільному Сіроманець розмовляє з батьками теж українською, і ті здивовано запитують у нього, що сталося. Сіроманець пояснює, що він живе в Києві, де всі інтелігентні люди розмовляють українською, тому він так звик. «Гібридною російською тут цвенькає лише неприємна чернь», – натхненно мудрує Сіроманець зі своїм приглушеним смішком: х-га-га.

Його неня не дуже тим переймається, неню більше хвилює те, що син на важкій роботі. Вона просить його бути обережним, добре їсти і тепло зодягатися, бо на будівництві небезпечна робота і холодні вітри. Сіроманець запевняє неню, що тут ніякої небезпеки, він кладе цеглу, як клав її і в Кривому Розі, тільки за більші гроші – вистачає і на житло, і на харчі та одяг. Аж тут неня його приголомшує. «Я знаю, синку, що тобі там скрутно, – схлипує вона. – Голодно й холодно. Але ти не їдь додому, бо тобі вже третя повістка прийшла з військкомату».

– Як ти думаєш? – запитав мене тоді Сіроманець. – За це можуть судити?

– За що?

– За те, що не з'явився до військкомату. За дезертирство.

– У нашій державі все можливе, – сказав я. – Але ти не переживай. Ми, азовці, не дозволимо. Ми їх усіх поставимо на місце.

Помовчавши, я додав:

– Ми їх раком поставимо.

– Я не переживаю, – зітхнув Сіроманець. – Я про інше.

– Про що?

– Батько, мабуть, здогадується. Дзвоню якимось, а він питає: «Ну що, синку, багато вже цеглин поклав?» Я не лічив, кажу. «І правильно робиш, – каже він. – Не лічи». От старий лис! Думаєш, він скаже нені?

– Ні, – заспокоїв я Сіроманця. – Він же твій батько.

Йому, видно, сподобалася така відповідь, бо, трохи помовчавши, Сіроманець сказав:

– Маю до тебе велике прохання. Ти ж мій земляк...

– Кажи.

– Якщо раптом... Якщо зі мною щось станеться, ти колись зайдеш до моїх і попросиш від мого імені пробачення. Обіцяєш?

– Обіцяю, – сказав я. – Тільки не те, що ти думаєш.

– А що?

– Я зайду до них і скажу, що на тебе, вайла дурного, впала з верхотури цеглина.

– Дякую, – сказав Сіроманець і засміявся своїм приглушеним смішком: х-га-га.

Він мене зрозумів.

Я знаю, чому саме ця розмова пригадалася мені після того, як мінометне стрільно вибухнуло біля стайні. Бо за хвилину до того Сіроманець пропонував розпочати зачистку саме звідти, але Єгер сказав, що ні, спершу підемо до будинку. І як тільки вони сховались у проїмі дверей, я, тримаючи автомат наготові, заглянув за причілок і раптом угледів те диво. Угледів оголену постать, що всією собою кликала мене до себе. Та я ще не встиг намілюватися нею, як на тому місці, куди пропонував іти Сіроманець, гахнула міна. Гримнула з такою силою, що мені здалося, наче вона розірвалася в моєму правому вусі, а коли в повітрі засвистіло ще одне стрільно, я умить опинився біля красуні і припав до її

теплого лона. Притулився до теплого каменя, бо це була справжнісінька скіфська баба. Тієї ж миті вона здригнулася від ударів осколків, які з противним скреготом дзизнули об камінь.

Звідки? Звідки ти тут узялася?

Я підвівся і став її розглядати. Скіф'янка мала зовсім невиразне обличчя, обшмугляне тисячолітніми дощами, вітрами, негодами, і на тому обличчі не було ні рота, ні носа, ні губ, лише проглядали виїмки очей, і мені ввижалося, що вона прозирає мене тими очима наскрізь. У неї були продовгуваті обвислі груди (мабуть, через те її називають бабою), а найвиразніше, що вона мала, – це руки, цнотливо складені внизу живота, і в тому був, як на мене, якийсь особливий знак, була якась глибинна суть, якої я ще не міг збагнути, але мені чомусь стало моторошно.

Можливо, то був страх, який знагла прокидається у твоєму естві, коли землю й повітря шматують вибухи, та я був певен, що цього разу волосся на моїй голові заворушилося від чогось іншого.

– Ні фіга собі! – почув позад себе голос Єгеря.

– Ну й ну! – здивувався і Сіроманець. – Як вона тут опинилася?

– Поцупили, – сказав Єгер. – Той, хто тут жив, викрав її з якогось музею чи заповідника.

Мене трохи розчарувало Єгереве припущення, хоча, швидше за все, так воно і було. Нині музейні реліквії часто перекочують до приватних осель. Ось і цей фермер не пас задніх.

Але... але... але ж...

Мені спала одна мудра думка, якою я не наважився поділитися з хлопцями. Ще подумують, що мене тут контузило.

Я зайшов скіф'янці за спину і побачив на ній три свіжі зарубки, вищерблені осколками.

– Вона врятувала мені життя, – сказав я.

– Баба? – не повірив Єгер.

– Це не баба. – Я доторкнувся до свіжих зарубин у камені. – Це жінка.

– Чому ж у неї такі обвислі цицьки? – знов не повірив Єгер.

– Чому? – я трохи помовчав, шукаючи найпростішу відповідь, потім сказав: – Тому, що ці груди вигодували ціле плем'я.

Єгер, який ставив усе під сумнів, знов хотів щось заперечити, але на паску в нього затріщала рація, і ми почули голос нашого чотового Гризла (от хто взяв собі позивний із розумом – за прізвиськом холоднорського отамана Семена Гризла). Чотовий дав команду на збірку.

Той день минув щасливо для всіх азовців. У нас не було навіть трьохсотих, і Сіроманець сказав, що, може, це завдяки тій берегині, що якимось дивом опинилася в нашому секторі. Цей Сіроманець мені подобався дедалі більше: по-перше, з його слів виходило, що скіф'янка сама опинилася на тому подвір'ї, а не притягнув її туди якийсь фермер-хапуга, а по-друге, Сіроманець уже засвоїв навіть таке слівце, як берегиня. Логічно: якщо вберегла, то берегиня.

Уже на базі я дізнався, що в 23-й бригаді, яка того дня співдіяла з нами, загинуло двоє. Один із них, дев'ятнадцятирічний хлопчина, навіть не встиг узяти собі позивний. Його називали Вовчик.

Жоден добровольчий батальйон не має такої розкішної бази, як наша. Це колишня дача президента-втікача, яку він змостив собі, ще як був губернатором Донеччини, а згодом, коли оселився в Межигір'ї, передав ці володіння своєму старшому синові – Стоматологу.

Маєток лежить на березі Азовського моря в селищі Урзуф, яке раніше належало до курортної зони, а тепер опинилося в зоні АТО, як називають четверту російсько-українську війну брехливі політики та шанувальники чорного гумору. Торік у квітні найманці Стоматолога почали тут збирати всіляку сепаратистську сволоту, запасатися зброєю, а вже 26 травня ми, будучи ще чорними чоловічками, без особливих зусиль захопили маєток для власних потреб. Тоді ходило багато чуток про чорних чоловічків, котрі невідь-звідкіля з'явилися на Донбасі. Чорне завжди більш загадкове і небезпечне, ніж зелене чи синє, – чорні запорожці, чорні прапори, чорні клобуки... А вся штука була в тому, що ми, не маючи військового обмундирування, зодяглися в дешеві чорні роби цивільних охоронців без будь-яких розпізнавальних знаків.

Ще більше тоді говорили про величезний арсенал зброї та неймовірну суму грошей, що начебто ми захопили на цій латифундії, але то були перебільшення. Маєток виявився відносно скромним, тут не було й тіні межигірського блиску й пишноти, своїми корпусами, флігелями та іншими прибудовами ця резиденція радше нагадувала посередній радянський санаторій. Навіть меблі тут були дешеві, такі собі шафи-стільці, хіба що подекуди в холах стояли м'які крісла. Воно й зрозуміло: колишній господар та його чада давно втратили інтерес до Урзуфу як зони свого відпочинку чи оздоровлення. Якщо тут і були колись предмети надмірної розкоші, то вони щезли безслідно, як золотий батон з Межигір'я, що давно перетворився на міф.

Але нас, чорних чоловічків, така база цілком задовольняла, хоча й не було там місця для комфортного снання всьому батальйону, тому деякі приміщення ми облаштували під касарні. Щоб надати цій обителі людського вигляду, я розписав її вхідну браму (псевдо Маляр зобов'язувало) на свій смак – посередині зобразив емблему «Азову» з латинської, власне староукраїнської літери «N», яку посередині перетинає впоперек літера «I» – ідея нації, – а по обидва боки емблеми намалював двох козаків у червоних жупанах а Іа Базилевич, котрий так класно ілюстрував «Енеїду» Котляревського, що я ще студентом вивчив цю поему напам'ять. Лише тут я недавно дізнався, що мій улюблений художник Анатолій Базилевич виріс у Маріуполі.

До того ж маріупольська майстриня Оля Черьомушкіна розмалювала майже півтора метра фасадної огорожі петриківським розписом так, що нашу базу вже можна було б заносити до Книги Гіннеса. Тільки навряд чи хто приїде до нас від тієї поважної установи. З маріупольської адміністрації приїжджало два чуваки, то відразу витріщилися на емблему «ідея нації» й запитали – а што ета за свастіка у вас нарисована?

– Це Гітлер, – сказав я. – Він намальований у манері абстракціонізму. Хіба ви не впізнали Адольфа Гітлера?

Вони мовчки проковтнули мій жарт, проковтнули його у прямому розумінні, я навіть бачив, як ворухнулися борлаки на їхніх горлянках, та й що їм лишалося робити, якщо це вже було після того, як чорні чоловічки взяли Маріуполь. Як зараз пам'ятаю той спекотний день 13 червня, асфальт плавився і грузнув під ногами, п'ятниця була, пекельна п'ятниця, а ще

більше пам'ятаю ніч, коли ми перед наступом ночували в аеропорту. Кажу ночували, а ніхто ж не стулив і ока, така тривога тремтіла в усьому тілі, в кістках, у волоссі, нерви були на межі. Ще й повен місяць висів у небі, як вовче око, – круглий, ясний, у синьому обручі. Такий місяць ще був на Майдані, коли горів Будинок профспілок, а в ньому горіли наші хлопці, і висів той місяченько так низько, що його діставав чорний дим, його діставало навіть криваве полум'я, бо ясний диск раптом перекреслила багряна блискавка, і на якусь хвилю мені відібрало тям, не міг пригадати, де я тепер і на якому світі.

А над Маріуполем теж стояв такий місяць, який не дає заснути і в мирну годину, він дивився згори вовчим оком ще й на світанку, коли о четвертій вишикував нас комбат Білецький. У блідому світлі лице його було теж бліде, аж біле, він звернувся до нас дуже коротко. «Мужики, – сказав він, – раптом що – ніхто не буде забутий». І стояли перед ним «мужики» ще ті – вісімнадцятирічний Хома з Волині, дев'ятнадцятирічний ультрас Аксьон із Луганська, двадцятирічний Гризло з-під Києва, багато нас там таких стояло, котрі безоглядно покинули університети, покинули свої родини, залишили недоцілованих дівчат, втекли від жінок, та під ту місячну хвилю нас менше за все цікавило, чи забуде нас хто, чи ні, ми поривалися вперед, ми знали, на що і за що йдемо, але мені сподобалося, що комбат не говорив про Україну, не говорив про святий обов'язок, а тільки так, коротко: раптом що – ніхто не буде забутий.

Від «раптом що» Бог милував, ми очистили місто малою кров'ю, трьох бійців поранило, один трьохсотий був дуже тяжкий, але хто і якими дозами може виміряти більшу чи меншу кров?

Хто і чим зміряє те почуття чи бодай знайде йому адекватну назву, коли ти звільняєш місто від бандитського кодла, а мирні жителі показують тобі дулі, сиплють услід прокльони чи – бачив я і таке – виставляють з вікна голе озаддя? Потім мені навіть приснилося, що я стріляю в ту паскудну вітрину з підствольника, голова відлітає, а срака залишається на місці, ніби живе сама по собі, живе своїм окремішнім срачиним життям і власним срачиним розумом.

Але, крім таких кошмарів, мене іноді навідували й добрі сни. Останнім часом навіть являлася ночами та жінка-скіф'янка, може, тому, що після зустрічі з нею на фермерському дворішці вона не йшла мені з думки. Її загадкове обличчя, руки, складені внизу живота, ні-ні та й зринали перед моїми очима. Я спіймав себе на тому, що думаю про скіф'янку як про живу істоту, і чомусь був певен, що й вона мене пам'ятає. Бо в мої сновидіння вона завжди являлася під таку хвилину, що скажи комусь – не повірить.

Стояли ми знов-таки трійкою на дальньому блокпості, що ближче до передової, – ми такі блокпости називаємо гніздами, – і сталася там пригода, про яку соромно було б навіть згадати, якби не та дивовижа. Соромно тому, що ми, як останні лінюхи, порушили порядок несення варті, коли вночі один боєць спить, а двоє чатують. Тієї ночі ми чомусь вирішили, що можна спробувати навпаки: двоє спатимуть, один пильнуватиме.

Гніздо наше стояло на ґрунтовій дорозі під ріденькою лісосмугою. По один бік – акацієва посадка, по другий – поле, скільки око сягає. Довкола все спокійно, ніч тиха, зоряна, але безмісячна. Віднедавна я часто приглядався до місяця, мені здавалося, що від цього козака багато чого залежить.

– Давай, Маляре, – сказав Єгер, – ми з Сіроманцем передрімаємо, потім я тебе підміню.
– Добре, – кажу.

Вони вмостилися спати, а мені раптом щось темне торкнулося серця. Буває так – ні сіло

ні впало накотиться безпричинна тривога. Пригадалося навіть, як ті козаки – Шевчик і хто там іще – так загралися в карти на чатах, що пропустили турків на Січ. Я думав про всяку всячину, а мене пробирав дедалі гостріший неспокій. Проте це була не та схвильованість, яка не дає заснути, це була підступна тривога, яка, навпаки, враз відступивши, кидає тебе в сон. Принаймні так сталося зі мною, коли я сидів, зіпершись спиною на загороджувальну бетонну балку, й не зоглядівся, як задрімав. Не знаю, скільки тривав мій сон, – може, годину, може, кілька хвилин, та раптом я побачив скіф'янку, побачив її кам'яне обличчя, яке взялося тріщинами, а на тому місці, де мав би бути у неї рот, враз утворилася чорна діра. Вона хотіла мені щось сказати, вона так силкувалася вимовити бодай слово, що тріснув камінь, і мене щось як підкинуло, я роздер очі аж до лоба й побачив, як метрів за сорок від нашого гнізда у лісосмугу майнула чорна тінь.

Не знаю, чи правильним було моє рішення, чи спрацював інстинкт, але я не став нишком будити хлопців, а згарячу сипонув з акаема довгою чергою по лісосмузі. Я ще не випустив і ріжок, як Єгер із Сіроманцем зайняли бойові становища, Єгер за напрямком мого вогню шукав у темноті мішень – що там, хто там? – а Сіроманець уже лупив з РПГ – х-га-га! – і корчував акаційки кабачками.^[1]

Нам ніхто не відповів вогнем, ми припинили стрілянину, і я вже подумав було, чи не приверзлася мені та тінь, чи не даремно я здійняв такий алярм? До світанку ми просиділи вкрай намагнічені, я розповів хлопцям, як помітив людський силует і був певен, що до нас підкрадається диверсійна група, але змовчав про те, що заснув, тож і про скіф'янку не міг нічого сказати. Хай колись іншим разом.

Як тільки трохи розвиднилося, я зайшов у лісосмугу і неквапом рушив до того місця, де побачив людську постать. Є! Під пошарпаною акацією ницьма лежав «камуфляж» у бронезилеті й чорній в'язаній шапчині.

Я тихо свиснув. Підійшов своєю котячою ходою Єгер і, ретельно оглянувши місцину, сказав, що їх тут було щонайменше четверо.

– Бачиш кров? – показав він на прим'яту траву за кілька кроків від убитого. – Когось ми тут добре поцілили, і його, очевидно, винесли звідси ще живим.

Єгер обстежив «камуфляж» без шевронів (я не захотів навіть дивитися на обличчя двохсотого, коли мій товариш перевертав його на спину) і сказав, що покійник зодягнутий у «горку».^[2] Проте ніяких документів Єгер не знайшов, хоча й сепари, і російські спецназівці часто носили при собі паспорти чи військові квитки навіть там, де без них можна було обійтися. Але у цього конспіратора Єгер не знайшов ніяких паперів, нічого такого, що могло б нас зацікавити. Окрім зачохленого ножа, при ньому не було навіть зброї; видно, його братани, втікаючи, підхопили з собою.

Єгер розчохлив трофейного ножа. Я бачив, що його, як завжди, доймає сумнів.

– Ти йди, – сказав він. – Іди до Сіроманця, а я тут ще дещо огляну.

Я з полегкістю пішов на гніздо, ковтаючи нудоту, що підступила до горла. Знав, що зараз Єгер проробить ще одну процедуру, яка мені не сподобається. Ні, він не відрізатиме вуха чи носа, але розпанахає ножем одяг на тих місцях, де найчастіше роблять татування.

– Ну, що там? – спитав Сіроманець.

– Одного завалили, – сказав я. – А була група.

– Дивно, – мовив Сіроманець.

– Що ж тут дивного?

– Що завалили тільки одного, – сказав Сіроманець.

– Єгер каже, ще одного поранили. Його винесли.

– Дивно, – сказав Сіроманець.

– Що дивно?

– Що його винесли. При такій катавасії вони рідко це роблять.

Сіроманець закурив і сховав сигарету в рукав, хоча вже розвиднилося.

Підійшов Єгер.

– На грудях двоголовий орел, – сказав він.

– Ну, звісно, – Сіроманець затягнувся цигаркою і випустив дим у руду бороду. – Завдали ми собі клопоту.

– Чим? – спитав я.

– Його треба закопати. За день він засмердиться, і тут не буде чим дихати.

– А може, по нього ще прийдуть? – подумав я вголос.

– Може бути й таке, – сказав Єгер. – Тримаймо носа за вітром.

І тут до нас долинув гуркіт мотора.

Десь далеко під лісосмугою ревів БТР, який, без сумніву, рухався до нашого блокпосту. Але, на щастя, рухався з нашого боку. Видно, там чули стрілянину і тепер поспішали з'ясувати, що тут сталося. Хоча допомоги ми не просили.

Напруга спала, і я згадав свій сон. Побачив потріскане обличчя, виїмки очей і круглий рот, що прорізався в камені.

Чорт забирай! Як таке може бути?

А ще я подумав, що їй там не місце, де стоїть вона зараз.

Я заберу її звідти. Хай там що, а за першої слушної нагоди я її заберу.

Повернувшись на базу (після того як нас замінили на блокпосту), ми пішли скупатися в Озівському морі.^[3] Хоча наша обитель стояла на його березі, таке задоволення нам випадало нечасто. Та після гарячої роботи я завжди поривався до моря, щоб зняти стрес. Тупо лягав на мілководді й чекав, поки все в мені вляжеться. Єгер із Сіроманцем плавали, пірнали, пирхали водою, як слони, а я лежав на мілині і вслухався, як вода гамує в мені легенький дроз.

До нас приєднався чотовий Гризло. Він вийшов на берег з автоматом і книжкою (зі зброєю ми не розлучалися ніколи), і я косував одним оком, як він роздягається. Мені подобався Гризлів оголений торс – зліва, де серце, на його тілі був витатуйований увесь декалог українського націоналіста.

У Гризла ще по-юначому добре, відкрите лице і борода, відрощена на раніше не голених щоках та підборідді, ніжна, як пух. Він не курить, не п'є, не вживає лайливих слів і червоніє, коли поруч нього матюкаються. Гризло – справдешній націоналіст. Бо у нас же як? Якщо ти розмовляєш своєю мовою, наприклад, у Києві, Харкові чи в Кривому Розі, то ти вже націоналіст. Україна в цьому справді унікальна країна, яких більше немає у світі. Тут націоналістами називають людей тільки за те, що вони розмовляють своєю мовою. А якщо ці самолюбці ще й хочуть, щоб із ними також говорили по-їхньому, тоді бери вище – це вже нацисти, расисти чи щонайменше фашисти. Такі ми, українці. Тому так і живемо. Обираємо собі владу завжди з чужинців, щоб нас, боронь Боже, не назвали ксенофобами. Обираємо перевертнів, чмошників і бариг, щоб часом до керма не дорвався якийсь націоналюга-фашист, котрий поставить у центрі Києва пам'ятник Бандері і заборонить на телебаченні російські серіали.

Візьміть хоч би й цього Гризла. Для нього свято – це бій. Для когось свято – це Восьме березня, Перше травня, День податківця, День митника чи бухгалтера, а для Гризла – бій. «Ну, і що він зробить в економіці, яка понад усе?» – спитають бариги і чмошники. Але я хотів би, дуже хотів би, щоб наш чотовий став бодай міністром оборони. Тоді ми багато чого дізналися б – хто зливав, хто грів руки, чому війні не видно кінця. Хоча ми й так знаємо чимало. Уже всі бачать, звідки ноги ростуть, а що вдієш? Націоналісти, фашисти, расисти й нацисти на війні. А «в миру» толерантні, гуманні, помірковані демократи. Якось ми затримали бариг із пом'ятими вухами, що розкопували водогінні труби на металобрухт, – і з тими не змогли нічого зробити. Їхній старший кудись подзвонив, і через хвилину на зв'язку вже був наш командир. Він сказав, що права рука міністра МВС веліла відпустити затриманих, бо вони під прикриттям «сантехників» працюють на нас. Ми, скреготнувши зубами, їх покошмарили, а потім таки відпустили.

Оголений, бородатий, на тринадцять років молодший за Ісуса Христа, Гризло іде до мене. Він не загібає ногами, а, як Ісус, іде по воді. Зупиняється, і я читаю на його худому, м'язистому торсі слова, які знаю напам'ять:

«Не дозволиш нікому плямити ні слави, ні честі Твоїї нації».

– Маляре, – каже Гризло. – До тебе є серйозна справа.

– Угу, – кажу я.

– Дуже серйозна справа, – наголошує Гризло.

– Намалювати Гітлера?

– Ні. Цього разу пропозиція буде не малювати. Завтра вранці з тобою говоритиме Ідеолог.

– Он як!

Ідеолог – це заступник командира з питань ідеології. Серйозна фігура, тому я вірю, що й розмова буде серйозна.

– Добре, – кажу. – А що за пропозиція, якщо не секрет?

– Він тобі скаже.

Гризло тримає інтригу. Щоб я менше розпитував, він на міліні пірнає під воду і, як індіанець, стрілою пливе до хлопців.

Невдовзі ми виходимо на берег, і, поки обсихаємо, я маю нагоду ще раз помилуватися на шедеври, наколені на тілі Єгеря і Сіроманця. Ескізи до цих татуювань я сам-таки й малював на прохання моїх побратимів, а потім інші майстри вибивали їх на шкірі. У Єгеря на всю спину красується козарлюга з двома схрещеними шаблями, а в Сіроманця на передпліччі – Святослав Хоробрий у кольчугі й шоломі. Багато наших бійців наколюють собі ще тризуби та знак Чорного Сонця, який можна побачити й на емблемі «Азову». Бувалі в бувальцях та ідейно підковані патріоти набивають собі на ліктях павутину, яка означає не лише їхню особливу небезпечність, але й фанатичну відданість своїм ідеалам та принципам. Це вже чисті арії, поруч із ними всілякі фашисти, нацисти, расисти та інші радикалі-аматори відпочивають.

Якщо я коли-небудь робитиму собі тату, то оберу Чорне Сонце. Воно теж нагадує павутину, але цей знак набагато глибший. З ним поспішати не можна. Поки що я не впевнений, чи наблизився до того духовного щабля, який дозволив би мені це зробити. Бо якщо ні, то краще не бавитися в такі ігри – Чорне Сонце не прощає легкодумства й нещирості.

– Готуйся, Маляре! – сказав Гризло.

– До чого?

– Побачиш!

Він, як хлопчисько, підстрибує на одній нозі, затуливши долонею вухо (вода потрапила), і літери на його торсі теж стрибають, але я легко прочитую:

«Будь гордий з того, що ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового тризуба».

Я чую, що море витягло з мене втому й тривогу. Це зовсім не те, що було після Іловайська. Тоді волосся на тілі й на голові стояло дибки. На руках воно стирчало, як дріт. Коли приїхали на базу, я теж впав знеможений у воду і пролежав отак з годину, а коли вийшов на берег, відчув, що волосся на мені знов наїжачилося. Я навіть побачив, як воно настовбурчується на руках від зап'ястя до ліктя.

А все починалося без напруги. Вранці наша колона зупинилася перед Іловайськом недалеко від села Грабське – оголосили перепочинок. Ми повискакували з КамАЗів, спершу переминалися з ноги на ногу, а потім зрозуміли, що це надовго, й пішли до лісосмуги на перекур. Посідали на траві, повлягалися хто де бачив і чекали команди. А її не було.

Незважаючи на вранішню годину, сонце пекло по-серпневому.

– Кого ждемо? Доки це буде? – нервували хлопці.

Потім нам сказали, що чекаємо підкріплення: повинні підійти танки, бетеери, важка артилерія. Мають прибути навіть два генерали. Якщо хтось думає, що ми дуже зраділи такому підкріпленню, то це не зовсім так. Танки завжди віщують велику битву, а ми готувалися до легкого піхотного наступу. Тому та звістка швидше викликала хвилювання, аніж заспокоєння. Принаймні у мене. Якщо казати відверто, це був страх. Ще не такий великий, щоб волосся дибки, але це вже було те відчуття, що холодить груди. Ти намагаєшся його прогнати, а в голову лізуть ще більші дурниці.

Під'їхала ще одна колона, як виявилось, криворізька бригада. Хлопці підійшли до нас розпитати, що тут і як.

– Чого чухаємося? – весело спитав водій беємпе, хоч видно було, що він схвилюваний.

Тому й говорив так весело.

– Запитання не до нас, – сказав я.

Ми розговорилися, і виявилось, що цей хлопчина з одного зі мною району, з села Вишневого. Звали його Олег. Ми з ним до цього ніде не перетиналися, бо він був значно молодший за мене. Худий, щупленький, камуфльована форма висіла на ньому, як на кілку, ніби він зняв її з чужого плеча. Хтось навіть пожартував:

– Ти що, когось роздягнув? Чи взяв одежину на виріст?

Він помітно знітився, мабуть, соромився, що на нього важко підібрати форму, але відповів з гідністю:

– Форма повинна бути просторою. У нашому ділі це важливо.

– Правильно, – сказав Маестро. – Розмір має значення.

– А як на мене, то нічого не має значення, – випустив дим у руду бороду Сіроманець.

– Тобто?

– Усе залежить від удачі.

– Удачу треба ловити, – сказав Маестро. – Вона сама не приходить.

– Авжеж, – погодився Сіроманець. – Сама приходить тільки вона.

– Хто? – спитав Єгер.

– Х-га-га. Смерть, хто ж іще?

– Знайшов, про що говорити.

– Смерть – це не найгірше, що може бути, – сказав мій земляк Олег.

– А що? – спитав Єгер.

– Полон.

– Полон?

– Чув же, що вони витворяють?

Я знав, що зараз про це не можна говорити і думати. Від теперішніх наших думок і настрою багато залежало. Але єдине, що справді до тебе приходить само, – це думка чи згадка, яку ти не можеш прогнати. І оскільки мова зайшла за полон, то я не міг не згадати Ядра. Позивний Ядро він дістав за те, що був металником ядра і займав призові місця на різних змаганнях. Сам маріуполець, Ядро виріс у цьому місті таким націоналюгою, яких у Львові чи в Коломиї ще пошукати. На його здоровому, м'язистому тілі не було живого місця від татувань, шкіра Ядра являла собою велику енциклопедію нашої символіки – від тризуба і Святослава Хороброго до Чорного Сонця та павутини. Ядро був класним снайпером і мав таку світлу голову, що ми бачили його щонайменше мером Маріуполя.

– Маляре! – зверталися до мене хлопці. – Ти ж намалюєш Ядрові бігборди на виборчу кампанію?

– Безоплатно! – казав я. – Його круглу, як ядро, пику я намалюю під циркуль.

– Ні, ми цілком серйозно.

– А я хіба як?

І далі ми вже змагалися, хто придумає краще гасло на бігборд майбутнього мера Маріуполя Ядра.

– Тому, що справедливий! – вигукував Сіроманець.

– Тому, що послідовний!

– Тому, що скромний і совісний!

– Тому, що почує кожного! – кричав ще хтось, але його рішуче перебивали: ну ти, бля, вопше.

– Тому, що не злодюга! Не хапуга і не базікало! Не зек і не хам!

– Та ні, – казав я. – Ядро ж буде намальований зі своєю снайперською гвинтівкою, через те напишемо так: ТОМУ, ЩО ПИЛЬНИЙ.

– Круто! – погоджувалися хлопці, однак і далі перебирали всі вагомні слівця, які можна було поставити після «тому, що»: не задавака, не скупий, не голубий, не мудак, не червоний, не гнучкошиєнко, не поц, не бухає...

Ядро на те тільки поблажливо усміхався. Мовляв, дурійте, дурійте, а я ж то ще своїєї згоди не давав. І усмішка на його круглому обличчі теж була кругла, як ядро. Вони, ці здоровані, майже всі такі. Мій дід Сашко був ковалем, залізну коцюбу зав'язував у вузол, а кажуть, що за свій вік мухи не зобидив.

Тому, якщо серйозно, то я написав би на бігборді Ядра одне слово: «ЛЮДЯНИЙ».

Коли ми звільняли Маріуполь, тоді ще була дурна заведенція відпускати захоплених сепарів під три вітри. Запахають їх в автозак, завезуть у мавпятник, наче якихось бомжів чи алкашів-хуліганів, там побалакають з ними, пожурять – і йди на фіг, щоб мої очі тебе не бачили. І ось одного разу таких деенерівців довелось запихати у «воронку» Ядрові. Дивиться, а серед них його однокласник. Вітька? Ти? Я, Колька, я. Однокласника повезли, а Ядра почав мучити сумнів. Якщо Вітьку випустять – це може окошитися на всій родині Ядра. За те, що він з бандерівцями, не пожаліють ні старого, ні малого. З іншого боку, однокласник усе-таки, он чужих відпускаємо, а з цим же ледве не за одною партою сиділи.

Ядро став радитися з хлопцями, що тут робити, і всі були одностайні: закопати виродка. «Ти просто не маєш права ризикувати, – сказали Ядрові. – Вони тебе не пошкоднують». Ядро погоджувався, але все-таки ще поїхав у той мавпятник. Чи він хотів поговорити з однокласником, чи подивитися йому в очі, чи мав який інший намір – невідомо, та, поки Ядро м'явся, деенерівця відпустили.

А Ядра закопали. Він потрапив у полон десь під Тельманом, і енциклопедія української символіки на тілі Ядра не залишила йому жодного шансу. З нього живого зрізали шкіру і закопали.

Тому десь у душі я погоджуюся з моїм земляком Олегом, що полон гірший за смерть. Особливо якщо цей полон закінчується смертю. Тут уже й дискусії не може бути. Смерть ставить крапку над усіма дискусіями.

Мине ще трохи часу – і ніхто не зможе посперечатися з моїм земляком Олегом. Він згорить у своїй беємпешці разом з переконанням, що смерть краща за полон. Йому, можна сказати, пощастить.

А поки що ми кепкуємо з його завеликої вдяганки, і Олег зовсім не сердиться, він теж усміхається і каже, що форму підбирав собі не за розміром плечей чи довжиною холощ, а за об'ємом матні, так що нате вам, викусіть; ми кепкуємо з генералів, які десь заблудилися чи, може, наклали в штани, що ніяк не можуть до нас доїхати; ми кепкуємо з усього, з чого можна хоч трішечки засміятися, бо нам це зараз украй потрібно, щоб викинути з думок усякі дурниці, про які ми тут щойно дискутували.

– Як там наш Кривий Ріг? – питає Сіроманець в Олега.

– А як! Як був Кривим, так і zostався.

Він дістає з кишені зім'яту пачку «Бонду», довго видлубує з неї цигарку, і я назавжди запам'ятовую його руки. Маленькі, міцні, посічені на долонях так, що там жодна ворожка не знайде лінії життя, з трохи випуклими жовтими нігтями, – вони, ці руки, так просякнуті соляркою, гаром і мастилами, що їх не відмиєш і кислотою.

– Розкажуть вам, як у Кривому Розі я купив собі за тисячу гривень дружину? – питає Сіроманець.

Ми всі повертаємо голови до нього. Ми думали, що знаємо про Сіроманця все, а тут тобі маєш – на поверхню впливає дружина.

Пішов, каже, позаминуло літа у стриптиз-бар, а там є така цікава послуга: якщо тобі сподобалася якась танцівниця, то будь ласка – за три години тисяча гривень. Ну, Сіроманець, хоч і не працював тоді на будівництві у Києві, але тисячу гривень нашкріб, заплатив за прейскурантом, як просили. Відвели, каже, йому кімнату, прийшла до нього дівчина, та, яку він вибрав, а найцікавіше було в кінці. Через три години – ще була ніч надворі – став наш Казанова збиратися додому, аж виявилось, що тому дівчаті нема де подітися. Кімнату їй теж відвели на три години, а далі йди собі куди хоч. «Нема мені куди йти, – каже дівчисько до Сіроманця, який тоді ще не був Сіроманцем. – Візьми мене з собою». А в нього якраз батьків не було вдома, ні тата, ні нени, яка тоді ще не була ненею, вони поїхали на море відпочивати, через те Сіроманець і вишивав ночами. Ну, зглянувся він над тим дівчиськом, привів додому, перебув з нею до ранку вже за так та й заснув міцним сном праведника.

На цьому місці ми затамували дихання. Ми були впевнені, що дівчина витрусила в Сіроманця останні копійки, обчистила квартиру й злиняла. Тепер нас лише цікавило, скільки й чого вона винесла.

– Хоч труси тобі залишила? – спитав Маестро.

– Та слухай же! – розсердився Сіроманець. – Я ж сказав, що купив дружину, а не курву! Чим ти слухаєш?

– Ну-ну, – сказав Маестро. – Валяй далі.

Отож прокидається Сіроманець десь аж під вечір – спав би до ранку, та їсти схотів, – чалапає, як ведмідь у малинник, до холодильника і не впізнає свою кухню. Усе блищить, сяє, гора брудного посуду, якого він наскладав, поки був сам, перемигає, на плиті борщ, котлети, компот... а на столі – віник!

– Усе блищить, сяє, а на столі віник? – спитав Маестро.

– Ну, ці... квіти! Букет стоїть, хіба не ясно?

– Ну!

– Гну! – сказав Сіроманець. – Не перебивай.

Він нашорошив вуха, ми подумали, що почув щось цікаве, можливо, брязкіт гусениць чи гуркіт бетеерів, на яких їхали генерали, але ні – то Сіроманець показував, як він почув

загадкові звуки у своїй квартирі. Чую, каже, вода шумить у ванній. Я туди: стук-стук, а звідти: «Нельзя, я раздета!»

Він знов почалапав на кухню, вмоловив три тарілки борщу, півдесятка котлет із гречкою і якраз допивав третю склянку компоту, як вийшло це чудо до нього на кухню. Сіроманець глянув – і захлинувся компотом. Якщо хтось вважає красивою Клаудію Шиффер чи там Анастасію Приходько, то цей хтось не бачив того дівчиська. «Очі – о! – показав Сіроманець. – Губи – о! Носик – о! Ніжки – о! А циці... Ви бачили коли-небудь цицьки, що стирчать, як... як зенітні установки?»

Ми презирнулися. Ні, таких ми не бачили. Навіть сорокасемирічний Маестро таких не бачив.

Але Сіроманець у тому й не сумнівався. Він провадив далі. А далі почалися речі не дуже приємні для Сіроманця. Ця краля стала до нього придиратися, що він не там покинув капці, не туди повісив штани, не там поставив тарілку, вигнала його курити на балкон, коротше, почала його виховувати. Нарешті за якимсь там стонадцятим зауваженням Сіроманцю увірвався терпець, і він закричав:

– Ти що, моя жінка, що тут розкомандувалася?

Вона вражено подивилася на нього. Їй аж мову відібрало від такого невігластва.

– А хто ж? – спитала вона.

Сіроманець геть отетерів.

– Це я що – за тисячу гривень жінку собі купив?

– Чому купив? Хіба я в тебе брала гроші?

Він розгубився ще дужче.

– Ні, не брала, – почухав потилицю Сіроманець.

– Нікого ти не купив, – сказала вона. – Ми просто сподобалися одне одному.

– Це я тобі сподобався? – не повірив він.

– Дуже, – вона погладила його по тому місці, по якому його більше ніхто не погладить.

Бо там невдовзі у Сіроманця виросте борода. – Кращого за тебе я в житті не зустрічала. І зіймайся, що й ти не зустрічав кращу за мене.

Він замислився. Це була правда. Стосовно неї звичайно, бо Сіроманець красенем себе не вважав.

– І що тепер? – дурнувато спитав він.

– Я хочу бути твоєю дружиною, – сказала вона. – Ти ж не проти?

Сіроманець і зараз замислився, замовк на найцікавішому місці.

– Що ти їй відповів? – спитав Єгер.

– Нічого.

– Як це нічого?

– Так. Все! Забули!

– Чого ж ти раніше не розказував про неї? – спитав Єгер.

– Соромився.

– Ну й дурний, – сказав Маестро. – З таких якраз часто виходять нормальні дружини. Бо вони вже нагулялися, перебігали, як телиці, і тримаються сім'ї.

– У тому-то й річ, що вона не гуляла, – сказав Сіроманець.

– Як?... Хіба ти її де підчепив?

– У кожного це колись буває вперше, – сказав Сіроманець. – Навіть у будь-якої повії це буває вперше. У неї це сталося зі мною.

Ми навіть не перезирнулися. Щоб його не образити, ми дивилися в землю.

– Ти впевнений? – спитав Єгер.

– Я тоді був п'яний, як свиня. Але я їй вірю.

– І де вона тепер? – спитав я.

– Не знаю. Почався Майдан, потім війна... Не до того було. Хай, може, колись...

Сіроманець підвівся і відійшов за потребою в лісосмугу. А може, так пішов, щоб ми не пристібувалися до нього з дурними запитаннями.

– Як ти думаєш – він усе це вигадав? – спитав Єгер.

– Не знаю, – сказав я.

Може, й вигадав. Ми вже були в тому стані, що могло що завгодно приверзтися. Я чув, що в котрійсь бригаді одному хлопцеві під «Градами» зірвало дах і він, сміючись, почав розповідати, як згвалтував козу. А тут – стриптизерка.

У мене міцна психіка, але уява буває хворобливою. Іноді вона малює таке, що Брейгель із Босхом відпочивають.

– Де ж ті генерали? – спитав Сіроманець, повернувшись із лісосмуги.

У нього був такий вигляд, що якби я зараз запитав його за «дружину», Сіроманець не зрозумів би, про кого мова.

– Там у лісопосадці пристигла дика алича, – сказав він. – Хочеш?

– Ні. Вона кисла.

«Хочу гречаної каші з котлетами», – ледь не вихопилося в мене.

Але я змовчав.

– Я б уже щось перекусив, – сказав Сіроманець.

Я подивився у дальній кінець дороги, обіч якої досягали соняшники, і мені привиділися два генерали. Вони повагом ішли в наш бік, сяючи погонами проти сонця. Фата-моргана. Це через соняшники. Я почувався божевільним Ван Гогом, якому сонце напекло голову. Потім, глянувши на село, що видніло на обрії, я не повірив своїм очам. Три тополі і хата під білим шифером. Це була наша родинна хата, що стояла в селі Тихий Став на Криворіжжі. «Матінко рідна, – подумалося мені, – це ж вони вже дісталися до мого села, і тепер ми його визволятимемо». Тихий Став, а далі Ганнівка, а там десь Вишневе, з якого щойно прийшов мій земляк Олег, водій беємпе... Ось чому він тут об'явився. Та ні, не може бути! Але ж дива, як буває – точнісінько наша хата й ті самі тополі... А потім у мені озвалися слова Василя Симоненка, які того дня ще не раз озивалися: «І якщо впадеш ти на чужому полі, прийдуть з України верби і тополі, стануть над тобою, листям затріпочуть, тугою прощання душу залоскочуть».

Он же вони, тополі! Прийшли...

Нарешті нам сказали, що ніяких танків і генералів не буде. Розвідка повідомила, що Іловайськ майже чистий, але треба його прочесати, бо сепари, вони ж, як таргани, можуть бути в кожній шпарині. Такий генеральський кульбіт не сподобався нашому комбатові, але що мав робити? Виступив перед нами, як завжди, коротко: мовляв, мужики, зробимо. Раптом що – ніхто не буде забутий.

Потім ще був той розкішний двоповерховий особняк, у якому комбат зорганізував щось на зразок тимчасового штабу. Хтось із хлопців сказав, що це будинок тутешнього прокурора, який наживав звідси п'ятами разом з усім сімейством. Та виявилося – не з усім. Одного члена родини – попелясту кавказьку вівчарку з висячими вухами – прокурор залишив сторожувати дім, але зголоднілий пес, здається, тільки зрадів, коли побачив людей. Ми теж

були голодні, бо нас підняли ще затемна, перед досвітком, коли нічого не лізе в горлянку, а після того була дорога, потім нас маринували під Грабським у чеканні танків і генералів, через те в декого вже скавчало в животі, а два холодильники в особняку були вимкнуті і порожні.

Поки комбат ділив сектори між сотнями, ми щипали дикий виноград, що вився на прокурорських балконах, і тоді я побачив тих двох хлопчаків, що гралися з голодною кавказькою вівчаркою. Інакше їх не назвеш, наших Хому й Аксьона, діти та й годі, у них ще й борода не росли, і були вони схожі між собою, завжди усміхнені, завжди веселі й готові, шибеники, до якоїсь витівки. Їм би ще гратися, як оце вони гралися із собакою, їм би, футбольним фанатам, ганяти м'яча, що й робили вони, коли була змога, я ж кажу, геть тобі діти, та, коли я до них підійшов, обидва поздоровкалися по-дорослому, як здоровкаємося всі ми, азовці, не долоня в долоню, а стискаючи руку товариша біля ліктя, як вітали один одного легіонери і гладіатори, morituri, ті, що ішли на смерть, тому, стискаючи руку побратима трохи нижче ліктя, ми не знаємо, чи то ми вітаємося, чи прощаємося назавжди.

Так було і тоді, ніхто ще не знав, що очікує нас через півгодини, усе ще було спокійно, і цей луганський шибеник-ультрас Аксьон був без каски і броника, вони йому вже в'їлися в печінки, та каска і той важезний броник; я сказав йому: «Зодягни, з цим не жартують», а він, шалапут такий, каску ще зодягнув, а замість броника накинув на себе стареньку чорну «розгрузку».^[4] Так, згодом виявиться, що бронежилет не врятував би Аксьона, але я тільки хочу сказати, що він був дитиною, як і Хома, так-так, хай вони, друзі-нерозливвода, не ображаються на мене, але вони були ще дітьми, і я кажу це для того, аби всі зрозуміли, якою несправедливістю буде те, що станеться через півгодини.

А поки що все було як зазвичай.

«Мужики, зробимо, – сказав комбат. – Раптом що – ніхто не буде забутий. Уперед!»

Він був збіса рішучий і незворушний, комбат наш.

І пішли вперед мужики – вісімнадцятирічний Хома з Волині, який був сиротою, мав тільки названу матір, ще вчора він їй подзвонив і сказав: «Мам, я й після війни не вернуся додому, залишуся на Донбасі, бо тут мені буде роботи не менше, ніж зараз, але ти, мам, не хвилюйся, я люблю тебе, мам»; пішов дев'ятнадцятирічний ультрас Аксьон із Луганська, котрий теж недавно став сиротою, бо його зреклися рідні батько-мати за те, що пристав до бандерівців ще на Майдані; повів нашу чоту двадцятирічний Гризло з декалогом націоналіста під броником; пішов трохи старший за них Сіроманець, уже, можна сказати, зовсім дорослий «жонатий» мужик, який «працює» на будівництві у Києві, а йому прийшла вже третя повістка із військкомату, х-га-га; пішов сорокасемирічний Маестро, найдосвідченіший вояка у нашій чоті, який ще до цього побував на трьох війнах, а бач, підкорявся двадцятирічному студентові Гризлу; пішов котячою ходою Єгер, а там ген далі пішов наш стратег Мосе, пішла перша чота першої сотні – Змій, Джигун, Петюня, Молдаван, Босяк, Лисий, Редіс, Кліма, Ліс, пішли Тол, Мокрий, Картман, Рижий, Колізей, Солдат і Ліфтер, пішов Апостол зі своєю правдою і наукою, дриблінгом пішов Футболіст, поруч із ними – чистокровний Кельт і Метро, який упивався боєм, як медом, пішов з найдовшою бородою Буба, атож, це йшли знамениті бородані першої чоти; а подивіться-но, хто вирушав у другій чоті – там був сам Шухевич, ще не генерал, а вже вищий за маршала, потім Мілан, Чечен, Чек, ішов – ви не повірите – Моцарт, а також Русич, Сидор, Лемко, Макс і Муртень ішов найпорядніший у світі Негідник і – слова з пісні не викинеш – був там вояка з іще химернішим позивним, ніж Негідник, це не хто інший, як наш балакучий донеччанин Ленін,

з такою ж куценькою борідкою, як у того більшовицького негідника, але він був із нашої штурмової чоти, в якій ще йшли Гал, Хімік, Ковбой, Сокира, ішли Бендер, Ярик, Глядач, Руна, ішли Піт, Борода, Муха, Леший, Бонов, вирушав у цей веселий похід Турист, ішов із власним жеребом у кишені Фортуна, ішов – не летів – Вертолїт, і суворий Табала, і добросердий Кузя, а також Муром, котрий прибився до нас аж із Росії, ішов Хорват, самі знаєте звідки, і безстрашний словак Дрозак, який перед кожним боєм волав на всю горлянку:

«На войну, курва, на войну!!!»

Та война недавно забрала від нас Березу, забрала Сокола, Світляка, але, присягаюся, я бачив, як вони й зараз ішли поруч з нами, і їхня хода була найстрашніша.

І було любо глянути на чоту Кірта із третьої сотні, де йшли істинні звіробі Вовк, Бобер, Сова, Черв'як, а з ними, як і годиться, поруч був Айболїт; тут також ішли Сніжок, Акела, Боб, Шахта, ішов – ех, якби ви побачили, як красиво йшов у цей танок Танцюрист – часом зигзагом, часом навприсядки, сумішшю бойового гопака і танго смерті, – як відміряли свої пантерячі кроки Чилієць (ні, не з Чилі), Білорус (так, сябро), Серб (ні, не із Сербії, наш) Партизан, Сократ – однокурсник Хоми; а ще ж рушила чота третьої сотні – Демітос, Буйний, Гюрза, Борман, Моджахед, Вуйко, Сиваш, Вевеес, Малеза, Дерзкий, Золотий, Кіт, Олежка пішли нога в ногу Злий і Палій, пішли, зрозуміло, наші командири Черкас і Троян, пішов зі своєю правдою Апостол, і ніколи ні в кого не було такого надійного прикриття, як у нас, бо це завдання взяли на себе черкаські холодноярці, їх, цих шайб-здоровил, цих чучупаків, упізнавали здалеку – Сіті, Амброс, Бізон (хто ще не бачив бізонів у Холодному Яру, то подивіться), Адвокат, Сліп, Роло, Зоян, Десант, Блондин, кияни Вітальос і Голд, тож нам не треба було озиратися, ми йшли вперед, і сонце по небі теж за нами пішло околяса й пекло, як скажене. Воно сипало жар з високості, але я вже не чув його палу, жар не діставав мене через броник і каску, тільки гупало й гупало в скроні: «Прийдуть з України верби і тополі... верби і тополі... верби і тополі...»

Агей, генерали! Ідїть сюди! На войну, курва, на войну! Хто вам сказав, що місто чисте, чия це розвідка донесла у ваші зарослі мохом вуха таку брехню, якщо там у кожній шпарині – у льохах, коморах, хлівах, на горищах – засіли бойовики. Чи ви самі до такого додумалися? Тоді за законом військового часу прошу до стінки, панове генерали, чи, як сказали б козаки-петлюрівці, до муру, авжеж, на розстріл, суки, бо он уже йде до вас новий міністр оборони Гризло, тремтїть, вийміть бакси з кишень, на тому світі вони не ходять, Гризло вас, підарасів, порішить особисто, хоч він, цей юний хлопчина, наймолодший чотовий у сотні, ще жодного разу не вжив слово «підарас», він червоніє від таких слів, ви, генерали, навіть не здогадуєтесь, що на світі є такі люди.

Та коли тут і там почали рватися гранати, коли осколок застряг у Гризловому бронежилеті, він, цей юний хлопчина з ніжною, як пух, бородою, підбіг до Маестро, підбіг до нашого сорокасемирічного діда Маестро, котрий воював на четвертій, але вже на своїй війні, котрий грав на всіх інструментах – від гітари до банджо, – так ось, наш чотовий Гризло, без п'яти хвилин міністр оборони, підбіг до Маестро й сказав таким голосом, що не вгадаєш, чи то був наказ, чи благання:

– Маестро! – сказав Гризло. – Прийми командування чотою...

Маестро змінився з лиця, Маестро підріс на голову, хоча в його віці вже не ростуть, хіба що по службі, як ось тепер, – йому довірив командування без п'яти хвилин міністр оборони, у бронежилеті якого застряг осколок якраз на тому місці, де під захисною пластиною було написано: «Здобудеш Українську Державу або загинеш у боротьбі за неї», і далі вже нас

повів Маестро. За ним пішли Гризло, Єгер, Сіроманець, а ген пішов Шухевич, Хунта, Палій Мілан, Фінік, Солдат, пішли Гал, Змій і тінню пішов Тінь, пішов я, а зі мною пішов мій ровесник двадцятивосьмирічний Василь Симоненко, а з ним пішли верби і тополі, верби і тополі, верби і тополі, а горою за нами нога в ногу йшло околяса розпечене до білого сонце.

І тоді першим упав Хома.

Вранці я пішов у штаб до нашого Ідеолога. Ми його ще називаємо Одноріг. За тверду лінію, з якої його не зрушиш і танком. В однорогів немає або-або. Тільки – отак!

Розмова видалася, як і обіцяв Гризло, серйозна. Ідеолог сказав, щоб я взяв на себе обов'язки замполіта.

Я здивувався. По-перше, мені не подобалося це совєцьке слівце, а по-друге, який із мене замполіт?

Я йому так і сказав. Дивувало ще й те, що наш Ідеолог не страждав на рудименти минулого, а вигріб слово з чужої скрині.

– Ну, це умовно, – сказав він. – Назву посади можна придумати кращу.

– Навіщо думати? В УПА це називалося політвиховник.

– От бачиш? Ти вже готовий, – зрадів він.

– Чому я?

– По-перше, ти маєш педагогічний досвід. Викладав німецьку...

– У в'язниці, – сказав я. – У виправній колонії.

– Тим більше. Забув, як нам це знадобилося?

Він мав на увазі мої перемовини з начальником Маріупольської жіночої колонії. Тоді я справді знайшов «педагогічний» підхід до цього суворого чоловіка: як колега з колегою домовився, що його «підопічні», котрі відробляли норму в швацькій майстерні, пошиють чорним чоловічкам зелені уніформи з наметів. Однострої вийшли похватні, їх дехто носить і нині. Тільки Ідеолог даремно перебільшував мої педагогічні здібності. Наче не знав, що начальник колонії попросив зробити йому навзаєм одну делікатну послугу. Щоб ми допомогли йому повернути кіоск, який у нього віджали місцеві спритники. Ми так постаралися, що повернули йому три кіоски. Все одно вони були незареєстровані.

– А по-друге? – спитав я.

– По-друге, ти добре знаєш історію, гарно співаєш, знаєш напам'ять усю «Енеїду», легкий у спілкуванні...

– Ну, масовиком-розважальником я не збираюся бути.

– Та ні, ти будеш політвиховником, сам же кажеш.

– Я такого не казав, – вперся я.

– Як не казав?

– А так. Я тільки назвав саме слово, а що буду політвиховником – не казав.

Я набичився, щоб показати йому, що я не такий легкий у спілкуванні, як декому здається.

– Я думав, для тебе це буде почесна місія, – сказав він.

Ого! – місія.

– У нас начебто й немає кого виховувати, – огинався я.

– Ти будеш займатися не стільки особовим складом, як зв'язками з громадськістю, – пояснив Ідеолог. – Тому я й згадав тюрму. Нам треба більше спілкуватися з місцевим населенням, з органами адміністрації, з осередками культури. На цьому полі у нас не менше роботи, ніж на війні.

«Мам, я й після війни не вернуся додому, – згадав я Хому. – Залишуся на Донбасі, бо тут мені буде роботи не менше, ніж зараз».

– То як? – спитав Ідеолог. – Згода?

– Не знаю, – знизав я плечима.

– Маляре! – підвищив він голос. – Ти пройшов Маріуполь, Мар’їнку, Іловайськ... Ти бачив тих людей?

– Бачив.

– Це ж глина. Не дуже піддатлива, але глина. З неї можна ліпити. А ти ж не тільки маляр, а й скульптор.

Зі скульптором він, звичайно, загнув, та я починав розуміти, що Одноріг не лишає для мене вибору. Він вів свою лінію твердо і рівно, як оратай веде борозну. Або-або тут не проходило. Тільки – отак!

Але я знов згадав і побачив Хому.

«Мам, – сказав Хома, – я не вернуся додому...»

А потім він упав.

Вони трійкою зайшли до порожнього будинку.

Хома й Аксьон – друзі-нерозливвода – та однокурсник Хоми Сократ. Вони завжди трималися трійкою. Так працювали і в цьому секторі.

Їхній десятник Танцюрист бачив, як вони вийшли з будинку. Там було начебто чисто. Танцюрист із двома хлопцями рушили до них.

Хома підійшов до металевих воріт і спробував їх відчинити. Вони не піддавалися.

І тут зовсім поруч упала граната. Вона вдарилася об цоколь будинку й відкотилася прямо до них. Ніхто й не помітив, звідкіля вона прилетіла. Хома стрибнув до гранати, і хтозна, що він тоді подумав, бо думати не було коли. Хома впав, накрив гранату собою. Дехто не встиг навіть зрозуміти, чому він так зробив. Це вже потім усім розвиднилося.

Але Хома був тонкий, худенький. Його навіть не вистачило, щоб щільно закрити гранату. Щоб захвати від вибуху всіх.

Один осколок вирвався з-під Хоми і влучив Аксьонові в око. Ще один поціливів Сократа в ногу. Але він, Сократ, ударив з кулемета в той бік, звідки прилетіла граната.

Хома лежав біля металевих воріт. Танцюрист підбіг, ухопив його за руку, шарпнув і зрозумів, що Хома мертвий.

Сократ строчив з кулемета. Потім його палець завмер на спусковому гачку. Вулицею, у нього перед носом, хтось промчав на мотоциклі, обсадившись дітьми. Так вони часто робили. Затуюляться дітьми, а ти хочеш – стріляй, хочеш – ні.

Десь стояв божевільний крик, і невідомо було, з якого боку кричать:

«Воду давай! Давай воду!!!»

Яку воду? Кому? Навіщо?

Підбігли хлопці, щоб винести Хому й Аксьона. Цього чекали два сепари, котрі вихопилися із сусіднього будинку. Зі зведеними до стрільби автоматами, вони були впевнені, що заскочать наших зненацька. Але хлопців прикривав Санітар з ручним кулеметом. Короткою чергою він скошив обох.

Поранення в око для Аксьона було смертельне. Ще трохи – і він піде до свого товариша Хоми. Доля вирішила, що якщо вже друзі-нерозливвода, то нерозливвода навіки.

А перед тим його, ще живого, візьме на руки комбат.

– Аксьон... Аксьончик...

І його лице – тверде незворушне лице комбата – збіліє на крейду.

У сусідньому дворі росла слива. Саме достигла. Дерево було обліплене чорними

плодами. Чому їх ніхто не зривав?

«Воду давай! Давай воду!!!»

Вибухи стрясали землею вже тут і там, кулі чухрали на деревах гілля і листя, а сливи не падали. Не знаю, що мені сталося. Я підійшов, зірвав одну – круглу, чорну, солодку, як мед. Світ крутився довкола мене, а я стояв і їв – може, востаннє в житті? – чорну сливу. І стояло наді мною високо в zenіті сонце, я дивився на нього і зовсім не мружився, бо воно не пекло, не палило і вже не світило. Сонце було чорне. Воно увійшло у Сварогову ніч, увійшло в саму серцевину ночі Сварога.

Потім ми бігли до КамАЗів. Наш комбат розкусив ту аферу і дав наказ відійти. Ще далеко було до блокади, а він розгадав підготовлену пастку: мужики, відходимо. Але ми не відходили, ми бігли, бігли, бігли, і в один КамАЗ помістилася вся наша чота, тридцять «мужиків» напхалося в кузов, наче їх туди хто втрамбував, і машина помчала – ми дізналися вже пізніше – через заміноване поле в бік Виноградного.

А тепер скажіть мені, панове ідеологи, панове астрологи, панове мінери-сапери, та й ви, генерали, ну ж бо, скажіть мені, чия рука і чия воля провела нас через оте полечко-поле, так нашпиговане мінами, як буває лише нашпигована весняна рілля бараболею?

Не знаєте? Тоді мовчіть. Колись, як будемо живі, я вам скажу.

Ми їхали довго, від Іловайська до нашої бази далеко, але ще й там, навіть після лежання у прохолодній воді Озівського моря, волосся на мені стирчало, як дріт.

Ми з Єгерем поїхали на «козі» до Маріуполя. «Козою» ми називаємо наш пошарпаний пікап «мітсубісі», що колись був червоного кольору, а тепер став плямисто-гнідим. У кількох місцях на ньому можна знайти круглі дірочки, але то звичні прикмети нашого часу.

Кермував «козою» Єгер і, за великим рахунком, віз він до Маріуполя не кого-небудь, а політвиховника полку «Азов» (уже не батальйону, а полку) Маляра, котрий їхав до міста у справі державної ваги.

Відтоді, як я перебрав на себе місію політвиховника, моя дорога часто пролягала до Маріуполя. Можна сказати, що я взяв це місто під свою особисту опіку. Уже другого дня після мого призначення я поїхав до маріупольського театру, який чомусь називався Донецьким академічним російським драматичним театром. Спершу я подумав, що це якась донецька трупа перебралася до Маріуполя на час війни, аж ні – виявляється, цей мистецький заклад давно називався Донецьким обласним театром, хоч стояв він у славному місті Маріуполі, як і годиться, на Театральній площі. Ну, так, якби наш скромний Криворізький театр драми і музичної комедії імені Тараса Шевченка називався Дніпропетровським. Але не про те мова.

Мова про те, що я ще під час взяття Маріуполя завважив цю небуденну споруду з чотириколонним портиком і дав собі слово, що колись неодмінно сюди завітаю.

Єгер підігнав «козу» до самого портика і, як завжди, засумнівався:

– Може, вдвох зайдемо?

– Ні, – сказав я. – Не треба лякати людей.

Потім зайшов до театру і швидко знайшов кабінет директора.

У передпокої за столом сиділа миловидна дівчина, яка округлила на мене більше налякані, ніж здивовані очі.

– Ви куда?

– Туда, – сказав я і, не чекаючи запрошення, зайшов до директора, котрий, на диво, виявився на робочому місці.

Він теж не зрадів моєму візиту, проте чемно підвівся з крісла. Це був уже літній сивий чоловік з короткими вусами. Він мені когось дуже нагадував, але я не міг згадати кого.

Я назвався політвиховником полку «Азов» і запитав, як до нього звертатися.

– Чекаленко, – сказав він. – Грігорій Александровіч.

«Ого! – подумав я. – Невже родич славного мецената Євгена Чикаленка, котрий любив Україну до глибини власної кишені?»

– Чем об'язан? – спитав він, наче ми з ним грали у п'єсі і йому треба було так спитати.

– Може, ми спершу сядемо?

– Да-да, канешно!

Ми сіли, я зняв з голови мазепинку, автомат поставив між колін. Потім без зайвих передмов сказав, що мене дивує репертуар їхнього театру.

– Не понял, – сказав він і раптом перейшов на українську. – Що вас дивує?

– У вас немає жодної української вистави.

– Он як! – Чекаленко силувано усміхнувся. – А хіба ви не знаєте, що у нас театр російської драми?

– Знаю, – сказав я, твердо дивлячись йому в очі. – Але ж часи змінилися.

Він не витримав мого погляду і скосив очі на автомат.

– У нашому репертуарі є «Ніч перед Різдом» Гоголя.

– Це не те, – похитав я головою.

– Як не те?

– У Маріуполі є чимало людей, які хочуть дивитися вистави українською мовою.

– У нас рускоязычний город, – сказав він.

– Ні, – заперечив я. – Маріуполь розмовляє південно-східним наріччям української мови. Так, лексика переважно російська, але фонетика, синтаксис українські з деякими грецькими впливами.

– Молодий чоловіче! Дайте мені доробити до пенсії.

– Доробите, – сказав я. – Тільки добре подумайте над тим, про що ми тут говорили.

Я підвівся, кинув автомат на ліве плече й зодягнув мазепинку.

– Приємно було познайомитися, Григорію Олександровичу, – подав йому руку. – З вашого дозволу я ще навідаюся. До зустрічі.

І справді, я ще не раз навідувався до театру, але більше не міг застати Григорія Олександровича на робочому місці. Тривалий час він був на лікарняному, то їздив десь у відрядження, то брав відпустку. Я вже почав домагатися зустрічі з головним режисером, однак і того чорти носили десь далеко поза театром. Тоді я залишив секретарці номер свого мобільного і сказав, щоб Чекаленко сам мені подзвонив, коли з'явиться, хоч був певен, що швидше рак засвистить у дві клешні, ніж той до мене обізветься.

Сказати, що ми з Єгерем даремно палили бензин до Маріуполя, не можна, бо, окрім театру, я мав там ще купу справ по різних установах. Заходив у мерію, виступав в університеті, зустрічався з працівниками освіти й культури. Останнім часом мене більше цікавили місцеві поети, музиканти, учасники художньої самодіяльності, бо надходила перша річниця звільнення Маріуполя і я хотів, щоб ця дата – 13 червня – була відзначена з честю. Я вважав, що на концертну програму не варто запрошувати київських зірок, маріупольці мають усе зробити власними силами, бо це насамперед їхнє свято і вони повинні взяти його якомога ближче до серця. Я навіть уявляв собі невеличкий парад – без помпи, без танків і артилерії, а таку собі майже домашню дефіляду, коли головним проспектом від площі Визволення до бульвару Богдана Хмельницького проїде наша «Залізьяка» (славнозвісний панцерник, який ми зробили з КамАЗа, укріпивши його сталевими пластинами та арматурою), а за нею, нашою славною «Залізьякою», пройдуть азовці, котрі пам'ятають вовче око місяця над аеропортом і гарячий, як пекельна смола, асфальт, що втікав із-під ніг тієї спекотної п'ятниці.

А сьогодні вранці, ще й рак не свистів, до мене подзвонив директор театру і сказав, що він уже на місці. Ми з Єгерем помчали на «козі» до Маріуполя, де я мав ще силу-силенну справ. Трохи розбита дорога стелилася між такими соковито-зеленими полями, якими вони бувають тільки у травні. Молоденька пашниця піднялася вже в коліно, ніщо не нагадувало війну, хоча до Широкиного звідси було кілометрів сорок, не більше, і так само було до того місця, до того дива, яке не давало мені спокою. Аж раптом на цій дорозі, що стелилася між пшеничним полем, ми побачили ще одну дивовижу. Єгер насилу встиг загальмувати, «коза» завишала, як недорізана, і зупинилася метрів за десять від того місця, де зійшлися у дикому герці два півні-фазани.

– Оце так дискотека!^[5] – сказав Єгер.

Очманілі від токування, не поділивши гніздові угіддя та самок, ці красені зчепилися не

на життя, а на смерть, зчепилися, звісно, ще в пшениці, але, мабуть, ноги і крила заплутувалися в густій зелені, то вони, як справжні рицарі, вийшли на чисту дорогу. І так захопилися бійкою, що не помітили навіть «кози», яка могла розчавити їх обох, чи, може, вони просто ні на що не зважали, бо й тоді, коли ми вийшли з машини, півні не припинили битися, підстрибували, цілячи одне одному дзьобом у голову. Золоте і зелене пір'я фазанів стояло сторчма, а через великі червоні кружала довкола очей їхні голови здавалися закривавленими.

«Кох-кох-кох!» – погрожував один із лютим підстрибом.

«Го-го-го», – огризався другий і мітив своїм жовтим дзьобом у самісіньке око супернику.

Ми стояли, зачаровані тим видовиськом, поки Єгер, спохопившись, дістав мобільний і ступив крок уперед, щоб зняти забіяк на камеру. І хоч ступив він цей крок по-котячому, фазани зненацька змахнули крильми й полетіли у свої пшениці: «кох-кох-кох», «го-го-го».

– Зрозумів? – провів їх очима Єгер. – Зчепилися за територію.

Я розумів. Але вголос сказав:

– Ми дали маху. Тре' було одного спіймати Андрієві.

Андрій Штепа, наш друг-волонтер із Черкащини, недавно розповів, що він придбав собі лебедя Карлушу і тепер шукає йому пару, бо лебідь сам не живе. Це не обов'язково мусить бути лебедиха, – сказав Андрій, – її може замінити качка, гуска, індик, але я хотів би, щоб це теж була якась непроста птаха. Наприклад, фазан чи павич. Так пояснив той мужик, який продав Андрієві Карлушу за сто баксів. Він, виявляється, підібрав лебедя ще малим пташеням, яке відбилосся від зграї, і воно виросло в отакенного лебедя серед качок і курей, навіть не знаючи, що вміє літати. Карлуша прожив у цього чолов'яги чотири роки, став зовсім ручним, а тепер лебедя купив Андрій і шукає йому підходящу пару.

– Пожди, – не зрозумів Сіроманець, вислухавши цю історію. – Як купив?

Ми пили пиво в просторій вітальні одного з апартаментів, у якому, цілком можливо, колись опочивав утеклий господар. Тут стояли пристойні меблі – широка вбудована шафа, диван, чималий стіл з віденськими стільцями, був телевізор «Самсунг», холодильник, а найбільше інтригувало велике плетене крісло-гойдалка, в якому, судячи з його габаритів, гойдався Сам. Інакше я уявити його не міг, тільки так: сидить, законтачений, і гойдається. Тому дехто з хлопців принципово не хотів сідати в це крісло, а ось Андрій Штепа, навпаки, завжди вмощувався у гойдалку, закурював «Парламент» і, потягуючи уманське пиво, починав якусь оповідку. Як ось тепер про Карлушу.

Ми любили Штепу за веселу вдачу, щирість і щедрість. Він, маючи якийсь бізнес, віддавав на війну половину з прибутку. Штепа й сам би пішов воювати, але страждає на клаустрофобію. Він не може перебувати в бліндажі, в автомобілі, якщо не сам за кермом, і навіть у натовпі людей його переслідує ця біда. Почалася вона з того, що одного разу Андрій топився. Пірнув з аквалангом на Гнилому Тікичі біля скелі й незчувся, як у балоні закінчився кисень. У руках уже мав по «трактору» («тракторами» Андрій називає оброслих мохом раків-велетнів), а ось повітря зненацька забракло і зацібку на аквалангу заїло. Була б йому жаба цицьки дала, та врятував Штепу його друг Микола Вечір, котрий теж печерував з ним раків. Витяг він Андрія на берег, зробив штучне дихання, відпоїв з ложечки оковитою, але відтоді Штепа не може бути в тісному закритому просторі. Він просився до нас в «Азов», казав, що піде на будь-яку допоміжну службу, готовий хоч і машини мити, однак ми переконали Андрія, що без такого благодійника, як він, ми пропадемо. «Волонтером ти нам

допоможеш більше, ніж на передовій», – сказали ми.

Крім того, Штепа ще володіє дивовижним даром провидця, і я підозрюю, що набув він цього надприродного хисту теж після того, як тимчасово розпрощався з життям під водою. Але про це пізніше, бо Сіроманець перепитав знову:

– Як це купив? Виходить, той мужик виглядів лебедя з пташеняти, приручив, тримав біля себе чотири роки, а потім продав?

– Ну, – кивнув Штепа.

– І ти дав йому сто баксів?

– Ну, – знов кивнув Штепа. – Я ж йому сам запропонував. Чого ти причепився з тими баксами?

Сіроманець скреготнув зубами. Щось він не доганяв у цій історії.

– Слухай далі, – сказав Андрій, пускаючи дим двома цівками через ніс. – Тут не все так просто, як ти думаєш.

– А звідки ти знаєш, що я думаю? – чогось сердився Сіроманець.

– Знаю! Бо я ще не розказав, що було далі.

– І що?

– Це капець!

Андрій знов глибоко затягнувся, випустив дим цього разу кільцем, провів те кілечко очима аж під стелю, потім сказав:

– На другий день Карлуша зробив мені «йо-ма-йо».

Сказав і знову, зануда, чекав, поки ми перепитаємо, що ж то за «йо-ма-йо»?

– Що ж він зробив? – спитав Сіроманець.

– Не повірите, – Штепа так тяжко зітхнув, наче Карлуша спалив йому хату. Буває: ображений птах приносить жарину на стріху – і хати немає. Але ж у Штепи хата була не під соломою.

– Яке «йо-ма-йо»? – спитали ми в один голос.

– Карлуша від мене втік, – сказав Штепа і дрібно закліпав очима.

– Утік? – не повірив Єгер.

– Атож. Він так засумував за своїми курми й качками, що згадав, хто він такий. Згадав, що він лебідь, що має крила, тож знявся і полетів.

– До того мужика? – здивувався Сіроманець.

– Ні, до нього він не долетів, – сказав Штепа. – У Карлуші крила слабенькі, не треновані. Він долетів до першого ставка, недалечко від мого дому, і там сів. Я біг за ним, задер голову й біг, аж падав, але все бачив. Карлуша опустився на воду. Тоді я побіг додому, надув гумового човна, приволік його до ставка і поплив до Карлуші. Він – тікати. «Карлуша, мань-мань», – підкликаю його до себе, а воно, стерво, забилося в очерет. Я зрозумів, що мені його не впіймати. Тоді подзвонив до того мужика й попросив, щоб він приїхав і зловив Карлушу. Той погодився, навіть, здається, зрадив, що так вийшло, але приїхав. І що ви думаєте? На голос господаря Карлуша вплив з очерету прямо йому до рук.

– І що тепер? – спитав Сіроманець.

– А що? Я замовив Карлуші вольєр, – сказав Штепа. – Тепер залишилося знайти йому пару.

– От чмошник!

– Хто – я? – не зрозумів Штепа.

– Та ні, – сказав Сіроманець. – Карлуша твій.

Сіроманець навмисне під'юджує Андрія, бо ми найдужче любимо, як він розповідає про «чмошників» і «бариг». Штепа всіх людей, які йому не подобаються, ділить на два типи – чмошників і бариг. Особливо це смачно у нього виходить, коли Андрій сортує політиків та всяких урядників, що вилазять на екран телевізора. Недавно я спіймав себе на тому, що й сам уже вслід за Штепою чітко розрізняю, де чмошник, а де барига. Якщо в чоловіка масний писок, вологі губи, тоненький голос, очиці бігають, наче і я не я, і хата не моя, то це типовий чмошник, який краде спідтишка і може залізти до тебе в кишеню. Це такий собі гібридний різновид наперсточника.

А якщо лице грубе, нахраписте, щелепи широкі, якщо він бреше й оком не змигне, то це, звичайно, справдешній барига. Бариги, за Штепою, не такі підступні, як чмошники, вони відвертіші у своїх зазіханнях та апетитах. Беруть відразу багато завдяки своїм давно відпрацьованим схемам, але коливати курсом долара, різко підвищувати тарифи на комуналку, нищпорити по чужих кишенях їм за падло. Є ще й змішані типи – різні гібриди бариг і чмошників, але то вже ціла наука, яка називається фізіогноміка. І доступна вона лише Андрієві Штепі, який, крім усього, має дар ясновидця.

Ми просто кайфуємо і хапаємося за животи, коли разом зі Штепою дивимося Шустера. Андрій до нас приїжджає переважно по п'ятницях, саме тоді, коли транслюється це популярне шоу, але він завжди просить нас вимкнути телевізор.

– Що ви там не бачили? – сердиться Штепа. – Ми ж наперед знаємо, що вони скажуть. Давайте краще побалакаємо замість слухати тих бариг і чмошників.

Ми згодні, що слухати там особливо немає чого, але нас цікавить те, що буде далі. А далі починається цирк на дроті. Шустер запрошує до мікрофона товстого, але з тонким голосочком чоловічину і так, знаєте, цілком серйозно запитує в нього, чому не рухаються реформи в правоохоронних органах, адже туди вже й грузинку взяли, яка начебто зарплату підвищить до хмар, і запроваджують конкурсну основу на вакантні посади...

– О, слухайте! – вигукує Штепа, потягнувши добрий ковток уманського «жигулівського». – Зараз цей чмошник скаже, що треба міняти систему!

– Потому што нада менять систему, – цілком серйозно каже товстун. – Пока ми не паменяем систему, нічево у нас не палучіцца.

– Ну да! – вигукує Штепа. – Ніхто, бля, не винен, тільки система! Ні Яник не винен, ні Рижий, ні Ахметка, ні Пшонька, ні Кровосісі, ні Чикатило, ніякий поц не винен, тільки одна система. І Гнат не винуват, і Килина не винна, тільки хата винувата, що пустила на ніч Гната.

Але перед Шустером уже стоїть міцний, як брила, чолов'яга (такого довбнею не завалиш), і надбрів'я над його нерухомими очима теж нагадують дві брили. Від нього навіть через екран повіває легким запахом коньяку. Шустер запитує, чому досі немає ясності в газовій сфері, чому з людей луплять три шкури за газ?

– О! – вигукує Штепа. – Зараз цей барига скаже, що в усьому винна Юлька, яка підписала кабальну угоду... Давай, вали на папередніков!

– Ну, ви ж знаєте, – каже бриластий чолов'яга, котрого довбнею не завалиш, – що в цю кабалу ми потрапили ще тоді, коли Юлія Володимирівна підписала...

Ми вже далі не слухаємо, ми іржемо, як жеребці, аж пиво йде носом, і з нетерпінням чекаємо, коли мікрофон візьме наступна Штепина жертва.

І вона, ця пузата жертва з вологими губами і пухкенькими щічками, нарешті отримує від Шустера запитання, дуже складне запитання, треба сказати, а саме: якою ж врешті-решт має

бути ота всіма омріяна, всіма вистраждана, всіма очікувана система влади?

– Прозорою! – кричить Штепа. – Система, бля, повинна бути прозорою і відкритою!

– Тут є два головні критерії, – каже черевань із пухкенькими щічками. – Прозорість і відкритість...

– Авжеж, система повинна бути прозора й відкрита, як горілчана вітрина, – додає Штепа. – А ти, чмо, ще скажи про європейські стандарти! – входячи в раж, кричить Андрій, й черевань слухняно повторює:

– Нам не треба винаходити велосипед, є ж європейські стандарти...

– І європейські цінності! – додає великий провидець і медіум Штепа. – Ти, злодюга, забув про головне – про європейські цінності, які ти вивіз на Кіпр.

– І європейські цінності, – повторює на екрані бідолаха, після чого ми вже лежимо на підлозі, ми качаємося і рвемо пупи, ми всцикаємося зо сміху, а Штепа поважно відкидається на спинку крісла-гойдалки і надовго завмирає, як і годиться великому провидцю ще й медіуму, котрий під час такого сеансу виснажується, а то й зовсім знемагає.

Потім Андрій уже наполегливіше просить вимкнути зомбоящика. Він хоче, щоб ми заспівали. Сам Штепа не співає ніколи. Тільки слухає. І ніхто не вміє так слухати пісню, як він. Особливо коли ми з його ж таки земляком і товаришем Миколою Вечором, котрий приїздить до нас разом з Андрієм, заводимо «Тиха, тиха надворі погода, та й немає милого з походу». Потім той милий таки повертається з походу і застає свою кохану з дитиною на руках.

Здрастуй, мила, здрастуй чорнобрива,
Чия в тебе на руках дитина?

А вона й каже:

Була в мене циганочка Дуня,
Вона в мене дитину забула.

Він не вірить:

Брешеш, мила, брешеш, чорнобрива,
Не така циганська дитина,
Бо циганське чорне та патлате,
А це біле, біле, гарнуйте.

Тоді ревнивець, не в тім'я битий, геть притискає кохану до стінки:

Давай, мила, коника сідлати
Та й поїдем циганку шукати.

Вона бачить, що вже не викрутиться, та й каже:

Був у мене козак аж три ночі,
Він покинув свої карі очі.

По Штепиній щоці змійкою сповзає сльоза. Йому невимовно жаль і козака, якого зрадила мила, і дівчину, що нагуляла дитину, і дитя, що лишилося байстрам, і того нетягу, що покинув свої карі очі, і жаль навіть вигадану циганку Дуню, яку ні за що, ні про що хотів доганяти козак. Штепі жаль їх усіх разом, йому жаль усього цього світу, так невимовно жаль, що він соромиться своєї жалісливості і тихо-тихенько каже:

– Я б їх, сук, усіх перестріляв.

Ми з Єгерем уже доїжджали до Маріуполя, коли він, ніби вгадуючи мої думки, спитав:

– А чому вони такі грубі, ці баби?

– Які баби?

– Скіфські.

– Ну, чому ж грубі?

– Ти подивися, які досконалі скульптури на той час були у греків. Навіть тепер таких ніхто не витеше. А це якісь одоробла.

Єгер зачепив мене за живе.

– То зовсім інший стиль, – сказав я. – Давні греки робили скульптури для краси, а ці мали інше призначення.

– Яке? – спитав він.

– Їх ставили біля святилищ у місцях особливої енергетики. Тобто такі кам'яні фігури позначали місця, де можна було набратися енергії.

– Гм... – сказав Єгер.

– І не лише фізичної енергії. Там можна було зміцнитися й на силі духовній. Наші предки вміли безпомилково визначати такі місця.

Єгер з недовірою скосив на мене очі, але я снував свою думку далі:

– Потім і самі ці кам'яні фігури вбирали в себе неймовірну силу і магнетизм. Їх робили і ставили в особливих місцях за повелінням верховних волхвів-жерців.

– Он як! Тоді це міняє суть справи, – сказав Єгер.

Я витримав паузу, поки він переварить інформацію, і запитав:

– А знаєш, як називали верховних волхвів?

– Поняття не маю.

– Украми.

– Ти серйозно? – знов скосив очі на мене Єгер. – Я думав, що укри – давня назва українців.

– Ти правильно думав. Це назва давніх українців, але не всіх. Тільки тих, хто знав таємницю Чорного Сонця.

– Гм, – знов глибокодумно сказав Єгер.

– І ще одне, – продовжив я виховну годину для свого друга. – Скульптори кажуть, що для створення досконалої статуї треба всього-на-всього прибрати з кам'яної брили зайве. Розумієш? А наші пращури робили скульптури з таким прицілом, щоб кожен сам у власній уяві міг відкинути зайвий камінь і побачити свою дружину, чи матір, чи богиню, чи кохану. А ти кажеш: одоробла. Сам ти...

Я примовк, бо ми вже під'їхали до театру, і я залишив Єгеря в машині переварювати інформацію, а сам пішов до директора. Миловидна дівчина, що сиділа в передпокої, зустріла мене такою усмішкою, що якби не Ангел, я б у неї закохався тут і тепер.

Ангелом я називаю свою наречену – і не тільки тому, що обожною це небесне створіння, а через те, що вона так зветься насправді. Ангеліна. Ангеліна, погодьтеся, трохи задовге ім'я, тому я її називаю Ангелом. Вона часто прилітає до мене на крилах із Кривого Рогу, де викладає фортепіано в музичній школі. Прилітає завжди перед сном і грає мелодію, якої не існує ніде в природі – вона живе тільки в мені. Цю мелодію народила в мені Ангел.

Я намагаюся їй дзвонити якомога частіше, бо коли Ангел набирає мене, а телефон поза зоною, вона не знаходить собі місця. Якщо ж зв'язку немає два-три дні, в Ангела опускаються крила. Одного разу, коли ми брали Мар'їнку і мій телефон довго був поза межами, Ангел упала в розпач. Її охопив такий страх, що, коли на мобільному засвітилося моє ім'я, вона не могла й не хотіла увімкнути зв'язок. Їй увижалося, що в трубці зараз озветься чужий голос і скаже, що... Потім Ангел передзвонила сама й, почувши мій голос, запитала абсолютно спокійно:

– Як ти?

– Добре, – сказав я. – Вибач, що довго не дзвонив. Був на дискотеці.

– Я так і думала. Весело було?

– Дуже.

– Моя мушля ціла?

– Так, – сказав я. – Жодної подряпини.

Мушлею Ангел називає мене. Це слово у неї вирвалося тоді, коли я вперше її обняв. До того ми з нею були майже незнайомі, хоча іноді бачилися звіддалік на різних мітингах. Нас, притомних українців, у східних містах так мало, що ми не могли розминутися. Цю горду чорнявку я, звісно, давно запримітив, але щоб отак відразу закохатися чи щось типу цього, то ні. Хоч як це дивно, ми познайомилися ближче не в Кривому Розі, а в Києві, де висадився наш десант на підтримку протестів проти дискримінаційного мовного закону. Це було в червні 2012 року. Тут мене пам'ять не зраджує, бо саме тоді в Маріїнському парку – сам не знаю, як воно сталося, – я підійшов до неї, узяв за плечі і пригорнув. Пригорнув і відчув, що її тіло прилягло до мене, даруйте на слові, по всіх пазах. Так, наче природа, яка нас ліпила, знімала мірку з мене і з неї, щоб усе підходило і збігалось тютілька в тютільку. Ангеліна теж це відчула, бо замість того, щоб врзати нахабі по пиці, пригорнулася до мене щільніше й сказала:

– Я відчуваюся равликом, котрий знайшов свою мушлю.

Маєш! Я аж розгубився. Ну, мужики в цьому ділі завжди дурніші.

– Ти будеш моєю мушлею? – спитала вона.

– Так.

– І завжди захищатимеш мене, правда ж?

– Правда. Коли буду поруч.

– А де ти ще можеш бути?

– Далеко, – сказав я, наче вже тоді щось передчував.

– Я поїду з тобою, – сказала вона.

– А якщо то буде чоловіча робота? Не буду ж я возитися з жінкою, – заговорив у мені Сагайдачний.

– Я пастиму тобі коня, – сказала вона.

– Ні, ти будеш удома і виглядатимеш мене з походу.

– Добре, буду вдома і про всяк випадок варитиму зілля.

– Навіщо?

– Ох, Грицю-Грицю! Хіба ти не знаєш, для чого вариться зілля? На випадок зради.

– Ти змогла б отруїти мене?

– Легко, – сказала вона.

А недавно я вирішив перевірити, чи не змінила Ангел своїх поглядів на зраду під час війни. Подзвонив і між іншим сказав, що маю тут ще одну жінку. А що? Це ще не найгірше,

що могло тут статися.

– Вона красива? – спитала Ангел.

– Так, дуже. Просто богиня.

– Як її звать?

– Лада. Вона врятувала мені життя.

– Дай, Боже, вам щастя, – сказала Ангел. – А я пішла.

– Куди?

– Зілля копати. Сьогодні якраз неділя.

Оскільки розіграш не вдався, я розповів їй про скіф'янку, оминувши, звичайно, обставини, за яких ми з нею зустрілися. А решту все розповів.

– Ти казав, вона врятувала тобі життя, – не забула Ангел.

– Ну, то я так... Берегиня ж! – згадав я Сіроманця.

– Коли в тебе ротація?

– Скоро.

– Мушля! Я це чую від тебе вже більше...

– Думаєш, я не скучив?

– Скажи як? – попросила вона.

– Приїду – і покажу.

Якийсь час ми обоє мовчимо. Ми думаємо про одне. Равлик залазить у свою мушлю, і кожна клітинка його тіла знаходить свій паз. Такого щастя довго не витримаєш, тому ми прощаємося.

– Вітання твоїй Ладі, – каже Ангел.

Моїй Ладі. Вона, друга моя любов, досі стояла там, під обстрілами, а мені все не було як дотримати своєї обіцянки. Недавно в Широкиному були Єгер із Сіроманцем, і мені дуже кортіло запитати у них, чи не бачили часом скіф'янку, але я не спитав – посоромився.

Єгер привіз мені звідти подарунок. Він заскочив до бібліотеки, яка зсередины вигоріла до тла, і знайшов там одним – одну вцілілу книжку. Це був «Кобзар» Тараса Шевченка. Єгер каже, що коли він взяв обгорілого по краях «Кобзаря», то на нервовому зриві відразу почав його перечитувати, і йому здавалося, що Шевченка він читає уперше.

Тому я розумію, який дорогий подарунок зробив для мене Єгер. Як розумію і те, що саме «Кобзар» уцілів там не випадково.

Тепер мій вірний друг Єгер сидів у «козі-мітсубісі» на Театральній площі, 1, біля чотириколонного портика духовного храму, на місці якого колись давно стояла церква Святої Марії Магдалини, а я вже заходив до кабінету Григорія Олександровича Чекаленка: здоровенькі були, давно не бачилися.

За цей час, що ми не бачилися, Григорій Олександрович помолодшав, посвіжішав (ніхто не діяв на нерви) і його сиві вуса підківкою загнулися вниз, як у Назара Стодолі. Навіть райдужні оболонки в його очах відмолоділи, у них світилася якась загадкова лукавинка.

Григорій Олександрович чемно розпитав мене про наші полкові справи, про Широкине, Лебединське, потім сказав, що Путіну ніколи не взяти Маріуполь, бо в цьому місті не те коріння, що він думав. Московська розвідка тут явно прорахувалася і підвела під дурного хату не лише Путіна, але й весь російський народ.

Я не вступав у дискусію. Для маріупольця це була прогресивна думка.

Але спитав:

– Ви впевнені?

– Так, – сказав Чекаленко. – Вони ніколи не візьмуть Маріуполь, я в цьому переконаний, бо, крім усього, ще маю шосте чуття...

Я запитував його зовсім про інше, але й ця відповідь мені сподобалася. Особливо про шосте чуття. Його, це чуття, не можна мати постійно. Воно відкривається в людині – і то не в кожній – лише за виняткових умов. У нашій сотні шосте чуття чи, певніше сказати, третє око було відкрилося у Хунти. Хунта – це легенда нашого полку, найкращий у світі фехтувальник на шаблях, боєць, який самотужки вийшов з іловайської пастки. Хунта розповів, що коли біг містом, то раптом сталося диво: він наперед бачив, де яка вуличка, де яка стежка, де який паркан, ворота і лаз-перелаз. Біжу, каже, й знаю, що он за тим поворотом буде аптека, а там далі школа, спортивний майданчик, садок... Біжу – так і є, так і є, Господи, все точнісінько так, як мені уявлялося, хоч я ніколи в житті там не був. А на одному подвір'ї, через яке перебігав Хунта, мав бути злющий-презлющий пес завбільшки з теля, справжнісінький вовкодав, якого наперед бачив Хунта, але вибору в нього не було, мусив перейти це подвір'я, і він справді побачив велику, як голуб'ятня, буду, а в ній сидів велетенський пес-вовкодав, проте він і не гавкнув на Хунту, навіть не писнув, тільки сумно поглянув услід. «Видно, той барбос на нашому боці», – сміявся Хунта уже в шпиталі, бо третє око хоч і врятувало йому життя, та не вберегло від поранення. Не така то була катавасія, щоб вийти геть сухим із води, казав Хунта, але от що цікаво і прикро: у шпиталі шосте чуття його покинуло. «Видно, воно приходить разом із небезпекою, – зробив висновок Хунта. – І що ви мені не кажіть, але є в людині якась вища сила, є, є, вона, ця сила, захована не тільки над нами, але й у нас самих».

Яким було шосте чуття у Григорія Олександровича Чекаленка, я не знаю, та він мені сьогодні подобався, цей майже однофамілець (з різницею в одну літеру) великого мецената Євгена Чикаленка. А потім мені здалося, що це шосте чуття відкрилося і в мене, бо Григорій Олександрович раптом спитав:

– А ви читали спогади Євгена Чикаленка?

– Так, – сказав я.

– І про кацапів читали? – зрадив він.

– Про кацапів щось не пригадую, – збрехав я.

Мені дуже хотілося, щоб він розповів мені ту кумедну історію. У нього, театрала, це мало б вийти дуже цікаво. Євген Чикаленко описав смішний випадок зі свого дитинства, коли їх, малих, батьки лякали кацапами. Ті кацапи іноді заходили в село у червоних

сорочках, підперезаних мотузками, патлаті, з довгими бородами, і батьки лякали дітей, що ось, мовляв, коли ви не будете слухняними, то прийдуть кацапи і вас заберуть. Однієї ночі хтось почав гатити у двері хати. І грюкав так гучно, що попрюкидалася навіть дітлашня. Бідолашні були впевнені, що прийшли кацапи їх забирати, і від страху цокотіли зубами. Аж виявилось, ні – то грюкав у двері їхній пес. Хтось звечора забув на ганку глечика з молоком, собака його занюшив і ну хлебтати. Дохлебтався до того, що застромив голову аж до дна, а витягти її не може. Тоді бідний псисько підійшов до дверей і став гатити об них зодягнутим на голову глечиком.

– Розкажіть, – попросив я.

Мені в житті не доводилося бачити цікавішого оповідача. Григорій Олександрович розповідав губами, очима, вухами, вусами, розповідав кожною зморшкою на чолі і навіть шиєю, коли показував, як пес розмолотив на голові гладущика, але на шиї у нього залишився череп'яний обідок, вважай, череп'яний нашійник. Особливо смачно Чекаленко показав, як той переляканий пес уже біг вулицею, а вслід за ним мчали всі неприв'язані сільські собаки, витріщивши очі на глиняного нашійника. Тут Григорій Олександрович підхопився з крісла, дрібно затупотів ногами, показуючи, як біжить зграя псів, смішно витріщив очі, точнісінько так, як витрищали їх спантеличені собацюри.

Ми реготали обоє до сліз, від задоволення я теж затупотів ногами, ми плескали себе по колінах, ми вже не сміялися, а гарчали, як ті нічні пси. Це нас так зблизило, що Чекаленко, відсапавшись і відкашлявшись, запитав:

– Може, по п'ятдесят коньячку?

– Ні, – похитав я головою. – Я ж на службі.

– А я хіба де?

– Ви творча людина, – сказав я. – Вам можна.

– Жаль, – щиро пошкодував Григорій Олександрович, хоч, видно було, йому сподобалося, що він творча людина і що йому можна. – Є серйозний привід.

Чекаленко дістав із шухляди цупкий конверт і кинув його переді мною таким недбалим царським жестом, наче там було щонайменше тисяча баксів.

– Це вам!

Але там було значно більше.

Я дістав із незапечатаного конверта тверду крейдяну листівку і прочитав:

Шановний друже Маляре!

Дирекція Донецького обласного драматичного театру російської драми має честь запросити Вас та бійців полку «Азов» на прем'єру спектаклю «Шельменко-денщик», поставлену за однойменною п'єсою видатного класика української літератури Григорія Квітки-Основ'яненка.

Прем'єра відбудеться 23 травня 2015 року у великій залі театру за адресою: Маріуполь, Театральна площа, 1.

Просимо повідомити кількість місць для бійців «Азову», вхід для яких вільний.

Я ще раз перечитав запрошення і поволі звів погляд на Чекаленка.

Райдужні оболонки в його очах світилися запитанням: ну як?

– Вражає, – сказав я.

– Старалися, – промовив він задоволено. – Скільки місць забронювати для ваших

бійців?

– Думаю, що приїхати зможуть чоловік двадцять, не більше. Але я ще уточню.

– Добре, ми залишимо за вами два перших ряди.

– Дякую, – сказав я. – Не сподівався. Я дуже радий.

Але в моїх словах було тільки півправди. Щось мені муляло ще з того моменту, коли я прочитав запрошення, та не міг зрозуміти що.

Я намагався це приховати, проте Чекаленко відчув мій настрій (може, він таки мав те шосте чуття?) і запитав:

– Щось не так? Ви не такі вже й раді, як кажете.

– Ну, чому ж?...

– Може, вам не подобається наш класик Квітка-Основ'яненко? Але ж це основоположник новітньої української літератури, і мені здавалося, що починати треба з нього.

Он воно що! Я нарешті згадав. У п'єсі «Шельменко-денщик» тільки одна дійова особа – сам Шельменко – розмовляє українською, та ще й таким покрученим суржилом, що я не уявляю, як виконавці цієї ролі можуть завчити його слова.

Я так і сказав Чекаленку:

– Ви, Григорію Олександровичу, схитрували. У цій п'єсі лише один персонаж розмовляє українською. А решта цвенькають по-московському.

– А от і ні, ви помиляєтеся! Там жодна душа не розмовляє російською.

– А якою ж?

– Там говорять південно-східним наріччям української мови, – дав мені в дихало Чекаленко моїми ж словами. – Адже ця говірка поширена не лише в Маріуполі, але й на Слобожанщині – батьківщині Квітки-Основ'яненка.

От шельма! Накрив мене моїм же мокрим рядном. І як йому тут не аплодувати?

– Це тільки початок, – сказав Чекаленко. – Поспішати треба повільно.

А я знову згадав:

«Мам, я й після війни не вернуся додому. Тут мені буде роботи не менше, ніж зараз».

– Неправильно поховали хлопців, – сказала вона.

– Чому?

– Сам знаєш.

Це був навіть не сон. Вона просто явилась мені вночі і стала перед очима. Так, як Ангел.

Тільки Ангел прилітала, а вона явилась.

Цього разу на її кам'яному обличчі навіть не прорізався рот, як тоді, коли мене зморив сон на блокпосту. Але я виразно чув її приглушений голос:

– Неправильно поховали хлопців. Не по-людському.

Ми прощалися з Хомою та Аксьоном так, як завжди. Кожен підходив до труни, клав долоню на складені руки убитого і думав, що в цій домовині міг би бути і він. Гриміли прощальні сльви, і по Тисині пливло кача, пливло в таку даль, якій ніхто не знає кінця.

У мене дзвеніло у вухах, і крізь той дзвін невідь-звідки проривався навіжений крик:

«Воду давай! Давай воду!»

Потім дві закриті труни, оббиті синім та жовтим крамом, поставили в накритий кузов, і Хому з Аксьоном повезли від нас назавжди.

Хому поховали в його рідному краї на Волині в Маневичах, де жила його названа матінка, а луганчанина Аксьона, котрий осиротів при живих батьках, спалили і прах поховали на Байковому цвинтарі в Києві.

– По якому ж це воно? – спитала вона. – Якщо друзі-нерозливвода, то й на тому світі нерозливвода. Їх треба було поховати поруч. Колись навіть друга-коня ховали в одній могилі з воїном.

– Хтось не подумав. І що тепер зробиш?

– Зробиш. Навіть смерть можна поправити. І не думай, що це зробить хтось вищий за тебе.

«Мам... я не вернуся додому...»

Хома повернувся. Аксьон – ні.

Єгер сидів у машині такий нашорошений, ніби я пішов зачищати театр, а він прикривав мене знадвору. Сердега уже заморився чекати, поки ми з Чекаленком реготали з кацапів і псів.

Замість виправдання я показав йому запрошення, і Єгер, прочитавши його, видав точнісінько такий звук, як фазан-забіяка:

– Го-го-го!

– Що «го-го-го»? – спитав я.

– Круто! – сказав Єгер. – Ти його додавив.

– Кох-кох-кох, – завоктав і я по-фазанячому.

– Що «кох-кох-кох»?

– Нікого я не давив.

– Добре, – погодився він. – Не давив. Але, виявляється, з цими людьми можна

працювати.

– А чого ж! – сказав я. – Можна. Особливо з упертими. Люблю впертих людей.

– Чому впертих?

– Бо ті, що відразу з усім погоджуються, обіцяють, світять до тебе зубами, – ніколи ні чорта не зроблять. Скажуть: вибачайте, не вийшло. А вперті як? Вони спершу впираються, огинаються, потім сердяться, далі закипають гнівом і ненавистю, а тоді дивись – усе зроблено. І коли зроблено – вони починають радіти, як діти. Тому, що вдалося, вийшло... І дякують тобі за те, що їх напоумив.

– Маляре, – сказав Єгер. – Ти великий...

Він довго не міг підібрати слова.

– Хто? – підігнав його я.

– Забув, як того педагога. Коротше, ого-го-го!

Ми ще заїхали в мерію, в університет, бібліотеку (тут мені дуже кортіло взяти Квітку-Основ'яненка, щоб перечитати «Шельменка-денщика», але його там не було), потім ще перекусили в піцерії, і, коли вихопилися за місто, вже йшлося до вечора.

Немає кращої пори за травень. По обидва боки дороги стелилися ясно-зелені поля, які переливалися смарагдом, малахітом і ніжно-шовковим едвобом. По небу пливли білі хмари, кожна з яких мала форму великого звіра, – пливли білі ведмеді, слони, бегемоти, верблюди, час від часу вони напливали на сонце, і тоді поля мінилися всіма відтінками зеленого, синього і золотого.

– Кох-кох-кох, – сказав я, бо ми доїжджали до того місця, де зводили рахунки півні-фазани.

– Го-го-го, – відповів Єгер. – За територію.

За територію. Уже минув рік, як ми воюємо за неї, хоч, коли їхали сюди торік на початку травня, думали, що впораємося за кілька днів. Ми їхали сюди без ваших наказів, панове генерали, ви ще колупалися в носі, тримаючи нюхало за вітром, щоб змикитити, куди воно далі поверне, а ми, чорні чоловічки, які зодяглися в дешеві спецівки сторожів, уже їхали сюди бусами, в кожен з яких утрамбувалося до тридцяти чоловік. А всього нас було на той час сто дев'ять бійців «чорного корпусу», чи, як ще дехто казав, сто дев'ять чорних пантер, із яких на сьогодні лишилося сімдесят, а поки я це кажу, то, може, вже й менше, панове генерали. Ми, поки ви колупалися в носі, їхали туди безоглядно, хоч багато хто з нас не мав навіть зброї. Так, були мисливські рушниці, дехто мав пістолет, а більшість була озброєна звичайною арматурою, ми навіть серце мали одне на всіх, але дуже велике серце, і їхали ми цілу ніч так, щоб нас ніхто не бачив, щоб про це не дізналися навіть ви, панове генерали, чи як ви там себе називаєте, здається, товариші, еге ж, ви провели єдину реформу в армії, коли перейменовували себе на товаришів, бо як же це так? – у російській армії генерали, ваші старші брати й куратори, – «таваріщі», а ви, їхні пахолки, – пани; негарно виходило, зовсім негарно, тому ви й перехрестилися на товаришів. Але все одно слухайте далі, як це було.

Так от, ми їхали, як партизани, щоб ніхто нас не бачив, ми навіть не виходили з бусів, коли припікало до вітру, і мочилися в пластикові пляшки, а потім хтось із хлопців сказав: «Пацани, це вже Донбас, ми доїхали до Донбасу», – і наш мікроавтобус заїхав на автозаправку, де, окрім водія, також ніхто не виходив, а потім хтось один таки вийшов. Не скажу, хто то був – чи Борода, чи Севас, чи Змій, чи Дюшес, чи, може, Солдат (Солдат дістав такий позивний, бо недавно відбув строкову в саперних військах), коротше, я не скажу вам,

товариші генерали, хто саме вийшов, не скажу з відомих причин, бо вийшов із буса чорний чоловічок тоді, як один тамтешній сепар таки внюшив, хто приїхав у цих мікроавтобусах, внюшив там на заправці і показав нам великого середнього пальця, ще й голосно виматюкався: мовляв, валіть звідси, бандери недобиті, нехер вам пертися на Донбас.

І тоді один чорний чоловічок, не скажу тільки хто – чи Хунта, чи Борода, чи Дюшес, чи Змій, чи Солдат, чи, може, Чавур, – вийшов із буса, спокійно так вийшов, але це вже був не чорний чоловічок, це була чорна пантера, а може, й сам чорний запорожець із в'юнким оселедцем смертника на поголеній голові; він підійшов до сепара і вбив його у всіх на очах одним ударом – не з пістолета, не з автомата і навіть не арматурою, а просто отак – кулаком. Ударив і вбив. Ви скажете, що це неправильно, треба було подати до суду на того сепара за образу честі і гідності – еге? – подати позов, наприклад, до Київського печерського суду, потім найняти йому адвоката, привезти на суд сто дев'ять свідків, забравши їх із війни, але нам, товариші генерали, не було коли цим займатися. Я думаю, що чоловік на війні мусить бути готовим до смерті у будь-яку хвилину і в будь-якому місці – хай то буде автозаправка, блокпост чи дискотека.

Ми завжди готові до неї, до смерті, ми перемогли страх ще на Майдані, коли пішли на кулі з дерев'яними щитами, коли поруч падали мертві друзі, а ми йшли і йшли до останнього, а потім кожен, хто вижив, сказав собі: «Мене вже немає, я вбитий, але Бог ще відвів мені час для війни, тому не треба нічого боятися – коли я впаду, то повернуся туди, звідки прийшов. От і все».

Наприклад, Солдат останнім часом відмовився від бронежилета і каски, навіть на «дискотеку» виїжджає без них, він фаталіст, цей Солдат, і йому вже не раз зауважували командири, сварилися з ним, що так же не можна, це порушення всіх правил і норм, а він затався: «Якщо прилетить, то прилетить, і ніякий броник тобі не допоможе». «Береженого Бог береже», – кажуть йому, а він стоїть на своєму: «Біля мене у касках і брониках падали хлопці, а я лишився живий».

Ні, скажете ви, кожна людина боїться, страх – то природне чуття, і тут я з вами погоджуся, товариші генерали, я вже казав, як в Іловайську у мене від страху настовбурчилося волосся, мов дріт, і їжачилося так ще довго, але на Майдані було ще страшніше, бо там я вперше побачив, як поруч падають мертві хлопці, як конвульсивно з них витікає життя, і навіть тоді, коли горів, як газета, беркутівець, було дуже страшно, але штука в тому, що ми цей страх подолали. Ми в собі його задушили.

З тими, хто не пройшов Майдан, складніше: пам'ятаєте, як під час широкинської операції ви прислали нам на підмогу морських левів: мовляв, ось вам елітні війська, вперед – на Лебединське, Широкине і Павлопіль, а ті леви заледве дійшли до Піонерського, а потім їхні командири сказали: «Ні, ми туди не підемо». І далі ми пішли вже самі, товариші генерали, хоч ви ніколи не давали нам достатньо зброї, не давали боєприпасів, необхідних для наступу, не давали артилерії, техніки, танків, і скажи комусь – не повірять, що в нас на озброєнні гарматки сорокових років минулого сторіччя, що один станок до кулемета ми позичили в історичному музеї, що, якби не волонтери, то ми вже виздыхали б з голоду. І в мене склалося враження, що вам наші наступи зовсім не потрібні, хіба що для того, аби списати на ці дискотеки якомога більше набоїв, амуніції, техніки, аби, по-простому кажучи, нагріти на цьому руки. Тому я не розумію, навіщо від нас вимагають суворого звіту й особистого підпису за кожен набій – свій і не свій, – навіщо це все, якщо потім у ваших паперах воно буде переінакшене.

Дійшло до того, що ми обмінювали сепарів на патрони. О, то була дуже кумедна історія, товариші генерали, бо замість бойовиків наші хлопці назбирали з десятків синюшних бомжів, зодягли їм, як особливо небезпечним злочинцям, мішки на голови і так обміняли. Добре, що сепарську шантрапу ми обмінюємо без затяжних перемовин і дипломатичних штучок. Поки ті роздивилися, кого їм привезли, наші козаки були вже далеко.

А справжніх полонених ми тримаємо у спеціальному приміщенні на базі. Це така собі цегляна комора, схожа на морг, але їм там комфортно. Ми до бранців ставимося по-людському, ніколи не застосовуємо фізичну силу, і, якщо покласти руку на серце, нам їх навіть жаль. Обдурені, затуркані, забиті, ці люди не знають, для чого вони живуть на світі. На їхнє прохання ми дали їм колоду карт, шахи, іноді даємо якогось курива, часом виводимо на прогулянку, щоб підмели територію чи щось розвантажили, а вони, знаєте, як за це віддячили? Згодом у цих бідолах знайшли детальну карту нашої бази, яку намалював один їхній умілець. Але й тоді ніхто нікого не бив. Бо вони такі нещасні, зневажені, що їх навіть не хочуть вимінювати. Це за росіян чи якихось більш-менш знаних бандитів можна вимінити когось із наших, а за цих хронів^[6] дадуть хіба жменю набоїв, ще, може, на блок цигарок розщедяться за цих перекинчиків, щоб потім пустити їх на фарш.

Ось така арифметика, товариші генерали, тому я хотів би, аби ви взяли до рук калькулятори і полічили, скільки тисяч таких відщепенців треба взяти в полон, щоб вимінити одного Севаса, котрого, захопивши, завезли аж у Росію і не хочуть ні на кого міняти. Доведеться послати в Москву Звіробоя, який одного разу з кількома хлопцями, знявши із себе шеврони, заїхав на беємпе у тил ворожого блокпосту й закричав: «Пацани, ложісь, “Гради”!!!» – а коли ті лягли, викосив з «калаша» всіх до ноги. А ще, будь ласка, полічіть... Ну, та пішли ви!

Обабіч дороги буяє така густа зелень, що може заспокоїти і вкрай розгвинчені нерви. Єгер веде «козу», майже не дивлячись на дорогу, він її знає до найменшої ямки, тому може дозволити собі поблукати поглядом у молоденькій пшениці: чи не заплутався там фазанчик?

– Дзвонив Андрій Штепа, – каже він, знов угадуючи мої думки. – Увечері буде в нас.

– Добре, – кажу. – Трохи розвіємось.

– Крім усього, Штепа везе п'ять відер домашніх голубців і три баняки вареників.

На тонкому обличчі Єгера пробігає тонка усмішка.

– Усе віддамо в їдальню, – міркую я вголос. – А самі вужчим колом сходимо в селище.

– У шинок? – легкий сумнів чується в його голосі.

– Атож. Бо минулого разу так розспівалися, що декому не давали спати.

– Може, й так, – погоджується Єгер. – Андрій везе ще одну штуку, але просив тобі не казати. Сюрприз.

– Невже він узяв з собою Карлушу?

– Ні, не вгадаєш.

Єгер чекає, що я буду допитуватися, але не на того натрапив. Щоб мені менше кортіло, я вирішую, що саме зараз настав час подзвонити Ангелу. Бо увечері такого зручного моменту не буде. Я вмикаю мобільний і натискаю перше ім'я в моєму списку – Ангел. Вона озивається миттєво.

– Як ти? – питаю.

– Так.

Я чую, як вона дихає. Чую звуки фортепіано – хтось із її учнів награв мелодію «Love story».

– Так – це добре чи погано?

– Ти обіцяв у травні приїхати.

– У травні? Травень у нас найгарячіший місяць. Річниця створення «Азову», готуємося до дня звільнення Маріуполя, прем'єра «Шельменка»...

– Прем'єра кого?

– Шельменка.

– Якого Шельменка?

– Денщика. Квітки-Основ'яненка.

– А ти що – Квітка-Основ'яненко, що муσιш бути на прем'єрі?

– Нас запросили... Ти пам'ятаєш цю п'єсу? Воно водевіль, звичайно, але в ньому є прихований смисл. Там один поміщик не хоче віддавати свою дочку ні за кацапа, ні за поляка, а потім Шельменко...

– Слухай, ти совість маєш? Є ж якась ротація... Інші їдуть на ротацію, а ти... Що ти за людина!

– Може, в червні, – кажу я. – Після тринадцятого.

– Бачу, я швидше до тебе приїду.

– Не треба, – кажу. – Потерпи ще трохи. Хто це там у тебе так гарно грає?

– А ти чуєш? – зраділа вона.

Я виразно чув мелодію «Love story», яку хтось награвав поруч з Ангелом, цей хтось, звісно, був її учнем, але мені хочеться трішки її поревнувати.

– Чую, – сказав я. – І навіть бачу.

– Що ти бачиш?

– Усе. І тебе, і його.

– Він дуже славний, правда ж?

– Була в мене циганочка Дуня, – раптом озивається поруч мене тонка, але єхидна мармиза.

– Заткнися! – сказав я.

– Як ти зі мною розмовляєш? – образилася Ангел.

– Це я не до тебе. Є тут один... барига.

– Сам ти... – Єгер різко зупиняє «козу», і я впевнений, що зараз він викличе мене на асфальт і ми зчепимосся, як півні-фазани. Але він каже примирливо: – Вийди з машини і поговори по-людському.

Я виходжу і про всяк випадок не зупиняюся на дорозі, а йду прямісінько в молоду пшеницю, потім лягаю горілиць і, дивлячись у високе небо, бачу Ангела.

– Вибач, – кажу я Ангелу. – Уже біля мене нікого немає, можемо поговорити спокійно.

Але який там спокій! Десь у пшениці підпадьомкає перепел. Ще один герой-полюбовник. Чи, може, то підпадьомкає моє серце? Ця травнева пашниця просто кишить очманілими від токування коханцями. Вона, ця зелень, пахне коханням. Я знаю цей запах.

– А ти став недобачати! – каже Ангел.

– Чому?

– Біля мене нікого немає. Я плечем тримаю телефон біля вуха і граю для тебе.

Точно! Я, мабуть, осліп від весняного токування. Тепер я бачу, як її пальці перебирають клавіші фортепіано.

Солодко пахне молоде пшеничне зело, по небу повільно пропливають білі ведмеді, білі слони, бегемоти, верблюди, і на душі стає так хороше, що я бачу, як понад усім тим дивом

пливе мій Ангел у білій-білій весільній сукні.

– Ангеле, – кажу я. – Хочу тебе щось попросити.

– Що?

– Я тут не можу знайти Квітку-Основ'яненка. Візьми його п'єсу «Шельменко-денщик» і порахуй, скільки там дійових осіб.

– А для чого це тобі?

Справді. Моє прохання могло б збити з пантелику кого завгодно.

– Треба, золотце. Порахуй, будь ласка, особливо жіночі ролі.

– Та звісно ж! Ловелас нещасний... Попроси когось іншого.

– Не хочу я нікого іншого. Тільки тебе.

– Повтори. Мушля, повтори.

– Хочу тільки тебе.

– Мушля, ще...

Я слухняно виконую її забаганку й малюю на синьому полотні неба свою найгеніальнішу картину: Ангел, який заледве не став грішником, виливає на землю з темного слоїка щойно зварене зілля.

Ми розвантажили Андріїв фургон, ущерть забитий домашньою їжею, цигарками, трусами, шкарпетками та всякою дефіцитною для нас всячиною. Баняки з варениками, відра з голубцями, пироги, ковбаси віддали в їдальню, а самі, вужчим колом, таки пішли в селище. Пішли Єгер, Сіроманець, Маестро, Єрмолай, Солдат, я, ну і, звичайно ж, Андрій Штепа якому ми дали невігадливий, але щирий позивний Друг, та його товариш Микола Вечір.

Андрій ще кликав до нашого товариства Гризла, але той відмовився. Він знав, що ми дозволимо собі трохи розпружитися, що в шинку буде накурено, як у хліві, а наш чотовий цього не міг терпіти. Не терпів, проте й сваритися з нами Гризлові не повертався язик, бо наша чота тільки недавно відбула дискотеку в Широкиному.

Ага, я ще не сказав про сюрприз, який підніс мені Штепа. Це була давно омріяна мною камера Nikon, незамінна річ у повсякденній роботі політвиховника. Недавно я був під Гранітним і дуже шкодував, що не маю чим зафіксувати той кам'янистий степ, якого більше ніде не побачиш. Із землі вирости скелі, пороги, кручі, а поміж ними, куди не кинь оком, стелиться ковила, синіють волошки, квітне ромен, деревій, дикі гвоздики... А птаства, птаства! Немає, бач, полювання під час війни, то пернатих розвелосся тьма-тьмуца – там перебіжить дорогу куріпка, там фазан, десь перепілка озветься, а там здійметься зграя диких голубів.

Ми завалюємо в шинок, як нам і годиться, озброєні, з автоматами, лише Єрмолай з ручним кулеметом, але в Єрмолая така слоняча статура, що пудовий ПК у його руках схожий на іграшку.

У шинку людей небагато. За столом, що ближче до барної стійки чи то б пак до шинквасу, сидить компанія із тутешніх – коли не зайдеш, вони тут, чотири парубки і дві дівчини. Ще за одним столом у кутку притулилася чорнява молодиця з дитиною (чи не циганка Дуня?), але її хлопчик уже чималенький, він сам сидить на стільці і махає ногами.

Хлопець за шинквасом чемно киває нам на знак привітання, хоча я підозрюю, що десь у душі він нас недолюблює. Як недолюблюють і ті, що сидять за столами. А може, й ненавидять, тільки не показують цього. Проте шинкареві потрібен виторг, і він швидко накриває нам довгий стіл, що стоїть під стіною. Дешева ковбаса, нарізана тонкими кружальцями, твердий сир, оселедець, квашені помідори. Ось так – там у нашій їдальні сьогодні голубці, вареники, домашні ковбаси, а ми будемо давитися солоними помідорами.

– Свіжих немає? – Штепа заводить із шинкарем розмову для ближчого знайомства.

– Што?

– Што-што, – перекиривляє його Андрій. – Ти що, під Царьова косиш? Питаю, чи немає свіжих помідорів. Ми ж на південь приїхали, правильно?

Хлопчина зовсім не сердиться, каже, що свіжих овочів він не завозить, бо вони дорогі і їх ніхто не замовляє. Але натомість він може засмажити нам яєчню.

– Розбий півкопи на сковороду! – каже Андрій.

– Што?

– Три десятки.

Коли він виходить на кухню смажити яєчню, Сіроманець шепче до Штепи, що цей шинкар – грек. У цьому селищі живе багато греків, і навіть за отим столом сидять греки.

– Греки? – вражено перепитує Штепа.

– Ну!

– А чого ж вони балакають по-російському?

– Асимілювалися, – пояснює Сіроманець.

– Ну, то це вже не греки! – розчаровано каже Штепа. – Таким греком і я можу бути.

Але з лиця Андрія видно, що греки його зацікавили. Коли шинкар приносить величезну пательню з яєчною, він звертається до нього якомога зрозуміліше:

– Слиш, Зорба, принеси нам ще чорного «Немирова» і десять пива.

Якийсь час розмова за нашим столом снується тиха й поважна. Андрій із Миколою Вечором розпитують про війну, про наші втрати, і третю чарку ми випиваємо не за жінок, як велося раніше, а поминаємо тих, кого вже немає з нами.

Солдат каже, що в «Азові» менше втрат, ніж у інших батальйонах, бо ми виробили нову і правильну тактику. Ми не сидимо в одних бліндажах, а постійно змінюємо дислокацію. Мобільність, своєчасна зміна становищ – це те, що багато важить у цій війні. Тоді ворог втрачає орієнтацію і, щоб виявити наші розташування та вогневі точки, посилає наосліп сепарів-хронів у наступ. Це така в них розвідка боєм. Вони посилають нещасних на м'ясо. А коли готується спланований наступ, тут уже сепарів підсилює російський спецназ.

Маестро, який воює уже на четвертій війні, сказав, що такої складної, як ця, ще не було. Він час від часу поглядав на «циганку» з дитиною, і в його очах стояв сум. Через ці війни Маестро у свої сорок сім так і не завів сім'ї.

– А біля мене позавчора розірвалася агееска,^[7] – сказав Сіроманець. – Неприємно, треба зізнатися. Наче осиний рій просвистів над головою.

– А ти й не хвалився, – озвався Єрмолай.

– Сам оце тільки згадав, х-га-га, – глухо засміявся Сіроманець.

Мені здалося, що в парубків, котрі сиділи за столом, вуха стирчать у наш бік, тому я вирішив змінити тему розмови.

– Андрію, розкажи, як там Карлуша? – попросив я Штепу. – Ти знайшов йому пару?

– Знайшов, – сказав він. – Знайшов йому справжнього селезня, а той дармоїд утік.

– Карлуша?

– Та ні, селезень. Я ж вольєра замовляв для лебедя і не подумав, що там ще житиме селезень. Тому проміжки в загорожі зробили чималі, селезень проліз, і тільки смуга за ним лягла.

– Ну, ти даєш, х-га-га! – вигукнув Сіроманець. – Лебедю ж треба підсадити якщо вже не лебедиху, то хоча б качку, а не качура. Ясно, що втече.

– Та ні, – сказав Андрій. – Карлуша не по цих ділах, він уже старий. Чотири роки для лебедя – це все одно що мені сімдесят. Йому потрібна пара для душі, щоб було з ким побалакати.

– А він ще й говорить у тебе? – спитав Сіроманець.

– Аякже! Кожна птаха і звірина говорить, хіба ти не знав?

– Ні, – сказав Сіроманець. – Я думав, вони, ці птиці, квочуть, сокорять, кукурікають, сичать, гелготять, але розмовляють лише папуги.

– Ні, які там у сраці папуги? – розсердився Андрій. – Папуги тільки повторюють завчене, а Карлуша говорить навіть зі мною.

– Як?

– Дуже просто.

Штепа витягнув шию, вигнув її дугою, склав губи дзьобом і так заджеркотів, що всі, хто

був у шинку, повернули голови в наш бік. Навіть малий «циганчук» перестав махати ногами й витріщив чорні очиці на Штепу.

Андрій поманив його пальцем, але малий, засоромившись, відвернувся і знов замахав ногами. «Циганка» ж чомусь дивилася не на Штепу, а на Маестро, в очах якого стояв сум навіть тоді, коли він сміявся з Андрія, що враз перекинувся в лебедя.

Наша розмова дедалі жвавішала й набрала таких обертів, що, коли в Сіроманця загравав телефон, він одійшов убік. З окремих уривків фраз я зрозумів, що він говорить із ненею.

– Все добре... не хвилюйся... їм нормально, ось і зараз вечеряємо з хлопцями... вареники, голубці... ну, це ж Київ, а не якась глушина... ні, дощів немає... під дощем ми не працюємо... коли приїду?... ну, здамо об'єкт, і приїду, не переживай...

Маестро раптом підвівся і підійшов до шинквасу. Він купив у Зорби морозиво. Потім несміливо підійшов до малюка й простягнув йому лакомину. Малий сторожко подивився на матір. Розгублений Маестро зняв з ескімо обгортку, щоб показати, що то морозиво, а не казна-що, і знов простягнув малюкові. Той обережно взяв, лизнув, глянув на матусю й заходився лизькати раз за разом.

Маестро зачудовано дивився на малого.

Жінка всміхнулася до нього стомленими очима.

Маестро сів за наш стіл щасливий. Я давно його таким не бачив.

– Жаль, немає гітари, – сказав він.

– Пацани, в кого є гітара?! – схопився на рівні Штепа. – Негайно потрібна гітара!

Греки, які сиділи за столом, всі разом поволі повернули до нього голови.

– Пацани, будь ласка, – сказав Андрій. – Я заплачу...

– Вам как – только поіграць? – спитав найсимпатичніший грек із кучерявим, як в Одиссея, волоссям.

– Та як завгодно! Якщо продасте – я куплю.

Греки повільно, дуже повільно Perezирнулися. Потім усі разом так само повільно кивнули головами до Одиссея.

– У мене єсть, – сказав той. – Дома.

– Неси, – сказав Штепа. – Я купую!

Ми ще не встигли випити по чарці, ще «циганчук» не долизькав своє ескімо, як Одиссей уже стояв на порозі. Його лице було таким урочистим, наче він щойно повернувся з мандрів до своєї коханої, хай і зрадливої Пенелопа, котру й тепер він застав за столом з женихами.

У його руках була чорна гітара. Красива чорна гітара з такими вигинами, як шия Карлуші. Це була не гітара, а чорний лебідь з шістьма струнами на грудях.

Маестро ковтнув слину.

Андрій примружив око.

– Не прадішві! – гукнула з-за столу п'яньєнка Пенелопа.

Одиссей підійшов до Андрія напружений, постояв, повагався, теж ковтнув слину, потім набрав у груди повітря. На його лобі виступив дрібний піт.

– Триста рублей, – видихнув він.

– Скільки? – не повірив своїм вухам Штепа. Він швиденько перевів у голові курс валют і спитав: – Вісімдесят гривень?

– Нет, – похитав кучерявою головою грек. – Триста! Ну да, гривен.

– То так і кажи!

Андрій дістав із кишені гроші й віддав Одиссею три стогривенні купюри. Потім узяв з

його рук гітару і простягнув Маестро.

– Твоя!

Розчулений Маестро погладив лебедині вигини інструмента й відразу заходився його налаштовувати.

– Слиш, брат! – Штепа, теж розчулений, обернувся до кучерявого. – Давай хоч познайомимось.

– Льоша, – подав той руку.

– Льоша? – розчаровано перепитав Штепа.

– Ну да, Алексєй.

– А я Андрій! Штепа, – потиснув йому руку наш друг, у якого і позивний був Друг. – Ти ж грек? – спитав він.

– Ну, грек...

– Тоді стій тут.

Андрій підійшов до шинквасу.

– Слиш, Зорба! У тебе узо^[8] є?

– Аткуда? – здивувався шинкар.

– Тоді дай ще великий чорний «Немирів».

Розрахувавшись, Штепа широким жестом поставив пляшку на стіл перед Пенелопою та її женихами.

Льоша подивився на нього з підозрою, ніби щось прикидаючи в голові, і раптом спитав:

– А ти случайно не родствєннік Нєлі Штепи?

– Кого-о-о? – не зрозумів Андрій, хоч насправді він давно вже звик до цього запитання.

Колись і ми у нього таке питали.

– Ну, нашої Нєлі Штепи! – сказав Льоша. – Мєра Славінска.

– Я що, схожий на баригу? – спитав Штепа. – Не плутай болт із трамвайною ручкою.

– Ізвіні, брат, – сказав Льоша. – Я думал, єто тебе панравіцца.

– Ізвіняю, – Андрій чудно пересмикнув плечима й нарешті повернувся за наш стіл.

І тут дєсь заграла плакуча гітара. Грала вона в руках Маєстро, який після кількох знайомих мені акордів несподівано заспівав «Besame mucho». Він співав приплющивши очі й не бачив, як усі знов озирнулися до нашого столу – Зорба, Одиссей, Пенелопа та її женихи, малий «циганчук» перестав махати ногами й теж оглянувся, лише його матінка, навпаки, сором'язливо опустила вії. Можливо, вона знала іспанську, як знав її трохи і я (недавно почав вивчати після французької), тому не могла спокійно дивитися на чоловіка, котрий просив цілувати його так гаряче, як востаннє, адже це й справді була його остання ніч з коханою, після якої вони розлучаться назавжди.

Доспівавши (всі, окрім «циганки», заплескали у долоні), Маєстро обережно відставив гітару до стінки, і в його очах було стільки смутку, що ми не могли не заспівати веселої. Переморгнувшись із Миколою Вечором, ми майже в один голос ушкварили «Як служив я в пана», й оскільки цю пісню знали всі, то до нас приєдналися Єгер, Сіроманець і Єрмолай. Ми співали натхненно, з душею, розгойдуючись на стільцях та зводячи високо вгору брови, і так проспівали до того місця, де наймит-нетяга уже заслужив у пана і курку-шабатурку, і качечку, і гусочку, й індика, тоді проспівали повтор, як той індик дик-дик, дик-дик, а та гуся сю-ся, сю-ся, а та качка ка-ка, ка-ка, а та курка-шабатурка по садочку ходить та й ходить, а тоді замість теляти, яке хвостом метля, ми доточили свої слова, і вийшло:

Як служив я в пана та й п'ятеє літо —
Заслужив я в пана лебеда за літо.
А Карлуша пиво глушить —
У-у-уманське пиво!
І живе він у вольєрі
Вільно й щасливо.

Андрій Штепа насторожено дослухається до цієї пісеньки, він ще не знає, як на неї реагувати – чи немає тут якогось лукавого умислу? – та зрештою, коли ми доспівуємо останній куплет, він вигукує:

– Я теж, як прокинуся часом уночі, то в голову лізуть і пісні, й вірші, і музика, й філософія, а продеру вранці очі – де воно й ділося! Не згадаю нічого.

Тут його можна зрозуміти. Я теж, буває, ночами філософствую. Бачу, як ми повертаємося з війни живі-здорові. Так, зараз ми готові до всього, та врешті-решт повертаємося додому живі з перемогою. Гризло стає міністром оборони, тут без питань. Єгеря ми кидаємо на СБУ. Сіроманець хай і далі працює в Києві на будові, тому ми його наставляємо міністром будівництва і промисловості. Отак нехай і працює, брехун такий, на тому будівництві до пенсії, і навіть довше, якщо, звичайно, не скурвиться.

Солдата поставимо на Міністерство молоді та спорту. Солдат – боксер, накачаний, він однією лівою розкидає всіх цих Савлохів і Тадеїв, як розкидав на Майдані тітушок. Щоправда, Солдат патологічно інтелігентний. Його можна було б кинути і на Міносвіти, але Солдатові незручно буде виходити до школярів чи студентів з наколеними на руках сваргами, зміст яких не всі розуміють. Тому оголювати тили Міністерства молоді та спорту не будемо.

Так, тепер Єрмолай. Єрмолая поставимо на Міністерство транспорту. Якщо зламається якийсь локомотив, він, бугай, сам дотягне поїзда до місця призначення. А коли залізничні колії доведеться звужувати до європейських стандартів, тут також можна буде добре зекономити – Єрмолай сам позсуває рейки до потрібної відстані, і не буде мороки з бюджетними коштами, відкатами, терміном здачі об'єктів. Класно буде! Вважай, залізниця в Європу уже готова!

Собі я беру найскромніше для українців Міністерство культури. Не знаю, чи швидко вдасться підняти народ з цієї найглибшої ями – у смислі культури, – але знаю точно, що корупції чи якогось кумівства в моєму відомстві не буде. Ну, може, дам звання Народного артиста Григорію Олександровичу Чекаленку, він того заслуговує, а так – ні. Навіть Ангел і далі викладатиме фортепіано в музичній школі і більше нікуди не рипатиметься. Кращої роботи для жінки не існує.

Класно буде! Голова СБУ Єгер так само їздитиме на роботу на «козі». Всілякі колекціонери та філантропи пропонуватимуть йому обміняти «козу» на «майбах» чи «порше», а Єгер покаже їм півруки аж по лікоть.

У нас не буде ніяких великих дач, ніяких угідь та мисливських будиночків. Навіть Єгер полюватиме лише на кротів, що причаїлися в його відомстві. А так – ні. Одного разу, коли ми стояли на віддаленому блокпості, не на гнізді, то там у полі побачили зайця. Сірий біг, біг, а потім метрів за сто від нас зупинився. Став стовпчиком і стоїть. Єгер поглянув на нього через оптичний приціл, каже: зайчатини хочеться. Бачу, палець його вібрує на

спусковій «собачці». Не вистрілив. Хоч у нас тоді животи до спин поприлипали – так сутужно було з харчами. А він, окаянный, не вистрілив. Може, тому, що через оптику бачив зайчиська, а нам із Сіроманцем – стовпчик та й годі.

Для Маестро навіть не знаю, що придумати. Він, швидше за все, поїде на іншу війну. На його вік ще вистачить війн. Я б його поставив на МВС, але для цієї посади в Маестро надто багато смутку в очах. Він буде приїздити до нас у гості. Ми взагалі іноді ходитимемо один до одного в гості, бо дуже скучатимемо. Ми будемо задихатися у своїх квартирах і згадуватимемо, як нам добре було у тісних бліндажах і коморах, облаштованих під касарні, де ми зігрівали одне одного своїми тілами і диханням.

Ми не забудемо і своїх благодійників-волонтерів. Андрія Штепу я бачу на посаді міністра економіки та фінансів. Він за секунду вирахував, скільки це буде гривень із трьохсот рублів. Він чітко відраховує п'ятдесят відсотків зі свого прибутку, щоб поділитися з нами. Якби так робили всі міністри, депутати, олігархи, війна б давно закінчилася. До того ж у Штепи є дуже чіткий і прозорий план повернення людям двох третин грошей, які у них вкрали серед білого дня. Андрій, крім усього, непогано знає фізику, особливо закон збереження матерії: якщо ти маєш у кишені чи десь у загашнику (банку) три гривні, а потім в одну мить дві з них вивітрюються, то ці гроші не полетіли в небо до бозі, а перекочували в чийсь липкі руки. Тобто хтось безсоромно заліз у твою кишеню. Тому, прийшовши до влади, Андрій посадить за круглий стіл переговорів усіх причетних до фінансових афер крутіїв та крутіжок і накаже їм покласти руки, які не крали, на стіл. Андрій стоятиме із сокирою. Для такого врочистого моменту він навіть зодягне червоний жупан і червоні шаровари. Якщо хтось брехатиме і тут – йому ті руки відрубують (Штепа, звичайно, не варвар, він європейець, але ж треба якось налякати хапуг, щоб зізналися, де вони заховали дві третини наших грошей). Потім він усім нагадає, що навіть татаро-монгольське іго забиравало в людей на Русі лише десятину, але щоб отак відразу дві третини на голому місці – ні, на таке не відважувалися ні Чингісхан, ні Батий, ні Кара-огли.

Штепа знає, що засідання цього круглого столу показують наживо всі телеканали, тому ретельно добирає слова, щоб не вирвалася якась херня.

– Панове-товариші чи, ска'им так, уже громадяни, – звертається він до фінансових крутіїв та крутіжок. – Розпочинаємо, ска'им так, те, чого вже давно жде не діждеться наш багатостраждальний народ. Ви поняли, да? Розпочинаємо жорстку люстрацію! – каже Штепа і поплює на замашне топорище. – Люстрацію, яка не закінчується звільненням з посади. Підніміть руку, хто з вас знає закон збереження матерії?

Не піднялася жодна рука.

– Ну що ж, – веде далі Штепа. – Ми не варвари, ніхто вам, ска'им так, не пускатиме кулю в лоб, кожен із вас матиме змогу до кінця життя сидючи на нарах вивчати фізику, арифметику, букваря... На зубок! І запам'ятайте, бля... – у Штепи ледве не вирвалося зайве слівце, він пересмикнув плечем, незадоволено глипнув на телекамери і виправився: – І запам'ятайте, бля... бляшані орденоносці... Один раз на п'ять років я особисто перевірятиму ваші знання... Частіше я не зможу заходити в тісні камери, бо в мене клаустрофобія і подагра. Підручники для початкових класів ми вам видамо! Фізику, звичайно, ніхто з вас не потягне, а от букваря, арифметику, додавання і віднімання, табличку множення будете повторяти щодня! Ніяких карт, ніякого цифіру, ніякої ширки чи поножовщини, ніяких апеляцій... Тільки початкова школа! – малює їм світле майбутнє Штепа, обходячи круглий стіл поза спинами крутіїв і крутіжок. При цьому він трохи накульгує і човгає ногами, бо

Штепі справді дошкуляє подагра. Через те міністр охорони здоров'я (позивний Санітар) заборонив йому зловживати уманським пивом, але Штепа показав міністрові «йо-ма-йо». На Googлі він вичитав, що подагра – хвороба геніїв і королів, тому не соромиться цієї недуги і накульгує та заплітає ногами навіть тоді, коли суглоби не болять. Як ось тепер. До сокири, червоного жупана та шароварів Штепа зодягнув стародавні козацькі чоботи із задертими носачами і шкутильгає, як на мене, елегантно і вишукано.

Ми з Єгерем і Сіроманцем спостерігаємо цю картинку по телевізору. Бачимо спітнілі обличчя за круглим столом, бачимо, що ніхто не наважується покласти руки, які не крали, на стіл, бо Андрій стоїть весь у червоному і з сокирою. Ні, брешу, один шаромижник, мокрий попід усіма пахвами і пахвинами, таки сіпнувся покласти свої верхні кінцівки на стіл (видно, спершу не врубався у складну формулу, що це воно таке – «руки, які не крали»), але Штепа, поплювавши на топорище, так замахнувся сокирою, що бідолаха заховав свої граблі у кишені.

Штепа, скосивши на нього оком, чудно пересмикнув плечем і сплюнув.

«Х-га-га», – схвально сміється Сіроманець.

«Зараз Андрій скомандує принести кайданки», – висуває свою версію голова СБУ Єгер.

«Кайданки в студію!» – вигукує Штепа, і відбувається дуже прозора, дуже відкрита процедура, власне розпочинається дія закону, який нарешті один для всіх, як і закон збереження матерії, котрому підлягає кожна людина, кожна комаха і кожна закарлюка Нацбанку.

До речі, головою Нацбанку буде Микола Вечір. Він чоловік мовчазний, а гроші люблять тишу. Та й саме мовчання – уже золото. Тому Миколі не треба буде розтягувати золотовалютний запас. Хоча Вечора можна поставити й на МНС. Врятував же він Штепу коли той топився.

Тут мені можуть поставити цілком слушне запитання: агей, Маляре, якщо у вас збереться така могутня і грамотна команда в уряді, то хто ж тоді буде Президентом? Відповідаю: Біл. Могли б і самі здогадатися. «Клінтон? – ще раз перепитає хтось непосвячений. – Ми що, знов усіх безробітних іноземців запросимо до себе на державну службу?» На біса нам американець? – скажу я. – У нас є свій Біл, харків'янин. Він не товктиме воду у ступі, а скаже нам усього лиш два слова: мужики, зробимо. І це буде його програма, інавгураційна промова й наказ. Ми підемо вперед. Ми ж не дебіли, щоб нам усе розжовувати і класти в рот по чайній ложечці.

Ось так я іноді бачу наше життя. Прокинуся – нема нічого, як казав Тарас, чия книга єдина вціліла на пожежі в Широкинській бібліотеці. І в тому я бачу знак.

– На коней? – я дивлюся на хлопців, котрі й не здогадуються, що разом вони складають заледве не весь Кабінет міністрів.

Нам пора на базу. Штепі не хочеться залишати цей шинок, бо завтра вдосвіта він поїде, а прощання для Андрія – найпечальніше, що може бути. Йому жаль розлучатися уже не лише з нами, але й з Одиссеєм, Пенелопою, її женихами, з «циганкою» та її малюком і, звичайно ж, із греком Зорбою, котрий готовий не зачиняти шинок до ранку, поки є у нього такий щедрий клієнт, як міністр економіки та фінансів Андрій Штепа.

Ця розчуленість передається навіть Маестро, бо він ні сіло ні впало звертається до Солдата:

– Солдате, – дивиться сумними очима Маестро на свого молодшого побратима, з яким воює вже рік. – Давай і ми познайомимся, бо, якщо чесно, я не знаю, як тебе звать.

– Юрко, – каже Солдат.

– А я Саня, – каже Маестро.

Вони тиснуть один одному руки, а Штепа вже обіймається з Льошею-Одиссеєм, який так вчасно виручив нас із гітарою.

– Брат... – Андрієві очі вже на мокрому місці. – Вибач, якщо я щось не так сказав. Ти ж розумієш... Ти не вата, брат, ти грек. Що з вас питати, якщо в моєму Шевченковому краї повно вати. Воно поштового ящика покрасило в синє та жовте, сала-почеревини врізало і вже думає, що патріот. А само виїде до річки, шашлика зажире і слухає «младшій лейтенант, патанцуй са мной». Да, да, брат, ти не віриш, а воно стакан заковтне і слухає аліє рози, чи белиє, чи які там вони не є, а воно розвісить вуха і слухає. Біда, брат, біда. А річку ту обгородили бариги такими парканами, що не пройти, аж у воду завели загорожі: мовляв, і берег мій, і річка моя. Воно ж, чмошник, і не знає, що тим берегом маленький Тарасик ходив босими ніжками. – Штепа показує великим і вказівним пальцями, які манюні ніжки були в сирітки Тараса. – Вата, брат, вата. Куди не кинь оком – вата. То що мені з тебе питати? Я знаю, що зараз і в Греції криза, всім важко, але якщо треба – скажи, брат, не соромся, я перекину якусь копійку. Чи приїжджай до мене, будеш кукурудзу сторожувати чи кіз пасти...

Андрій відвертає голову, бо з його ока вже зміркою сповзає зрадлива, але щира сльоза: йому невимовно жаль і нас, побратимів, з якими треба прощатися, і цього Одиссея з його невірною жінкою Пенелопою, і жаль її безсоромних женихів, і «циганку» з дитям, і грека Зорбу, і жаль йому, ох, як жаль, усю Грецію, яка, бідна, вскочила в кризу і, не добачивши світла в кінці тунелю, залізла по шию в кредити. Хто-хто, а він, міністр економіки та фінансів Андрій Штепа, добре знає, що таке валютні кредити.

Саме на цій сентиментальній ноті у мене в кишені дрижить телефон, я дивлюся й бачу, що дзвонить найсвітліша душа, якій я не дав навіть шансу на вищу посаду. А навіщо, скажіть мені, Ангелу якась посада? Ангел – він же є ангел, і в небі, і на землі. Вона не дочекалася мого вечірнього дзвінка й зателефонувала сама.

– Там їх п'ятеро! – каже Ангел.

– Кого п'ятеро?

– Жінок.

– Яких жінок?

– Ти що, випив?

– Та ні, поганий зв'язок.

– Там п'ять жіночих дійових осіб, – уже сердитіше каже Ангел.

– А-а-а-а... В «Шельменку»? А ролей?

– Ну, якщо п'ять дійових осіб, то й ролей п'ять.

– Так, звичайно.

– На тебе, ловеласа, вистачить.

– Дякую!

– Ну, і п'ять чоловічих, – додає Ангел. – Кожній тварі по парі. Але чоловічі персони тебе, звісно, менше цікавлять.

– Ну, чому ж?...

– Особливо небезпечні там дві. Прісенька й Евжені. Ще, може, покоївка Мотря, але то вже залежатиме від актриси. Найбільша хвойда Евжені, вона таке з себе корчить, що постійно зривається на покручену французьку. Ти її не виправляй, не викрикуй із зали, бо

так у Квітки– Основ'яненка, – пояснила мені, тупому, Ангел. – І взагалі...

– Що взагалі?

– Де ти зараз? Я чую такий шум, наче ти вже в театрі.

– Та ні, – кажу. – Це я в їдальні.

– Так пізно?

– Буває.

– Що давали на вечерю?

– Голубці, вареники... уманське пи... пирожне.

– Тістечко?

– Ну, так, уманське тістечко... жигулі... жи... жи... жила...

– «І їли бублики, кав'яр...» – Ангел уже починає кепкувати з мене і цитує Івана Петровича.^[9] – Пили сикизку, деренівку, дулівку кримську, що там ще?

– «Но зла Юнона, суча дочка, розкудкудакалась, як квочка...»

– Мушля, йди спати!

– «Енея не любила – страх; давно уже вона хотіла, щоб його душка полетіла к чортам...»

– Відбій, Мушля, відбій!

Ну, ось і кінець розмові. А що я такого сказав?

Ми поволі виплутуємося з шинку, і, коли вже стою на порозі, я раптом чую вигук котрогось із греків:

– Ребята, ми с вами!

Я навіть не розібрав, котрий із них подав голос, і спершу не зрозумів, що він мав на увазі. Мені подумалося, що вони просто хочуть з нами кудись іти. А потім до мене дійшло. І на душі стало так тепло, наче попереду не було ніяких прощань, розтавань і розлук, а моя козачка Ангел десь зовсім близько пасла на лужку мого коня...

Увечері загинув ще один наш товариш.

У Широкиному. Осколок від АГС влучив у голову. Був у касці, бронежилеті, та воно вже як прилетить – то прилетить. Не питає.

Він теж був із ультрас. Я знав його ще відтоді, коли він ходив з іржавим автоматом. Без каски і броника. Замість каски він привіз у мішку футбольного м'яча та голкіперські рукавички і, де тільки міг, просив, щоб йому побили по воротах. Ставив два камінці замість штанг або знаходив ворота поміж деревами – там, де вони були, – і зодягав рукавички.

Він дуже красиво падав на м'яч. Упіймає його, ще й перекотиться через спину. В'юнкий був, спритний, мов кішка.

Іноді ночами він хропів, коли лягав не на той бік. Я штовхав його, обіцяючи запхати в писок рукавицю. А ще, п'ючи чай, він голосно сьорбав. Пояснював це тим, що гарячий чай можна випити швидко тільки сьорбаючи, адже тоді він розпиляється в роті й не так обпікає. Усе рідке і гаряче він сьорбав. От, здається, і всі його шкідливі звички. Гинуть найкращі. Я теж, коли зі мною щось таке трапиться, стану найкращим. У мертвих немає недоліків. Вони не хропуть, не сьорбають, не курять, не п'ють, не порушують жодних статутних норм. У них тільки один недолік – вони мертві.

Коли хтось із наших гине, я вже не відчуваю болю, а про сльози годі й говорити. У мене тільки щось відвалюється всередині, відколюється, як камінець, і з кожною смертю мене стає менше.

Ні, брешу, одного разу я плакав. Коли загинув Білаз. Подзвонили, що в Павлополі хтось вивісив «деенерівський» прапор. Хлопці, не довго думаючи, помчали туди на пікапі. Зняли двох снайперів. Як? Спитайте у Метро. Це його рук робота. Ще міг би розповісти Амброс але його вже немає. Метро лише сказав, що то була цікава снайперська парочка. Один старший, а другий йому в сини годиться. Ну, довелося прибрати обох. І все було б добре, та пікап наскочив на фугас.

Забирати поранених поїхали Солдат, Джигун, Тихий і Змій. Потім Солдат розповів, що від Білаза залишився один самовар. Йому відірвало все – руки, ноги, голову, й тому Солдат так холоднокровно сказав: самовар. А я забився в якийсь куток, щоб мене ніхто не чув і не бачив, бо раптом почав захлинатися повітрям: як же так? – він же був серед нас найкращий, найхоробріший, найдобріший, а тепер... самовар. У нього були найпрудкіші ноги, найміцніші руки, хай і з чорними підковами гару під нігтями, якого неможливо було відмити, він мав найсвітлішу голову, а тепер їх – ніг, рук, голову – не можна навіть покласти в труну.

Кажуть, герої не вмирають, але я хотів би, дуже хотів би, щоб вони замість бути героями жили. Тут, на землі, вони потрібніші, ніж на небі. Тут є багато такого, чого без них не зробить ніхто. Нам не подобається те, що відбувається в Києві, хоча ми того Києва не бачимо. Але ми знаємо, що коли в столиці готується якась серйозна протестна акція, тут, у нас, починаються скажені обстріли. Таке враження, що хтось прямим дротом дзвонить до Путіна і просить посилити вогонь, аби відволікти увагу людей. Аби вони потерпіли, поки закінчиться війна.

Ми не любимо тих, що в Києві. Ми знаємо, що до дня звільнення Маріуполя вже підписані укази про нагородження орденами «За мужність» чи якими там ще, не пам'ятаю,

але наших хлопців у тому списку немає. Про це соромно говорити, ми ж не за нагороди воюємо і навіть не знали б, що такі існують, якби їх не роздавали тим, кого ми тут ніколи не бачили. А якщо й бачили, то хіба у складі якоїсь наглядової інспекції чи іншої трясці, яка ось і недавно провідала нас, від чого я дістав травму лівої руки.

Красивий, підтягнутий, в американському камуфляжі, що гостро пах магазином, цей барига переконував мене розпочати маріупольські вчистоти о другій дня, бо саме на цю годину зручно прибути йому та ще там одному генералові (мабуть, то вони вдвох привиділися мені біля соняшникового поля під Іловайськом), а я, трохи причетний до цієї дати та її відзначення, сказав, що ні, в Маріуполі о цій порі спека, люди не вийдуть, тому все розпочнемо о шостій.

– Як це не вийдуть? – витяг він без того довгобразе лице. – Тринадцяте червня припадає на суботу, вихідний, хто захоче, той вийде. Так що питання обговоренню не підлягає.

– Ще й як підлягає, – сказав я.

І тоді в нього вирвалася фраза, якої йому не треба було казати:

– Ти вибач, – зміряв він мене веселим поглядом, – але ти ще шнурок, щоб керувати парадом. І хто ти такий, щоб давати мені вказівки?

Я винувато опустил голову і побачив його красиві штиблети жовтого кольору, які пахли новенькою шкірою (щось тоді дуже загострився у мене нюх), а тоді ще побачив добротні шнурки, зав'язані бантиком, і мені чомусь уявилося, як він засиляє мене у вічка замість шнурка. Параноя, звичайно, але я покликав його ще подивитися нашу роздягальню, завів туди, де нас ніхто не бачив, і лівицею зацідив по його довгобразій фізіономії.

Він відкинувся на стіну, та мені здалося, що навіть не здивувався, тільки погладив свою праву щоку, наче в нього свербіла щетина.

Мені сподобалося, як він стоїчно прийняв удар, і взагалі тепер цей чувак мав куди серйозніший вигляд – було видно, що він нікому не скаржитиметься. А от собою я був задоволений менше, бо той удар виявився непрофесійним – рука розпухла, ніби її покусали бджоли.

І як тепер мені, бідному, йти до панночки Прісеньки, її подружки Евжені та покоївки Мотрі?

Я був увесь на голках. Ми вже мали сідати в автобус, щоб не запізнитися на прем'єру, але з Широкиного досі не повернулися Єгер із Сіроманцем. Хлопці, які були там, заспокоювали мене, казали, що бачили їх у доброму гуморі, але серце моє було не на місці. Я бачив таке не раз, коли ти в доброму гуморі, жартуєш, смієшся, а за мить тебе вже немає. До того ж ні Єгер, ні Сіроманець не виходили на зв'язок. Якби все було добре, то хто-хто, а вони не могли запізнитися на виставу, знаючи, яка це подія для мене.

Нас зібралося біля автобуса, як я й передбачав, чоловік двадцять, хлопці спокійненько собі гомоніли-курили, а я позирав на годинник, не знаходячи собі місця, і просив водія:

– Ще хвильку! Ще дві хвилинки і їдемо.

До мене підійшов з диктофоном усюдисущий кореспондент нашої полкової газети Оберіг і – знайшов коли! – почав щось розпитувати. Думками я був так далеко, що не розумів, про що він говорить, але з поваги до Оберега чемно кивав головою. Йому, власне, цього було більш ніж достатньо, бо Оберіг завжди komponував інтерв'ю не з того, що хтось там йому напаяє, а так, як воно має бути. Диктофон Оберіг носив для солідності, як атрибут своєї професії.

– Ти ж казав, ще квіти треба купити! – підганяв водій.

– Зараз, зараз... Хлопці, сідаємо!

Я останнім ускочив в автобус. Замість Єгера і Сіроманця на мене сумно дивилися два козаки, яких я намалював на воротах нашої бази.

Ми їхали добре знайомою дорогою, та я не бачив ні смарагдових полів, ні синього неба, ні білих хмар, що пропливали по ньому. Я ревно молився, як не молився ще ніколи в житті, за своїх найвірніших друзів, які, хай би й каміння з неба, не могли не приїхати на мою виставу. Так, саме мою виставу. Я присягнувся Богові, що коли Єгер із Сіроманцем будуть живі, то я... Господи, що я пообіцяв Тобі?

– Квіти! – водій, спасибі йому, зупинився перед Театральною площею біля квіткової крамнички, бо я б уже забув.

Я вискочив з автобуса, забіг до крамнички і взяв три букети білих троянд для Прісенки, Евжені і Мотрі та два букети червоних для Фени Степанівни і Аграфени Семенівни. Потім ще попросив один букет для Шельменка і чотири червоні троянди окремо – по одній для Кирила Петровича Шпака, Тимофія Кіндратовича Лопуцьковського, Осипа Прокоповича Опецьковського та капітана Івана Семеновича Скворцова. Добре, що мене проконсультувала в цьому питанні Ангел, коли наступного дня після посиденьок у шинку я пояснив їй, чому цікавлюся дійовими особами п'єси. Інакше я тут не розібрався б ніколи, та ще й у такому стані, який був написаний на моєму обличчі, бо квітникарка раптом сказала:

– Єслі ви на похор-р-рон, то нада брать пар-р-р-ное чісло.

Не сказала, а каркнула, та я вже вискочив із крамнички з оберемком квітів і щодуху подався до театру, де біля колон на мене організовано чекали азовці. Окрім них, моїх рідних азовців, біля входу до театру не було ні душі, бо годинник уже показував чверть на восьму, минуло вже п'ятнадцять хвилин, як почалася вистава, і я навіть не знав, як тепер бути, чи дозволять нам зайти до зали чи ні, та раптом побачив ще одну надзвичайно важливу дійову особу. На вході до театру вигулькнув не хто інший, як сам Григорій Олександрович Чекаленко, і замахав до мене обома руками:

– Бистрей! Швидше, швидше! – двомовно загукав він, звільняючи нам прохід.

Ми гусаком повз колони дружно рушили вперед, перейшли вестибюль, а потім нагинці, наче під обстрілом, наче на дискотеці, посунули до зали, всі з автоматами, лише Єрмолай з пудовим ПК, і тут зрозуміли, що вистава ще не почалася, тут ще тільки згасало світло. Я здогадався, що це Чекаленко затримав початок вистави заради нас, він був певен, що я прийду з хлопцями на прем'єру, і затримав спектакль, хоч у залі було повно глядачів, але це були наші люди – вага на українські вистави не ходить, і, коли ми тільки-но почали просочуватися крізь темінь до двох перших рядів, ця зала раптом підвелася і вибухнула оплесками. Ми ще нижче понахиляли голови, ми знали, що це маріупольці так зустрічають нас, азовців, вони нарешті зрозуміли, чому виникла затримка, й вітали нас стоячи доти, поки не піднялася завіса.

Але, сказати по правді, я не міг стежити за подіями на сцені чи за грою акторів. Даруйте мені, панове артисти, пробачте мої милі Прісенько, Евжені і Мотре, вибачай і ти, мій друже Шельменку, як і ви, шановний Григорію Олександровичу, але чи міг я зосередитися на виставі, якщо не знав, де поділися мої найвірніші друзі?

Я тримав телефон у руці, не вимикав його, як годиться в театрі, а тільки заглушив звук і чекав, що мобільний ось-ось засвітиться.

Під час антракту знов по кілька разів набрав Єгеря і Сіроманця. Поза межами. Мене тягли до буфету, де наших хлопців частували коньяком і кавою, та я нічого не чув, не розумів, чому людям так весело, чому вони сміються.

Після антракту сміх так само прокочувався і глядацькою залюю, в цій п'єсі справді було з чого пореготати, але ці смішки мене драгували, нерви натяглися до краю. Я не чув, коли Евжені зривалася на французьку, мені здавалося, що вона просто лепече нісенітниці, а сам Шельменко мав вигляд блазня, не більше. Зрештою всі вони, включно з панночкою Прісенькою і покоївкою Мотрею, були звироднілими хохлами, які розігрували чисто малоросійський водевіль, глузуючи із самих себе. Мені стократ було б цікавіше дивитися, як мисливець-невдаха Єгер полює на зайця на блокпості, чи слухати, як Сіроманець розмовляє по телефону з ненею.

Лише повага до Чекаленка, який прислухався до моєї поради й поставив п'єсу українського автора в театрі російської драми, повага до хлопців, котрих я привіз на прем'єру, не дозволяли мені тихенько підвестися й вислизнути з цього балагану. Вислизнути і хоч пішки, хоч як, податися на базу чи й у саме Широкине, щоб швидше дізнатися, що там сталося.

Я те й роблю, що мимоволі поглядаю на бічні двері, над якими на тьмяно-червоному плафоні написано «Вихід», і раптом бачу, як у ті двері просуваються дві мармизи – спершу одна, потім друга, вони нахильці сунуться до нашого першого ряду, перша мармиза, нагнувшись, ступає м'якою котячою ходюю, а друга теж нагнулася, але чалапає, як ведмідь у малинник. На радощах серце моє ледве не вискочило з грудей, бо я відразу впізнав Єгеря і Сіроманця, котрі тінями прошмигнули до першого ряду, де ще були вільні місця для таких віп-персон, як мої вірні друзяки чи, вже можна сказати, рідні брати.

Вони, песиголовці, займають два крайніх крісла чимдалі від мене, наче бояться, що я їм затоплю з лівої, ніби забули, що лівицю мою покусали бджоли, вони, шкідливі коти, знають, чие сало з'їли, і тому навіть не глянули в мій бік, вони відразу втупилися в сцену, і от дивина – Єгер із Сіроманцем, на відміну від мене, миттю в'їхали в розвиток подій, вони відразу почали реготати разом з усіма глядачами чи, може, й голосніше за всіх, вони, досвідчені

жеревці, з першого погляду оцінили Прісеньку, Евжені і Мотрю, вони наскрізь побачили Шпака і капітана Скворцова, Лопуцьковського й Опецьковського, вони, пройди, як ніхто, розуміли цього брехуна Шельменка і після кожного його монологу першими зривалися на оплески, а вже за ними аплодувала вся зала.

А друга дивина та, що з ними і я раптом почав усе розуміти, наче мені розвиднилося в очах, і не такою дурною вже видавалася ця вистава – навпаки, я побачив у ній глибокий підтекст, адже поміщик Шпак не хотів віддавати свою дочку за кацапа Скворцова, та й за поляка Лопуцьковського не хотів, важко сказати, чого він хотів, та цікаво те, що всі ці малороси вже не видавалися мені такими закінченими придурками, як раніше, я побачив у них покручених злою долею людей, для яких ще не все втрачено. Мине трохи більше ста років – і їхні праправнуки розпочнуть національну революцію, підуть лити кров за Українську Народну Республіку, а ще через сторіччя праправнуки тих праправнуків розпочнуть Революцію Гідності. Так що браво вам, дорога моя Прісенько, можливо, навіть моя пра-пра-пра-прабабусе, браво тобі, мій пра-пра-пра-прадіде Шельменку, і всім вам, мої дорогі та покручені злою долею пращури, респект, bravissimo, мені вас, дорогі мої, дуже жаль, шкода усіх разом і кожного зокрема, такий невимовний жаль ще огортає душу моєму другові Андрію Штепі, коли він жаліє весь світ, і я боюся, що моєю щокою зараз змійкою поповзе сльоза.

Тому я переводжу погляд зі сцени на двох віп-персон, що сидять у першому ряду на крайніх кріслах, я милуюся на ці два бородаті профілі – один тонкий, а другий трохи ведмежий, і такі вони мені любі, що я на якийсь час забуваю про виставу, а коли знову в'їжджаю на сцену, то бачу, що там усе йде до завершення – Прісенька Шпак виходить заміж за капітана Скворцова, завдяки цьому крутієві Шельменку неймовірно вродлива шпачиха одружується із обстріпаним скворцом, і вже починається весілля, яке, дідько його візьми, підносить мені ще одну несподіванку. На сцену раптом впливає зграйка німф, красивих, дуже красивих дівчат у вишиванках і плахтах, у віночках та червоних чобітках, які облягають стрункі, апетитні ніжки, та замість того, щоб нарешті полегшено перевести подих і милуватися цими красунями, мені навідліг б'є у голову думка:

«А квіти!!!»

Навіть моя кохана Ангел не передбачила, що на сцену ще може вийти ціла зграйка німф-танцівниць, адже їх не зазначив серед дійових осіб навіть світлої пам'яті Григорій Квітка-Основ'яненко. Квітка... Квітка... Мені негайно треба бігти по квіти для цих красунь: поки вони дотанцюють, поки в залі вируватимуть овації, поки актори розкланяються – я встигну.

Нагинці, майже поповзом, майже по-пластунському я вислизаю із зали, а далі біжу як навіжений через коридор, через вестибюль до центрального виходу, вискакую надвір, східцями стрибаю між колон і раптом, вражений, зупиняюся й поволі, дуже поволі повертаю голову назад.

Я заляк, я остовпів, я закам'янів. Переді мною стояла Вона.

Стояла, як і я, закам'яніла, дивлячись на мене ледве помітними виїмками очей. У неї не було ні носа, ні рота, нічого у неї не було, крім грудей та рук, складених унизу живота. Але я ніколи не скажу словами, що я тоді відчував і що думав. Тепер мені стало зрозуміло, де пропадали ці чорти – Єгер із Сіроманцем, – вони, знаючи про мій рішенець забрати скіф'янку з-під обстрілів, десь домовилися за КамАЗа, попросили ще хлопців, щоб допомогли їм висадити її на кузов, а потім зсадити біля театру, і трохи не встигли зробити

це до початку вистави.

Так воно було чи не так, але мені ввижалося, що вона прийшла сюди сама, я все ще не вірив своїм очам і підійшов до неї. Зайшов зі спини й побачив три зарубини від осколків, призначених для мене. Я провів по них пучками пальців. Потім зайшов спереду і несміло, дуже несміло, торкнувся долонею її живота. Він був теплий.

Тисячолітня праматір тримала обома руками свого живота, в якому теплилося життя. Життя, життя...

Ми зібралися на перепоховання Аксьона біля Хоми у Маневичах на Волині. Якщо друзі-нерозливвода, то й на тому світі нерозливвода.

У небі світить велике сонце. Я тримаю урну із прахом Аксьона, яка схожа на кубок чемпіонату світу з футболу. Для неї у могилі Хоми вже вирите місце.

Почесну варту очолює сам міністр оборони Гризло. Молодий, він ще трохи соромиться генеральських погонів. Можливо, тому, що такі погони могли б бути і на плечах Аксьона й Хоми. Але їм вони вже не потрібні.

У почесній варті стоять голова СБУ Єгер, міністр будівництва та промисловості Сіроманець, інші достойні міністри, такі як Єрмолай, Солдат, Змій, Буба, Мосе, Танцюрист, Сократ, Вечір... Обличчя у всіх суворі, лише коли Гризло починає свою жалобну промову і каже, що Хома та Аксьон були серед нас наймолодшими і найкращими, міністр економіки та фінансів Андрій Штепа змахує непрохану сльозу, що змієюкою сповзає по його щоці.

Я думаю, що це дуже добре, коли міністр економіки та фінансів такий добросердий. Навіть гроші на пам'ятник хлопцям Штепа виділив не з державного бюджету, а з власної кишені, хоча свій бізнес він, ставши міністром, продав. Продав навіть олійню у Липовці, яку мав за межами Черкаської області. До речі, проект пам'ятника я робив сам особисто. Вирішив не карбувати на камені біля портретів ніяких зірок (ми домоглися, щоб Хома з Аксьоном посмертно отримали звання Героїв), а вирізьбив хлопцям футбольний м'яч. І тільки ми, азовці, втаємничені у заповіти наших предків-укрів, бачимо у формі і рунах цієї кулі-м'яча не що інше, як Чорне Сонце. Сонце, яке не спалило нам душі, а, пов'язавши променем-пуповиною з предками, живило нас вірою, силою і любов'ю.

На перепоховання приїхав з війни і Маєстро. Він тепер воює на території колишньої Російської Федерації. Піднялися на боротьбу за незалежність Татарстан, Бурятія, Мордва, чудь, весь, меря... І хоча в Росії уже новий демократичний президент Пупкін, він з останніх сил намагається придушити визвольні рухи, оскільки цього вимагають 85 % московитів. До речі, вони тепер і волзьких татар, і мордву, і чудь, і весь, і мерю називають бандерівцями.

Маєстро привітався з нами за давнім азовським звичаєм, як гладіатор, – ми досі так вітаємося між собою, стискаючи правицею руку побратима біля ліктя і торкаючись один одного правою щокою. Маєстро став сивий, як голуб, але очі його вже не такі сумні. Новий щрам на вилиці навіть робить його обличчя усміхненим. Ми просили Маєстро повернутися в Україну, пропонували йому місце генерального прокурора чи пост міністра закордонних справ, адже Маєстро повоював у багатьох країнах, але він не захотів і слухати. «Хлопці, – сказав Маєстро, – моє місце там, бо ви ж, старі лиси, знаєте, що, окрім воювати, я більше нічого не вмю робити».

«Добре, – сказав я, – тоді на Генеральну прокуратуру посадимо Негідника. Немає на світі поряднішого і справедливішого хлопця за нього. А міністром закордонних справ буде Буба. У нього борода довша, ніж у Фіделя Кастро та аятоли Хоймені, разом узятих. Вона вже на Майдані виросла в Буби до пупа».

Після Гризла говорить однокурсник Хоми Сократ, і я чую, як в урні, котру я мимоволі притиснув до грудей, б'ється Аксьонове серце. Сократ був поруч із хлопцями, коли Хома впав на гранату.

Потім ми опускаємо урну з прахом Аксьона в домівку Хоми. «Іди, брате, – кажу йому

так, щоб, окрім нього, більше ніхто не чув. – Вам буде добре удвох».

Лунають прощальні сальви, люди – а їх зібралось море – вигукують «Герої не вмирають!», «Слава Україні!», «Героям слава!»

І від того, що герої не вмирають, Андрій Штепа до крові закушує нижню губу.

На пам'ятнику викарбувані не позивні, а справжні імена: там позивні хлопцям уже не потрібні.

Андрій Снітко, Волинь, 18 років

Олег Аксьоненко, Луганськ, 19 років

Віддали життя за Україну 20 серпня 2014 року в Іловайську

Ось так, панове генерали. Коротко і ясно.

Але не поспішайте хапатися за валідол, це буде трохи згодом.

А поки що я приїхав до Маневичів з Ангелом (таки дочекалася вона ротації), щоб подивитися домівку Хоми, до якої я привезу й Аксьона. Нормальна домівка. Як у людей. Їм тут буде добре удвох. Тихо, затишно.

Мені сказали, що там, де жив Хома, досі висить на дереві боксерська груша, яку він зробив собі сам. Натоптав мішок сіном і тирсою – вийшла чудова груша. Хома на ній тренувався, готуючись до боротьби.

Я знайшов те дерево і ту грушу, яка звисала з гілляки. Підійшов і довго на неї дивився. Потім легенько вдарив. З мішка випорснула хмарка пилу, яка довго висіла в повітрі і переливалася проти сонця золотими піщинами.

2015 р.

Танець під чортову дудку

Ще вчора я почувався найщасливішою людиною в світі, і, коли теплого вересневого вечора ми з однокурсниками сиділи довкола багаття на картоплищі (навчальний рік почався з трудового семестру в колгоспі), вдихали гіркувато-солодкий дим, що пах печеною картоплею і бабиним літом, я раптом відчув себе на сьомому небі і чи не вперше в житті отак і подумав: «Я щасливий». Той вечір запам'ятався мені кожною павутинкою, яка літала в повітрі і ясотила у світлі призахідного сонця, пригадую ще, як десь у бур'янах пискнула пташка, тоненько так, наче миша, і хтось запитав: «Що це воно озвалося?», а я відразу впізнав сойчин голос. «Це сойка», – сказав я, і тоді чомусь добре так стало на душі – від того, що дим над багаттям мені такий любий і що я знаю, як зветься та пташка. Це так завжди: коли все в тебе гаразд, то здається, що ти щасливий від кожної дрібнички. Насправді ж мою душевну злагоду гріли значно серйозніші обставини: я вже студент другого курсу, живу у великому красивому місті, маю щирих друзів, а до всього ще й... Ну, та про любов потім. Словом, усе ще попереду, те все – тільки хороше, бо ж ніхто не загадує наперед собі лиха, а якщо якась біда й нависає хмариною над тобою, то лелієш сподіванку, що пройде вона стороною, як отой дощик у стародавній пісні наших пращурів-язичників.

Хмарина нависла наді мною ясною, погожою днини, власне, сталося все ввечері, але гранату ми знайшли вдень, і тоді мені й на думку на спало, що ця іржава залізяка, не вибухаючи, може накоїти стільки лиха. А втім, у всьому винен я сам, бо, як сказав би мій батько, вимахав вище конопель, а в голові джмелі, тож нічого нарікати на якусь там гранату, тим паче що й граната, коли вже покласти руку на серце, трапилася нам така собі – звичайна протипіхотна лимонка завбільшки з чималу картоплину. Але ж, проклятуще, ніби для того й лежало в землі стільки років, щоб діждати мене в цих краях, нагло вигулькнути на білий світ і пустити все шкереберть. Усе! Бо якщо мене виженуть з університету, тоді прощай і велике красиве місто, і друзі прощайте, і ти, любове моя, прощавай назавжди. А вигнати, мабуть, таки виженуть.

Геннадій Петрович Кудрицький, викладач зарубіжної літератури, який керував нами в колгоспі, підбіг до мене відразу після тієї okazji й проказав незворушним, добре поставленим голосом: «Це політична акція! Саботаж! Він вам так не минеться!» Щоправда я не вірив у його незворушність: мачини поту на передчасних записинах Геннадія Петровича (він рік чи два тому тільки-но закінчив аспірантуру), і грудочки землі, що поналипали до його гладенько виголених щік, як черепашки до втопленого, і міцно зціплені зуби, які не розтулялися навіть тоді, коли він говорив, – усе виказувало в ньому не те що хвилювання, а якийсь несамовитий страх, і той страх передався й мені – раптом я зрозумів, що сталося щось невиправне.

«Вам не місце в університеті», – сказав Геннадій Петрович, повернувся й пішов геть, даючи знати втягнутою межи плечі потилицею, що на цьому суді другу сторону не буде й вислухано.

Я розгублено дивився на співчутливо-зухвалі обличчя однокурсників (декому з них та витівка теж нагнала доброго ляку), і мені себе не було жаль анітрішечки. Насамперед я подумав про маму, яка не поминала жодної людини, щоб не похвалитися мною, і про батька, котрий віднедавна почав учащати до буфету, щоб встромити в чоловічу балачку: «А от мій Андрюша», хоча сільські дядьки й не люблять, коли хтось вихваляється своїми дітьми (тоді

так ненароком виходить, ніби їхні гірші – а хто ж би таке терпів?).

Ну та не знаю, як там в інших, а для моїх батька-матері більшого горя й не вигадась, як оце виключити мене з університету. Та й не тільки вони – від цього постраждав би увесь наш рід, бо не знаю, чи є ще де в світі така рідня, як наша: кожне готове одне за одного виколоти собі око.

Оце, приміром, вдадуться моїй мамі пухкенькі вареники, то вона обходить з макітрою всіх своїх сестер і братів. А хіба не було такого, що батько заколов на Великдень кабанчика й на вишкварки зійшлося стільки родичів, що довелося ще й прикупити м'яся в сусіди. Чи взяти хоча б дядька Гордія, чоловіка тітки Марії – материної сестри: він же як знайшов був у райцентрівській чайній окуляри в позолоченій оправі, то не начепив одразу на себе, а зібрав усіх родичів, щоб по черзі приміряли й гуртом вирішили, кому вони найбільше личать. Окуляри були таки славненькі, хоча й з товстуватими лінзами, і всяк тоді казав, що в них і голку б знайшов у копиці сіна, ну й видно ж, ну й ви-и-ид-но! І щоб нікого не брали завидки, вирішили миром послати їх дядькові Якову, маминому братові, який жив у місті, – воно ж городському найдужче пасує. «А нам, сільським, як корові сідло», – казала тітка Марія, змереживши на лиці кисленьку, винувату посмішку.

Дядько Яків споконвіку мав стопроцентний зір, але ревно дякував усім за такий інтелігентний дарунок й у відповідь надіслав кожному по банці оселедців.

Я не випадково згадав дядька Якова в ту нещасну хвилину, адже йому, як нікому, завдячував своїм вступом до університету. Приїхав я до міста з велетенським «чамайданом», у якому ще мій дід возив на Урал сушку, а тепер ця скриня була напхана всякими підручниками, починаючи від п'ятого класу, оскільки я ще не знав, у яку науку податися. Тобто я мав на прикметі одну професію, проте чутки доходили й до нашої Больбівки, що там такий конкурс – не проб'єшся. Треба продати не одну корову, щоб його перескочити. Конкурс, щоправда, навряд чи мене зупинив би, але розраяв дядько Яків. Тут, забігаючи наперед, скажу, що він на час моїх вступних іспитів узяв відпустку і пізніше, коли матуся обережненько запитала в нього: «Ти ж, Якове, мабуть, чимало там розтринькав на Андрюшу, кажи, не соромся, у нас гроші є», – то дядько лише хитро всміхнувся й сказав: «Та нічого, Катю, я не розтринькав, ото лиш уграв відпустку та ще, правда, зносив за місяць новенькі модельні туфлі, бо попобігати таки довелось». Справді, усі ті дні дядько майже не присідав, од нього вечорами тоненько пахло коньяком, і я лише дивувався, як це тітка Шура, жінка його, терпить отаке; видно, дядько і їй прищепив благодатне почуття любові до свого роду, принаймні моя мама і тітка Марія досі не можуть нахвалитися невісткою: і як вона чистенько пере, і як їсти варить, і блощиць у хаті немає, і як... А сама ж городська, а бач, бач? Я ж собі нищечком здогадуюся, що головне і не в тому, як тітка Шура пере чи там їсти варить, головне те, що вона не цурається нашого роду.

Так от, розраяв мене дядько Яків. Ми сиділи в парку перед університетом і вирішували, куди мені подавати документи. Дядько сказав, що з такими плюсами, як у його племінника, – срібна медаль, селянське походження – зелена вулиця куди завгодно. Тоді я й натякнув, що непогано було б вступити на юридичний, все-таки це... Я не міг до пуття пояснити, чому хочу на юридичний, і завів мову про конкурс.

– А по скільки там? – спитав дядько.

– Та вже десь по вісімнадцять душ.

– Як по вісімнадцять?

– На кожне місце.

– Ох розтуди його мати! – Руді волохаті дядькові брови (у нашому роду в усіх руді й волохаті брови) ураз настовбурчилися – от-от вкусять.

– Та ну його, – сказав я, гадаючи, що такий шалений конкурс перелякав дядька Якова. – Он на мехмат по півтори душі. А я ж на районній олімпіаді з математики...

Але дядько мене не слухав.

– Бач, стерво, – тихо сказав сам до себе. – Ще молоко на губах не обсохло, а вже зібралось судить. Подавай йому хоч і батька рідного, аби лиш судить. Діла-а-а... Тьху! – він плюнув сухими губами і так крутнув головою, аж у шиї хруснуло.

– Та ну його, – сказав я ще раз, уже й не радий, що заїкнувся про юридичний. – Он...

– Е ні, не «ну», – дядько схопився з лави і посварився на мене пальцем. – Не «ну»! Ти тіки подумай, Андрюшо, це що ж виходить: людей, які хочуть судить, уже більше за вурків?

– Чого там... – Я зиркнув по боках і відчув, як зацвітають мої щоки, бо абітурієнти, що сиділи на сусідніх лавах, повідривалися од книжок і витріщилися на нас. Та дядько, здавалося, навмисне вигукував ще голосніше, щоб усі чули і мотали на вус, поки не пізно:

– Як чого? Якщо вас там треба по одному на місце, а злізлося по вісімнадцять штук, – він уже перейшов на шутки, – то виходить, мусимо розводити вурків, щоб усім хватило, га? Чи як по-твоєму? Мусимо занести їх у Червону книгу, бо вам, бач, немає кого ловить, судить, садить?

– Та дя... Не хо' я ні на який юридичний.

– А хіба я що кажу? – здивувався дядько. – Ясно, що ти не хочеш, так то ж ти, ти ж нашого роду! А з іншими що робити, питається? Та моя б воля, то взяв би лозину... – Він сікнунув «лозиною» повітря і, підсмикнувши на колінах холоші, сів. Довго мовчав і лиш посапував так, мовби оце не говорив, а почастивав березовою кашею вісімнадцять «штук».

Я притих і собі, боявся вже й натякати про якусь іншу професію, хтозна, якої думки про неї мій дорогий дядечко (може, знов попре таку арифметику, що хай йому трясця), але зрештою він почав сам:

– Мехмат не для тебе, – загнув на руці палець. – Там посидючості треба. А в тебе в голові...

– Джмелі, – підказав я батьковим словом, щоб трохи розвеселити дядька Якова, але він знову скипів:

– Що? Які джмелики? Та в нашому роду нікого не було ні з якими джмеликами. Боже збав! Просто ти той... Ну, як би тобі сказати... Словом, біологічний теж не для тебе, бо це для дівчат, пойняв? А ти ж таки козак.

Отак він позагинав усі пальці на обох руках, і виходило, що нічого путнього для мене й не вибереш – такий розумний удався.

– Я знаю, що тобі треба, Андрюшо, – врешті проказав дядько замислено. – Недавно трапився мені на очі лист – отой, що ти прислав його, ще як був маленький, – і пойняв, хто з тебе вийде. – Він значуще притих і задивився на білочку, що причаїлася на гілці над нашими головами і, здавалось, дослухалася дядькової балачки. – Авжеж, там з тебе зроблять людину. А тим більше... – і тут дядько Яків сказав таке, що я відразу збагнув, чому він так присікувався до всіх факультетів, аж поки не дійшов до цього: – Тим більше що нас там підстрахують. – Він так і сказав: «нас», наче вступали ми вдвох.

– Як підстрахують?

– Є один чоловік. Доцент. Я йому «Жигуля» рихтував, то ми так зійшлися, знаєш, що куди там. Ти, каже, Яшо, не «викай» мені, бо ми одногодки.

– А на якому він фа-фа-фак?... – Я аж похлинувся, так мені радісно стало – не за себе, а за дядька, що він душа в душу з живим доцентом (тоді я ще не знав, що це таке, але чув, ніби бабі Костисі зір повернув доцент, а вона ж не бачила років із шістдесят після того, як брат ще в дитинстві попав їй в око вишневою кісточкою). І от виходить, що мій дядько з доцентом запанібрата, виходить, і він тут у місті не п'яте колесо до воза. Аж не вірилося, що це той самий дядько Яків, з яким ми колись гасали бричкою по селі, і якби не та бричка, то хтозна, чи й спізнався б він з отим-то доцентом.

Я тоді ще тільки-но перейшов до другого класу, а дядько Яків саме прийшов з армії і ще не надумав, до чого докласти рук, хоча свербіли вони йому дуже. Ми подружились одразу, та й до армії дядько не поминав мене увагою («А пам'ятаєш, Андрюшо, як мати твоя попросила, щоб я тебе поглядів, а я вкинув тебе до кролів у яму, аби ніде не дівся, а сам пішов на ставок купатися, а кролі підмочили тобі шапку – і чого ти у шапці влітку ходив?»), скрізь бували разом, і всі дівчата, щоб підлизатися до дядька, казали: «Ой який гарнюсінький племінник у тебе, Яшо!» Хоча який там у біса гарнюсінький – мале, руде, а ластовиння – як зірок у небі.

Може, солдатик був би й оженився відразу, але сестра, тітка ж Марія, привела до хати приймака, дядька Гордія, що агрономував у колгоспі, однак ще не встиг побудуватися. То куди там ще і Якову було вести жінку. Тільки й того, що моргав до дівчат, а особливої надії не подавав нікому. Я можу лише здогадуватися, що дядько накинув був оком на бібліотекарку Люду, бо одного разу... Одного разу агроном приїхав додому на обід бричкою і після борщу та пампушок з часником приліг, щоб сало зав'язалося, а дядько Яків тим часом ухопив державний транспорт, посадив і мене коло себе й так замахнувся батогом на жеребця Дицибала, що наша бричка полетіла над селом десь аж у хмарах. Мені забило дух, я боявся й рота розкрити і нишком, завмерши од захвату, дивився на свого всемогутнього дядька Якова, і мені рідна була кожна цяточка на його лиці, мабуть, тоді я вперше відчув, що таке рідний дядько, авжеж, не тоді, коли кролі підмочили мою шапку-вушанку. Бричка не вмещалася на больбівських кривих вуличках, ми трохи не полетіли з греблі в ставок, але й тієї миті я не знав страху і пишався дядьком, пишався тим, як цупко тримає він віжки, як голосно вітається з усіма зустрічними дівчатами по-городському – «здрасте», навіть не дивлячись на дорогу. А біля школи ми зустріли бібліотекарку Люду, і дядько низько опустив голову, почервонів і щось промимрив під ніс, навіть я не розчув, але здогадався, що бібліотекарка для нього не така, як усі. Для мене вона теж була не така, як усі, бо якось бібліотекарка Люда на моїх очах упала з велосипеда, плаття її задерлося, і я вгледів таке, чого довго не міг забути.

Однак, як сказав потім дядько Яків, «не довго музика іграла», бо, коли ми повернулися додому, наш коник вороненький у воротях спіткнувся, а спіткнувся тому, що біля двору стояв дядько Гордій, його червоне, підпухле зі сну лице заступило всю хату – через нас він запізнювався на «совіщаніє», і тоді й вибухнула ота чоловіча лайка, після якої дядько Яків зібрав свої речі в солдатську валізу й подався до міста. То була чи не перша тріщина в непробивній цитаделі нашого роду, оскільки після того випадку довгенько не вгавали голосні розмови серед наших родичів, та всі заспокоїлися, коли від дядька Якова надійшов лист, у якому він любенько повідомляв, що влаштувався на завод слюсарем, отримав гуртожиток, словом, живий-здоровий, чого й усім нам бажає. «Ти, Гордію, на мене не сердься, – писав дядько, – за те, що мені таке дурне в голову стукнуло. Чогось було ні сіло ні впало подумав, що отак вік мине, умру, а ні разу в житті й на бричці не покатаюся по-панському».

І дядько Гордій, як читав ті рядки, то раденько так, всепрощаюче, сміявся, закинувши назад голову, і всі сміялися, лиш мені було сумно, що дядько Яків поїхав далеко, десь аж на край світу, і тепер мені немає до кого прихилитися, бо їм усім смішно. Так гірко стало, так гірко, що я вирішив присвятити дядькові Якову поему. Заховався із зошитом у кущі безу і... мабуть, то було натхнення, я ледь устигав слинити хімічного олівця – так швидко народжувалися рядки:

Йшов солдат додому три дні,
Йшов четвертий день,
Радів, аж співав пісні,
Бо був хороший, красивий день.
Та раптом почув шарудіння в кущах
І за дерева сховався,
Тоді й запримітив: якийсь чоловік
Навшпиньки кудись прокрадався.
Бачив на війні солдат не раз
Фашиста лютого, як сатана,

(Тут я і справді повірив, що дядько повертався не зі служби в армії, а з війни, і на очі навернулися сльози. Я тихенько заплакав, і так солодко стало в грудях від того плачу, що я аж заскиглив, але рука натхненно виводила далі.)

Але й тут не злякався якраз
Підозрілого шпигуна.
Він швидко дістав нагана,
І зразу
Шпигун під конвоєм пішов по наказу.

Особливо бездоганною видалася мені кінцівка, і я тут-таки вирішив укласти поему в конверт і надіслати тому, кому вона була присвячена.

Мабуть, дядькові недавно потрапив на очі саме цей лист. Пізніше я писав йому лише під диктовку мами: «Картопля цього року вродила, сливок теж рясненько вчепилося, так що приїжджай, Яшо, бо там у вас купувати все треба, а дуже багацько не накупуєшся...» З таких листів навряд чи вгадаєш, до чого лежить моя душа. Однак куди треба вступати з поемою, я теж не міг допетрати і зайшов з іншого боку:

- А на якому він факультеті?
- Хто? – дядько вже думав про щось своє.
- Доцент.

– Яке це має значення? Головне те, що з тебе вийде путній літератор, – нарешті дядько розкрив усі карти. – Думаєш, аби в тебе не варило в голові, то хтось хоч пальцем кивнув би? Чорта лисого! Запамятай, Андрюшо, підстраховка потрібна тіки розумним людям, дурному вона не допоможе... Екзамен – це таке... Тут і найсвітліша голова може розхвилюваця чи розтиряця, пойняв? Доцент, – дядько перейшов на шепіт, – доцент так і сказав, що коли він,

себто ти, ні бум-бум, то немає чого й рипатися, а якщо ось тут варить, – дядько постукав зігнутих пальцем себе по лобі, – якщо до всього ще й має іскру Божу, то гріх не допомогти.

Матінко ти моя! Іскру Божу... Це ж він побачив її в отій «поемі». Мені зробилося ніяково, щоки защеміли від сорому, і дядько, помітивши, як я малію на очах, спитав:

– Хіба ти не напишеш твір на п'ятірку? Тобі ж тільки один екзамен тре' пройти, медалістику мій срібний...

– Напишу, – сказав я. – Звичайно, напишу.

І тієї ж миті запрягнувся собі, що ніколи в світі не підведу свого дядечка, о, зі шкури вилізу, а не підкачаю.

Де ж мені було знати, що коли другий курс ми розпочнемо з виїзду на роботу в колгосп, із-під землі вистромить свого паскудного носа граната, щоб занапастити стільки надій.

Якось по-дурному все воно вийшло. Не думав і не гадав, що граюся з вогнем, та й сталося це так блискавично, що де там було роздумувати.

Цілісінький день я поглядав на сонце – наче якого благословення, ждав сьомої години вечора, – о сьомій мав зустрітись з Юлькою. Геннадій Петрович, який потім охрестить мене політичним диверсантом, саботажником і несусвітним ледащом, звичайно ж, не здогадувався, що кошики з картоплею (її ми зносили в кагати) здавалися мені пір'їнками, а монотонне гудіння сортувальні, що спершу бухкало в скроні, тепер скидалося на лоскітливе стрекотання коника-стрибунця.

Ми цілий день не розгинали спина, ото лиш по обіді зробили вимушену невеличку перерву, коли мій приятель Петя Стоножко зненацька вигукнув:

– Бомба!

Усі подивились на Петю, подивилися без найменшого остраху, так якби він крикнув: «Миша!» (яка іще бомба? – теж мені жарти). А Петя показував припорошеним коротеньким пальцем на конвеєр, де серед сухих грудомач і бараболі просувалася кругленька металева шпукенція – просувалася до барабана, така не схожа на скелет із косою, що ніхто не встиг і злякатися, як Петя підскочив до двигуна і зупинив конвеєр.

Лише тоді холодок пробіг за нашими спинами. Ми нарешті зрозуміли, що б воно сталося, аби граната потрапила в барабан, але про це ніхто не обмовився й словом – просто стали колом довкола конвеєра і дивувалися, звідки воно взялося.

– Комбайн вирив... разом з картоплею, – пояснив Петя Стоножко.

– Як же воно не двигнуло?

– Не зачепив гострим.

– Це ж треба...

– Що з ним робити?

– Тре' покликати... саперів.

– Спокійно, спокійно, – проказав Геннадій Петрович незворушним, як у мінера, голосом. – Зараз ми її приберемо, зараз. Покличте Кирила Гнатовича.

Дід Кирило, який сторожував кагати і запускав мотора, жив тут-таки, у полі, у хатці на курячих лапках. За хвилину старий уже стояв біля конвеєра і чухав налісо обстрижену голову (він мало не щодня совав комусь із нас машинку-нулівку й просив: «Підправ-но, синашу, бо вже за комір лізе»).

– Го! – сказав дід Кирило. – Оце так рахуба, го.

– Куди б його прибрати? – спитав Геннадій Петрович.

– Го! – сказав дід Кирило. – Оце так чортовиння, го.

– Нам же працювати треба.

– Протипіхотна, го.

– До вечора ще далеко. Робота ж стоїть, – непокоївся Геннадій Петрович.

– А ми її отако-го, сучку, – сказав дід Кирило, нагнувся і спокійненько взяв лимонку. – Нехай у мене в шопі полежить. – Він говорив так раденько, тільки й того, що не додав: «Пригодиться».

– Обережно, – сказав Геннадій Петрович, примруживши очі.

– А чого з нею панькатися, я ж її не у вогонь, а в шопу, го.

Дід поплентав до своєї сторожки такий задоволений, що я був певен: зараз витягне з гранати запал і ще десь прилаштує до діла, дивись, чого доброго, зробить гирку до годинника, бо старий механізм виробився і дід причепив до легенької гирки залізне коліщатко.

– До роботи, до роботи ставаймо! – скомандував Геннадій Петрович.

«Ставаймо». А сам не дуже розганяється, новенькі штани зі стрілками так облягають, що, як нахилиться, тріснуть.

– Запустіть мотор. Хто це там вимкнув мотор? – Він сердито глянув на Петю Стоножка наче той був ще й винен, що зупинив конвеєр.

Схоже було, Геннадій Петрович злився: чи від того, що не здогадався першим вимкнути мотор, чи що побоявся сам узяти гранату – і це всі помітили, але настрої його підупав, шкіра на лиці напнулася, як на бубоні, губи витяглися тоненьким шнурочком і злегка посіпувалися. А може, мені просто так здавалося через те, що я, по правді сказати, не любив Геннадія Петровича, я його не злюбив ще з першої лекції.

Учорашній аспірант, він зайшов до нас в аудиторію наче з обкладинки журналу «Мода», недбало зняв шкіряне пальто (видно, боявся його zostавляти в гардеробі, щоб не вкрали) і недбало кинув на підвіконня – недбало, але так спритно, як це можна зробити лише після копіткого тренування десь поза людським оком, потім, походжаючи по аудиторії, щоб хтось, бува, не подумав, що він зазирає в шпаргалку, став говорити холодним, мов крига, карбованим словом – ті мерзлі слова аж хрустіли в нього на зубах. Я нічого не маю проти шкіряного пальта, бога ради, і сам би таке носив, і мене зовсім не дратує, коли чоловік красиво говорить, однак доймало інше: я водночас бачив двох Геннадіїв Петровичів. Один походжав по аудиторії, недбало склавши на грудях руки, і розповідав про Мопассана («Треба вимовляти Гю де Мопассан, а не Гі, – зауважив Геннадій Петрович. – У нас прижилася неправильна форма, але ж ми з вами філологи»), а другий, його «альтер его», стояв біля підвіконня, дивився на першого, схвально киваючи головою, і танув од втіхи. Він, цей другий Геннадій Петрович, – подумки я вже називав його Гю – просто не зводив закоханих очей з першого – цей нехай буде Гі – і лише зрідка крадькома косував на шкіряне пальто.

– Він зайшов до кав'ярні, – переповідав Гі сюжет Мопассанового оповідання, – підкликав гарсона...

На мить Гі замовк і прислухався до тиші, що повисла в аудиторії, мов хрустке простирадло на морозі. Тиша була така бездоганна, що Гю, який стояв біля підвіконня, мало не заплескав у долоні, але вчасно спохопився. Гі облизав тонкі губи й повів далі:

– ...підкликав гарсона, замовив склянку пива...

І тут сталося несподіване.

– Кухоль! – пролунало з «камчатки». То подав свій голосочок Семен Ковба, здоровенний, гладкий хлопчина, схожий на доброго лева.

Гі примовк од такого зухвальства. А Гю, так той взагалі отетерів.

– Що ви сказали? – перепитав Гі, обводячи очима «камчатку», щоб розгледіти, хто це там обізався.

– М-мені здається, що в М-м-мопассана, – Ковба од хвилювання завжди затинався, – в оп-повіданні... Гі... Гю... не склянка, а к-к-к-ухоль...

– Ну, це вам так здається через ваш апетит, – холодно посміхнувся Гі, вочевидь натякаючи на Ковбину круглу пику: мовляв, такому склянки замало.

По аудиторії прокотився легенький смішок. Гю тим часом задоволено потирав долоні, а

Гі вже прибрав серйозного вигляду, щоб розповідати далі, як тут і мене чорт смикнув за язик.

– У Мопассана все-таки кухоль, – сказав я.

– Не знаю, яким виданням ви користувалися, молодий чоловіче, – Гі пильно вдивлявся в моє лице, щоб не забути його принаймні до сесії, – я особисто читав цей твір в оригіналі.

Гю захоплено моргав йому: мовляв, давай, давай, бреши далі, і Гі, підбадьорений тим, що так вдало викрутився із пастки цих сисунців, які тільки й норovskyють піймати тебе на слові, додав:

– Перекладач має право на вільне тлумачення. Так що прошу не перебивати. – Гі облизав сухі губи й продовжив: – Підкликав гарсона, замовив склянку пива, – він так натиснув на ту бідну склянку, що вона замалим не тріснула.

Гі мене більше не помічав, зате я весь час відчував на собі примружені очі Гю, який на кожній лекції із зарубіжної літератури зирив на мене з кутка і сварився пальцем: ну, постривай, ми ще перевіримо, хто більше знає, я тобі покажу кухля, я тебе носом у нього втовкмачу.

Не хочу брехати, Гі таки добре знав зарубіжку (до круглих дат великих письменників навіть друкував статті в товстих журналах), дехто від нього був ще й у захваті, особливо коли Гі вдавався в подробиці біографій геніальних людей. Дуже славно це в нього виходило – невимушено, наче він ще вчора сидів із Віктором Гюго за кухлем пива, чи то б пак, за склянкою, і бідолаха Гюго скаржився йому на свою дружину: що от, мовляв, сяка-така, накинула оком на Сент-Бева, цього рудого страшка (ні, мені не дошкуляло те, що я теж рудий), ну, та біс із нею, казав Гюго, я її теж уже не люблю, але мені просто прикро, ти мене розумієш, Гю?

А коли, приміром, Гі «доводив до нашого відома», що Поль Верлен втопив себе в абсенті, то Гю при цьому так сяяв, що я готовий заприсягтися: він би дуже шкодував, аби виявилось, що Верлен не пив.

Однак річ не в цьому, хай собі чоловік розкажує, як уміє, може, я просто несправедливий, тому що в одному був певен: мені на екзамені доведеться сутужно. Отож я просто чманів над зарубіжними авторами, перечитував отакенні монографії, конспектував що треба й не треба, і Петя Стоножко, який здогадувався про мою біду, одного разу сказав:

– Дурний ти, Андрію, думаєш, воно допоможе?

– Що?

– Оце твоє зубріння.

Мене вколало «зубріння». «Зубрів» – це тих, що не вилазять з читальні, – у нас не любили, ну точнісінько так, як у селі не люблять тих, хто найперший посадить город навесні, а потім ще й викопає найпершим: виходить же так, ніби йому найбільше треба. «Грошей наскладало півскрині, а й ще метушиться, – скаже хто в'їдливіший. – Ну та метушись, метушись, все 'дно вмреш».

Отож мене так вкусило те «зубріння», що ледве втримав язика за зубами, аби не спитатися в Петі, хто його підстраховував на вступних – у першому ж диктанті на практичних з мови Петя зробив сорок сім помилок; Тимофій Степанович, мовник наш, почухав нігтем за вухом та й каже: «Багате-е-енько як для філолога». Утім, я несправедливий і до Петі (це мене тоді злість узяла, що так подумав про нього), диктант – одне діло, а твір, який ми писали на вступних, – то зовсім інше, тут викручуйся як хочеш: не знаєш, де кому поставити, переставляй слова і так і сяк – хіба важко? До того ж у творі головне зміст; хай і

вкрадеться якась там зайва рисочка, то, по-перше, її можуть і не помітити, а по-друге, якщо написано аж-аж-аж, то й так п'ять поставлять. Я он теж був перелякався. Писав на вступному твір на тему «Труд переростає в красу», і так воно мені гладенько тулилося слово до слова, що дай, думаю, ще й епіграфа зверху доточу – це вже як на чистовик переписував. Чого боятися, думаю, я ж того вірша Рильського назубок знаю. Взяв і доточив епіграфа:

Ми працю любимо, що в творчість перейшла,
І музику палку, що серце ніжно тисне.
У щастя людського два рівних є крила —
Троянди й виноград, красиве і корисне.

Написав і аж язиком приклацнув: кращого й не придумаєш, троянди й виноград – це ж тобі й є труд і краса. Тішуся не натішуся, і раптом: стоп! Щось як обірвалося всередині – а може, після «крила» не тире треба, а дві крапки, голова твоя й два вуха! Казали ж тобі на консультації: з цитатами обережно, бо як щось перекрутите, то це груба помилка. Так ні, не послухався, турок, а тепер же не витреш у чистовику. Такий твір зіпсував!

Отак повісив я голову та й клянусь тебе на чому світ стоїть, коли чую над вухом:

– Ви чого не переписуєте начисто? Час іде.

Звів я налякані очі, бачу – жіночка білява стоїть наді мною, та, що теми творів на дошці писала. Лице таке добре, ласкаве, як у нашої вчительки української мови Килини Гнатівни. Ну, думаю, у цієї можна спитати, не вижене.

– Та, – кажу, – не знаю, чи тут осьо тире треба, чи дві крапки. – І кінчиком ручки на «крило» показую.

Глянула вона пильненько на мій епіграф, пробігла очима й усміхнулася.

– Правильно, – каже, – правильно. Переписуйте швидше, бо не встигнете.

Тоді в мене одлягло від серця, переписав усе на чистовик, перевірів раз і вдруге – те, що треба.

Приходжу до дядька Якова (я ж у нього жив під час іспитів), цвіту і пахну – порядок, мовляв.

А дядько:

– Легке попалося? Написав?

– Пхе... одною лівою.

– Ой, Андрюшо, не кажи гоп...

І враз мене щось як обухом по голові – а що, коли та жіночка неправильно мені підказала? Навмисне. Це ж якби всім підказували, то що з того вийшло б. От взяла і збрехала: хай знає, думає, як випитувати. А ще ж бувають такі, казали в нашому селі, що й нарощне зрізають. Отаке собі думаю, а ноги, чую, мліють, мліють, в очах застрибали зайчики.

– Дя? – питаю тихенько, ледь ворущу губами. – У вас Рильський є?

– Нащо тобі? – дивується дядько.

– Треба, – кажу.

– Так він же і в тебе є. Он там у чамайдані, у хрестоматії.

– Де чамайдан? – питаю.

– Під ліжком, де ж іще, хіба ти забув?

Я стаю навколішки, дістаю з чемодана хрестоматию і – шелесь-шелесь сторінками. Ось він, той вірш. Знайшов, а сам боюся й глянути на те місце, де «У щастя людського два рівних є крила» – що, коли там не тире? Врешті не втерпів, затамував віддих і – глип!

– Що з тобою? – почув я дядьків стривожений голос. Почув крізь туман, бо там таки стояло дві крапки.

– Та от цитату звіряю, – сказав я. І розповів, що й до чого.

– Хе! Знайшов, за чим побиваця, – весело сказав дядько. – Що, у них ума там немає ні в кого, щоб оце через якусь рисочку людині біографію портить! Ти моли Бога, щоб там чогось хужого не накрутив.

Сяк і так дядько якось мене заспокоїв, та коли наступного дня я переступив поріг кімнати, де сиділа приймальна комісія, відчув, як усередині все холоне. Я враз оглух, осліп, стерп і взагалі здурів, а підійшовши до методистки, ще й онімів.

– Як прізвище? – щось питало. – Прізвище як?

– Голод.

– Отак би й зразу... Так, де ж воно?... А, ось... Ай-яй-яй, двійка. Ну, не переживайте, не другий рік... Екзаменаційний лист лишається в нас.

Але двійка раптом привела мене до тями, я ожив – здивувався, обурився, спаленів, засміявся, – зрізали, гади, от дають: що-що, а двійкою там і не пахло. Що я, вже геть дурний?

– А де забирають документи? – запитав навмисне весело, щоб усі бачили, що мені з їхньої двійки просто смішно.

– Вам їх пришлють по пошті, – відповіло за столиком.

– Ну, то бувайте здоровенькі, – сказав я ще веселіше і, здається, перестарався, бо «здоровенькі» аж схлипнули.

І тут до столика підійшла вона. Підійшла тихенько, немов куничка; світле, як стигле яблуко, лице, руденькі золотисті вії, очі невеличкі, але такі, що втопишся в них, нема їм берегів, тим очам, і сині – не сині, й зелені – не зелені, й карі – не карі... Золоті очі.

– Холод, – назвала вона своє прізвище. Саме таким я й уявляв її голос: як осінь – тихий і золотий.

– Холод? – перепитало за столиком здивовано. – Стривайте, молодий чоловіче, як ви казали вас?

– Голод.

– Чи це я вже очамріла з вами, чи ви щось не той... Наче ж сказали «Холод».

– «Ги», «ги», – сказав я. – Голод... «Ги», а не «хи».

– Так ми ж з вами не туди дивилися.

Теж мені, «ми з вами...» Я нікуди не дивився.

– Голод – п'ять! – раденько вигукнуло за столиком. – У вас же п'ятірка, а ви за документи зразу.

– Це ж ви кажете: по пошті... – Кров у моїх жилах зупинилася й поволі потекла в інший бік. То так поволеньки підступала до мене радість, спершу тихо, тихо, а там як хлюпне в груди!.. Я й не дібрав одразу, що це ж те дівча із золотими очима забрало двійку собі. Голод, Холод... Ну й прізвища уділила доля нашим предкам-сіромахам.

А дядько Яків таки як у воду дивився: не «спортили» мені біографію через якусь там рисочку. Воно, мабуть, можна так і так – і тире, і дві крапки. Бо через рік я побачив свій твір на стенді для абітурієнтів – зразковий твір! – то там так і лишилося тире.

Рисочка біографію не зіпсувала, так чорти гранату підсунули. Спробуй тепер поясни, що

ти не верблюд.

А воно як до того і йшлося.

Ми перебрали цілу гору картоплі, мабуть, дали з півтори норми, бо й дід Кирило, котрий оцінював студентську поміч як «мокре горить», сказав, що сьогодні ми чесно заробили свою вечерю («Та ви, з якого боку не глянь, то хороші хлопці, тіки стригтися треба, го. Бо за комір лізе»).

Однак Геннадій Петрович, видно, вирішив поставити рекорд, щоб випередити факультети, які працювали на інших відділках, не інакше як так, бо хвилин за п'ятнадцять до шостої, коли вже й по роботі, коли навіть сонце (холодне, стомлене сонце) підказує, що пора на спочинок, він раптом зажадав, аби ми перебрали ще одну «гірку». Воно, звісно, можна було б і перебрати, хіба нам що, але, як на те, я терпіти не міг, коли хтось заробляє грамоти чужими руками (у нашому селі як дадуть комусь на свята грамоту не дуже по правді, то мій дядько по батьковій лінії, дядько Павло, відразу на трибуну й – «Товариші! Тут щось нечисте, товаришочки!» – та кулаком себе в груди, у груди себе кулаком, аж луна йде. А хитріші, ті мовчать). До того ж, як я вже казав, о сьомій мав зустрітися з Юлькою.

Я лишень уявив собі: стоїть моя Юлька біля широкого провалля, порослого кущами шипшини, що аж горить червоними разками, жаринки шипшини золотять їй очі й руденькі вії, десь із нори на неї зирить зеленими світляками вогнистий лис, у прижухлих бур'янах попискує сойка, жалібно так, бо Юлька жде мене не діждеться, а я тим часом гну спину на авторитет Геннадія Петровича.

Та це ж чорти батька зна що! І тут мене розбирає злість, хутенько нишпорю по закапелках пам'яті – там, десь на денці, уже ворухнувся лукавий черв'ячок – і заявляю з абсолютною переконливістю:

– Існує закон, який забороняє проводити роботи на ділянках, де є вибухові речовини.

Геннадій Петрович зиркнув на мене через плече і, здається, на хвилю розгубився, однак тут же зібрав коло очей дрібненькі зморщечки, так щоб вродилася поблажливо-в'їдлива посмішка (виходило ж, нібито я знаю закони, а він – ні), і несподівано зачепив мою стару вавку:

– Вам би вчитися на юридичному, товаришу Голод, – сказав він. – З такими глибокими знаннями законів можна піти далеко.

Оте його «піти далеко» аж кричало, що насправді йти мені немає куди, що я людина страх яка дрібненька, ну крихітна мураха, котру можна задавити нігтиком, і якщо й можу десь себе показати, то хіба що в старанному перебиранні картоплі та в танці під дудку Геннадія Петровича.

– Я знаю, можна піти дуже й дуже далеко, – сказав я на зло.

– А коли ви, товаришу Голод, – йому, видно, приємно було наголошувати на моєму прізвищі, – боїтеся смерті, то можете йти собі геть, тут і без вас обійдуться. Хтозна, може, ваше життя, товаришу Голод (мені вже хотілося крикнути, що я йому не товариш), так багато важить для історії, що слід чимдалі триматися од тієї пухкалки.

Він переможно обвів очима студентів, шукаючи на їхніх обличчях захоплення своїм дотепом, і дехто справді підлабузницьки заусміхався, найдужче ж мене зачепило за живе те, що й Семен Ковба, цей Гаргантюа з дрібненькими зубами, раптом силувано захихикав, хоча Гі (чи Гю?) і йому насолив на екзамені. (Я давно помітив, що гладезні люди, у яких на шії

можна гнути обіддя, часто виявляються страхопудами.)

Гі великодушно прийняв цей дорогий Ковбин дарунок легеньким кивком голови, і я зрозумів, що моя карта бита. Зостався, сказала б моя бабуся, при бубнових інтересах. Сивенький туман заслав очі, і крізь нього я побачив, як на поле брані в'їхав на білому коні Гю.

Це мене так допекло (доконало!), що негайно ж вирішив перевірити, хто з нас дужче боїться смерті. Зараз побачимо, де опиниться той білий кінь. А заодно помщуся й за екзамен. Ви не заперечуєте, товаришу Гі? Так-так, ви проти, але згадайте, товаришу Гі, як ви приймали в мене екзамен.

Петя Стоножко таки правду казав – я перетворився на «зубра». Жер книжки зарубіжних авторів і справді, як той Гаргантюа бичачі тельбухи, випишував дати, цитати, крилаті слова і всяку всячину... Та чи треба розповідати, як я готувався до екзамену із зарубіжки? Го, сказав би дід Кирило. Не треба, синашу, тут і козі ясно.

Так от, діду Кириле, я так завчився в другому семестрі, що – ви не повірите – не було коли навіть листа написати матусі. Хлопці ходили на танці, щодня строчили вірші, попихували цигарками, перепитуючи, як воно пишеться, вони просто замучили один одного тими віршами про жовте листя і сині роси. На що вже наш декан Іван Мокійович Коритко, чоловік плохий, як віл, і той розкричався після першої сесії: «Ви що! Думаєте, ми вас тут на письменників учимо? Оце, думаєте, візьмете дипломи та й підете з ними в Спілку письменників? Дзуськи! У село, у село, учителями! Дев'яносто дев'ять процентів поїде в село!»

Звичайно ж, хлопці й надалі одверто писали вірші (дівчата, ті потайки), тому що кожен був певен: один-єдиний відсоток – це він.

А я так і лишався автором отої однісінької поеми «Йшов солдат додому три дні», бо мені було не до віршів, я гриз науку – і догризся до того, що забув писати додому.

Схаменувся лиш тоді, як сам отримав листа:

«Ти Андрюшо мовчиш, – писала мама, як завжди, без ком і крапок (модерніст моя мама!), – мовчиш а я сушуся що може заслаб застудився не дай бог бо ти ж не вдягаїся як тебе просиш і їсти мабуть не їси нічо тре їсти Андрюшо наука добре а здоров'я головне як не буде його ти нікому не нужен і тобі нічо не нужно я переживаю сильно чо ти не писнеш і словечка всохнеш там над тими книжками думаю а батько смієця каже Андрюша влюбився тепер йому не до нас батькові все шуточки а в мене й серця немає як ти там думаю прокинуся вночі й думаю а це ще сон такий снівся що хай бог милує а тоді дурна догадалася що це ж ти мать обидився за того рецепта що ти просив а я не прислала (Мама, коли я їхав із дому після зимових канікул, спекла мені в дорогу пиріг з яблуками; всі в гуртожитку так прихвалювали його, а дівчата рецепт випитували – як пекти, і я написав про це мамі, хай зрадіє, думав) забула як заорало бідна головонька не обижайся Андрюшо скажи дівчатам що пирога цього тре пекти на черені бо на деці буде не такий оце береш мисочку борошна петльовки лучче вбиваєш туди троє яєць можна й більше тільки жовтеньких од галаганочки тоді й тісто буде жовтеньке і пиріг добрішенький...»

Далі мама мережила на семи сторінках, як довести до ладу той пиріг, щоб і виріс, і не пригорів, а мене пропікав сором. Знав, що ніхто не візьметься пекти скрутеника, то дівчата просто так випитували, задля компліменту, на знак подяки за ласі шматочки, проте мама списала пів учнівського зошита – то був рецепт любові до свого сина.

І коли син зрозумів це, коли вчув у тих рядочках тихий плач, в очах йому попливла

жовтогаряча каламуть, як колись у дитинстві... Він тоді захворів жовтухою; прокинувся вранці, а світ потопав в жовтій потерусі, земля пливе під ногами, і в тілі перекочується липка млість. Мама як глянула на нього, то сплеснула в долоні і притулилася щокою до гарячого чола, щоб увібрати в себе жар...

Потім вона несла його на руках аж до поштового шляху, яким ходили автобуси до райцентру – а в райцентрі була лікарня, – несла п'ять кілометрів дванадцятирічного хлопця – дванадцять років йому було, майже дорослий чоловік! – і він крізь жовту каламуть просився: «Мамо, ну ма', пустіть, я сам, я зможу». – «Ще трошки, ще трішечки – і ти підеш сам, – казала мама. – Ну пожди, он до того стовпчика донесу, і підеш». Мама показувала червоними очима на телеграфний стовп, хустинка сповзла їй на плечі, коси розтріпались, і він думав: «Чого ж це у мами хустинка така жовта, коли вона має бути білою, білою в чорну крапочку? – думав так, і очі йому злипалися, він розплющував їх з останніх сил і знову просився: – Мамо, ну ма', пустіть, я сам». І мама сміялася (як важко вона сміялася) й казала: «Дурненький, хіба ти не бачиш, ми ж іще не дійшли до стовпчика, зараз, пожди, я ж не втомилася, ну ні на крапельку не втомилася». А то був уже десятий чи й п'ятнадцятий стовп – хіба ж він один був на п'ятикілометровій дорозі, – і перед кожним мама повторювала: «Зараз, синку, вже близько... ось він... пожди».

Усе це я бачив, читаючи матусин лист, а потім зібрав найкращі слова й написав, що спасибі, мамо, за рецепт, хоч я й забув про нього, а не озивався довго тому, що справді ніколи вгору глянути – конспекти, лекції і т. д., – але як же добре, мамо, що Ви написали рецепт, тут одна дівчина прочитала його і спекла такого пирога, що слинка котиться, такого пирога, що... (І тут я водночас побачив, як дівчина з легенькими золотими віями місить білими кулачками тісто, смішна така – кінчик носа в борошні, а мама моя ходить з листом по селі, розказує всім, який у неї Андрюша розумний і яка вродлива в нього дівчина, така вже гарнюсінька, що люди не ймуть тому віри, – та хай, мама ж розказує і не їм, а собі.)

Після того я ще заповзятіше накинувся на книжки («Ти з ними воюєш, як Дон Кіхот з вітряками», – не в лад жартував Петя Стоножко грамотними словами; у нас на філфаці всі намагалися говорити дуже грамотно: якщо, приміром, ти кажеш замість «переважає» – «превалює», кажеш не «пересадження», а «трансплантація», то, виходить, ти чоловік освіченіший; я ж, на лихо, не міг одвикнути навіть од нашого больбівського «протфель», – мабуть, мене з цим «протфелем» і в домовину покладуть, – через те ходив у середнячках, і всі здивувалися, коли першу сесію склав на відмінно). Я вгризався в науку не тому, що мене так уже тішили п'ятірки чи підвищена стипендія – подумаєш, якийсь там червінець, його можна зекономити і в їдальні, якщо брати самі гарніри; ні, найсолодшими були хвилини, коли показував мамі й батькові залікову книжку, і вони схилилися над нею – скроня до скроні – і читали по складах: «Від-мін-но, від-мін-но». «А бач, бач, а ми думали, що з нього нічо не вийде».

У другій сесії в моїй заліковці уже стояло аж чотири «відмінно», та ще лишався один екзамен – зарубіжна література. То я завжди заходив на іспит першим, а тут ноги зробилися ватяними, тупцяв біля дверей і в кожного, хто виходив з аудиторії, перепитував: «Ну, скільки? А що попалося?»

П'ятірок було негусто, та це й не дивно: ми ще на першій сесії помітили, що старі мудрі професори завжди поблажливі, ніколи не ставлять двійок – вони знають, що цим не примусиш вчитися, а молоденькі викладачі, вчорашні аспіранти, ті доскіпуються до найменших дрібничок, аби показати, що знають більше за тебе – о, вони все знають! – і

страшенно люблять, щоб до них приходили ще раз.

З аудиторії виринув Семен Ковба, виринув з «хвостом», жалібно підібгав його і почимчикував довгим коридором, не сказавши нікому й слова.

Тоді я зрозумів, що мою долю вирішено наперед, зрозумів це – і перестав боятися, і спокійненько зайшов, і взяв білет, не дивлячись на Геннадія Петровича. Питання були простенькі – лусканчики, а не питання, і я набрався нахабства й сказав:

– Можна без обдумування?

– Будь ласка, – посміхнувся Гі, розгортаючи мою залікову книжку. Він удав, що не помічає оцінок, однак я побачив, як Гю, котрий стояв у кутку, підбіг до Гі, заглянув через плече, і погляд його загорівся, наче в заліковці замість «відмінно» стояло «дурень», «дурень», «дурень...»

Я застрочив як з кулемета прямо в лоб Гю, я скопив його наповал своїми знаннями про епоху європейського романтизму, навіть сам зачудувався тією відповіддю, і коли сказав, що в символіці романтиків превалюють (!) похмурі образи, які модифікуються (!)... О, тут я раптом відчув, як із мого єства випливає ще один Андрій, але не Голод, а Ситий. Він намагався одірватися від мене, щоб стати збоку й помилуватися тим красномовством, однак я сказав йому, Андрію Ситому: «Не смій, умри», – сказав я йому, і він умер.

Андрій Голод знову набрав повні груди повітря, щоб випустити нову чергу в пораненого Гю, але Гі підняв руку й сказав:

– Досить, досить. А в чиєму перекладі ви читали Гофмана?

Цього я не ждав. Знав, що будуть запитання хитрі, але щоб такі... Він же ніколи й не заїкненься, що це треба знати.

– Не пам'ятаю, – сказав я, і рани Гю загоїлись.

– Жаль, перекладач – це майже співавтор. Від нього залежить дух інтерпретації, – плямкнув Гі.

Я трохи не випалив, що читав Гофмана в оригіналі, однак стримався.

– Гаразд, давайте друге питання.

Про Голсуорсі я говорив уже млявіше, зате багато.

– Що ж, – сказав Гі, – видно, що ви непогано готувалися, та, розумієте, товаришу Голод, я не бачу у вас власного аналізу... Все це якось завчено... – Він глянув у заліковку й вдав, ніби лише тепер помітив п'ятірки. – О, та у вас тут... Мовознавство, історія... ну, це таке, що можна й зазубрити, а література, знаєте... потребує...

Мені хотілося встати й піти.

– Шкода вам урізати підвищену стипендію, – лив крокодилячі сльози Гі. – Знання на слабеньку четвірку, але й ставити її рука не піднімається. У вас батьки є? – Він підбивав мене на брехню.

– Є, – сказав я.

– Де живуть? У селі, звичайно? Город є, садочок?...

– Є все, – мене почали підводити нерви. «І корова є, отелилася цього року, славного такого бичка привела, я назвав його Гю», – додав подумки.

– Да, воно тепер і в колгоспі живуть непогано... Та коли вам дуже треба відмінно...

– Не треба, – сказав я.

– Дивіться. – Гі до останньої миті ждав, що я почну проситися, але не діждав і задовольнився маленькою втіхою – величезними карлючками намалював «добре» й подав мені залікову.

Я пішов до дверей, та вже на порозі зупинився, на хвилю пристояв й сказав:

– І все-таки у Мопассана кухоль. Я звіряв з оригіналом.

І гримнув дверима.

Пізніше, коли розповів цю історію батькові (маму не хотів лякати), старенький заусміхався, поворушив рудими бровами, потім порадив: «Ти там, Андрюшо, обережніше з ними. Воно ж не всяк понімає шуточки, візьмуть і ззідять. Ще й оближуться».

Ох, ці батьки. Як вони так далеко бачать?

Я перечекав якусь часину, поки все втихомириться, потім непомітно відірвався од гурту і рушив до дідової хатки. Діда Кирила поблизу не було, може, ліг подрімати, бо куфайка його висіла надворі. На кілочку.

Я крадькома прошмигнув до шопи. Промінчик світла, який теж прошмигнув разом зі мною в прочинені двері, вихопив у темному кутку те, що я шукав. Кругленька граната лежала зовсім безневинно, тепер вона здалася мені навіть красивою. Я взяв її без найменшого остраху – важкенька – і вислизнув надвір.

Нікому до мене не було ніякого діла, ніхто в цей бік не повів і бровою, однокурсники метушилися біля сортувальні, підіймаючи авторитет Геннадія Петровича, а Семен Ковба, так той сам хапав обіруч кошики і пер поперед себе, наче велетенські чавуни.

Я роззирнувся по боках, і в око знову впала дідова куфайка, що теліпалася на кілочку. Дув легенький вітерець, і куфайка, наче жива, кумедно помахувала рукавами; мені зробилося смішно, і, не довго думаючи, я підійшов до опудала (дід наче навмисне повісив тут куфайку, щоб вона стерегла нашу знахідку), підійшов, значить, до того опудала й опустив йому в кишеню гранату.

Тоді відбіг подалі в поле, швиденько назбирав сухого бадилля, змостив копичку й черкнув сірником.

Уже сиві кучерики диму возносилися в небеса, а мене й досі ніхто не помічав, ніхто навіть не здогадувався про моє існування, окрім Юльки, яка десь далеко, на іншому відділку, нарешті закінчила збирати помідори і тепер чепурилася, щоб прийти до шипшинового провалля вродливою, як осіння ягода, щоб навіть лис виглянув із нори й не зводив з неї очей, а що вже казати про мене. Це, мабуть, щось у крові, я просто сам не свій роблюся, коли побачу дівчину з рудим, золотавим волоссям та ще з такими-от очима...

Тоді, у кімнаті приймальної комісії, як уже схаменувся трохи од радощів, знову вгледів її. І так недобре стало, що, якби міг, помінявся б із нею оцінками: я засоромився тієї п'ятірки.

Дівчина плакала. Стояла посеред кімнати, довкола сновигали люди, а вона навіть не затуляла обличчя, по якому скочувалися золоті сльозини. Така чиста й наївна, вона нікуди не йшла, ніби ще сподівалася, як та школярка, впросити когось, щоб їй не ставили двійку.

Дехто вже роззявив рота і з цікавістю зирив на неї, і тоді я підійшов, легенько узяв її за лікоть й сказав: «Ходімо звідси».

Вона, на диво, покірно пішла до виходу, мовби я був її братом і ми прийшли сюди разом (збоку інакше й не подумаєш – брат веде заплакану сестричку); ми проштовхалися крізь гомінкий мурашник абітурієнтів на вулицю, інколи з того шарварку вихоплювалися вигуки: «Скільки?» – «П'ять!» І я думав: «Мовчало б отам, ще невідомо, що далі буде».

Лише на вулиці дівчина спохопилася, що її ведуть попід руку, випручалася і глянула на мене як на дідька лисого. Сльози висохли на її очах, личко налилося гнівом, і ця золота бджілка притьмом перекинулася в осу.

– Хто ви такий? – задзижчала оса і виставила жало. – Що вам од мене треба?!

– Не плач, – сказав я. – Все це пусте.

– А хто вам сказав, що я плачу?

– Мені здалося...

– На себе подивіться. Здалося йому.

Біля нас уже знову збиралися гаволови, тепер вони не думали, що ми брат і сестра, а, мабуть, підозрювали, що якийсь рудий вурка хоче відібрати в дівчиська мамині гроші.

– Заспокойся, ходімо, – сказав я і хотів було взяти її за лікоть, проте оса знову блиснула жалом.

– Не чіпайте мене.

Вона повернулася і пішла тротуаром куди очі бачать, хоча, видно, нічого не бачила – так ходять із зав'язаними очима.

Я назирці рушив услід.

Дівчина дійшла до переходу і попростувала на червоне світло, засвистів міліціонер, молоденький сержант у білих рукавичках підійшов до неї (а не вона до нього), і довелося трохи почекати, поки він, користуючись службовим становищем, загравав до порушниці правил вуличного руху.

Зрештою сержант доп'яв, що дівчині непереливки, і відпустив з богом, вона пішла в скверик і сіла – треба ж таке! – на ту лаву, що на ній ми з дядьком Яковом вирішували мою долю. Цій лаві треба поставити пам'ятник, вона була добрим знаком, через те я набрався духу, підійшов і сів там скраєчку.

Переждав хвилину-другу, поки мене помітять, але вона вперто не хотіла нічого помічати, і тоді я сказав:

– Знайшла за чим побиватися. От артистка.

– Ви що, псих? Не бачите, що мені не до вас?

– Бачу.

– Ну, то й ідіть собі своєю дорогою.

– Це ж не ваша лава, – сказав я ображено – так ображаються діти в дитсадочку, коли їх одлучають від купи піску.

Вона знизала плечима (розправила золоті крильця), встала і пішла геть. Перебирала ніжками швидко й сердито. Потім, угледівши на зупинці автобус, побігла.

Я схопився із щасливої лавиці й кинув ноги на плечі. В останню мить ускочив до автобуса, але відчув, як щось ухопило мене за спину – чи не той сержант у білих рукавичках? Ні, це двері прищикнули сорочку, яка лежала на мені парашутом.

Дівчина помітила, що її переслідують у пастці, і раптом... усміхнулася. Вона всміхнулася не мені, а так, сама до себе, однак уже й цього було багато. І тут сталася взагалі неймовірна річ. Вона порилася в торбинці, дістала проїзні талони і – я очам своїм не повірив – закомпостувала їх два. Виходить, другий талон був на мене, бо на кого ж іще?

Я випручався із пастки, ризикуючи залишити на спині чорну смугу, і підступився до неї ближче.

– Спасибі, – сказав тихенько.

– За що? – Дівчина, видно, не сподівалася, що її жест помічено, і тепер каралася своєю добрістю.

– За усмішку, – сказав я.

– Я сміялася не до вас. – Вона дивилася у вікно, і я говорив їй просто в маленьке рожеве вушко, схоже на знак запитання. Під ним, тим знаком, навіть стояла крапочка – чорненька родимка-мушка.

– А талон кому взяла? – спіймав її на гарячому, щоб не дуже задавалася.

«Знак запитання» почервонів ще дужче, лише крапочка під ним так і лишилася чорною.

– Вас же прихопило в дверях, то пожаліла, щоб не оштрафували...

– А-а-а...

– Бе! – сказала вона.

– То, виходить, я твій боржник?

– Якщо це вас мучить, віддавайте п'ять копійок і йдіть собі далі.

– У мене немає дрібних.

– Розмінійте у водія.

– У нього не буде здачі.

– Знайдеться.

– Ні, у мене банкноти лише по сто вкупі.

Вона одірвалася від вікна, щоб укусити поглядом «мільйонера», і я набрав повні очі благоання й сказав:

– Може, я розрахуюсь морозивом, га?

– Морозивом? – Вона примружила золоті оченята. – З полуничним сиропом?

– Та з чим завгодно.

– Виходимо! – сказала весело.

Однак радість та була вдаваною, її було як кіт наплакав, радості, і, коли ми вийшли з автобуса, це відразу далось взнаки. Нічого путнього не спадало на думку, щоб завести розмову цікавішу за оте «сто вкупі». Я, здається, навіть розучився ходити – ступав, мов на дерев'яних ходулях, то віддаляючись од своєї попутниці на добрих три метри убік, то наштовхуючись на неї плечем, дуже ж хотілося йти красиво, і я начебто дивився на себе збоку – від того руки й ноги ставали ще незграбнішими.

Коли б уже швидше той павільйончик, там хоч сядеш і стежитимеш лише за тим, щоб не перекинути морозиво на вихідні штани. Я в цьому ділі геть невезучий – коли хвилююся, то хоч не сідай за стіл: тоді в мене і рот наче драний, і руки не звідти ростуть. «Коли ти вже до культури привчишся?» – незле докоряв мені батько. «Привчитись, – заступалася мати. – У кого ж він вдався, як не в тебе. Хіба ти забув, як прийшов до мене свататись і вивернув кисіль на матню?» – «Коли? – дивувався батько. – То ти мене з кимось переплутала».

– Чого це ви посміхаєтесь? – спитала бджілка.

– Та так... згадалося.

– Що?

– Як ти кричала на мене: «Не чіпайте!..» А в самої думка: «Не йди, не кидай мене».

– Ой-ой, який...

– Як тебе звуть?

– Не скажу.

– Ну, то я тебе зватиму Бджілкою, добре?

– Добре. Бджілка – це гарно.

– Солодке ім'я, – сказав я. – Солодке й кусюче.

– А тебе як? – спитала вона.

– А мене Джміль.

– Руде ім'я, – засміялася Бджілка. – Руде й волохате.

Я зрозумів її натяк, але зовсім не образився. Зрештою вона теж була рудою, і це мені подобалося.

– Ну, то гайда на солодке, Джмелю! – сказала вона.

– Авжеж.

Морозиво продавали в парку під величезним брезентовим грибом. Я посадив Бджілку за вільний столик, а сам пішов і взяв дві вазочки, повні з горою біленьких, як тенісні, кульок, присмачених полуничним сиропом. Вазочки були на тоненьких ніжках: дмухні – і перекинуться. Але я з подивом і втіхою завважив, що руки вже зовсім не трусяться. Мені стало легко з нею – Бджілкою.

– Помаленьку їж, гляди не застудися, – сказав я, немов старший брат сестричці.

– А чого ти?... – вона затнулася.

– «Ти», «ти», – сказав я. – Ми ж уже познайомилися.

– А чого ти вирішив піти на філфак?

– На філфак? – Я не чекав такого запитання й, одверто кажучи, трохи розгубився. – Ну...

– Це твоє покликання? – підказала вона. – Ти пишеш вірші?

– Ні, не пишу.

– А ти знаєш, що означає слово «філологія»?

– Не знаю. А що?

– Люблю слово.

– Звідки ж мені знати, – знизав я плечима.

– Ти, мабуть, мріяв стати філологом з отакенького? – показала вона рукою над землею і легенько вколола мене жалом.

– Ні, з отакенького я мріяв стати причіплювачем біля трактора, щоб ходити вимазаним у солідол і ніхто тебе не лаяв, – сказав я. – Та й не повірю, що хтось готувався стати філологом змалечку. Сама ж кажеш, що це любов до слова. А як його, це слово, можна в дитинстві любити чи не любити? Це ж не коржі з маком.

– Не коржі, – погодилася вона. – І все-таки?

– Що все-таки?

– Чому ти пішов на філфак?

– Так мені порадив дядько, – сказав я ніби жартома. – І знаєш, що за диво? Він угадав. Коли я писав твір, то раптом зрозумів, що страшенно люблю слова. У школі я цього не відчував, бо списував твори з підручників. А тут... мене аж у гарячку кидало.

– Я знаю, – сказала вона. – Таке буває.

– А ти на яку тему писала?

– Труд... Тільки я зробила дурницю. Взяла й написала все у віршах. А в кінці вже до мене підійшла жінка...

– Білява така?

– Здається. Підійшла та каже: «У нас не літературний інститут. Нам треба розкрити тему, спираючись на художні твори з шкільної програми». Ну, я й зрозуміла, що...

– Не переживай, – сказав я.

– Та маму жалко. Вона переживатиме в сто разів дужче за мене.

Отак ми гомоніли про всяку всячину, хоча я, звісно ж, думав про зовсім інше. Я легенько торкався поглядом її вуст, шиї, груденят, і мої думки, моя уява малювали таке, що соромно тут говорити. Хоча мені здається, саме про таке всі нормальні люди і думають більшість свого дорогоцінного часу.

– Взяти ще морозива? – спитав я.

– Ні, мені пора на електричку.

– А де ти живеш?

– Недалеко. Дві години їхати.

- Я проведу тебе.
 - Не треба. Мені самій буде краще.
 - Дай мені адресу.
 - Я тобі сама напишу. На університет, добре?
 - Ти не напишеш, – сказав я.
 - Ми ще зустрінемося, Джмелику, – мовила вона тихим золотим голосом.
- І пішла. І більше не озирнулась.

Ще не пізно було облишити цю дурну затію з гранатою, ще можна було затоптати вогонь і спокійненько повернутися до роботи, однак мене поплутав лихий, так-так, усе те робив не я, а лукавий чорт, який гарцював коло мене в шапці-невидимці, хапав за руки й підказував: «Отако роби, отако». Здається, я навіть чув, як його холодне, слизьке рильце тикалося мені у вухо: «Не бійся, роби отако; як він з тобою, так і ти з ним».

І я затанцював під чортову дудку: не загасив вогонь, а помчав до сортувальні й захекано похвалився чортячим голосом, що ось який я герой, вирішив знешкодити клятву гранату, підсмажити її на вогні, аби шандарахнула раз і не морочила нікому голову. Теж мені цяця, носитися з нею, панькатись – кому це потрібно?

Хлопці й дівчата недовіркою кліпали на мене пісними очима, кучерявий дим, що снував над запаленим бадиллям, був такий тихий, як дихання осені, нічого не віщував лихого, та й хто б це повірив у таку дурість, хіба що чоловік, котрий сам зробив щось не так і чув за собою вину. І тоді на злодієві загорілася шапка.

Геннадій Петрович якось ураз напружився, кинув очима туди-сюди і, вгледівши діда Кирила, що знову крутився коло своєї хатини, гукнув:

– Кириле Гнатовичу, погляньте, чи граната на місці?!

– А де б же вона ділася? – спроквола озвався дід.

– Ви подивіться, подивіться, – занервувався Гі, а Гю, так той уже зліз із білого коня і шукав, у яку б шпарину заховатися.

– Та в шопі ж вона, у шопі, – сказав дід Кирило і поволеньки, як і належить старим дідам, почимчикував у шопу, але назад вискочив, як хлопчак.

– Нема-а-а!

Отут-то всі й закликали на місці, зненацька умовк двигун сортувальні, бо його заглушив короткий, мов постріл, крик Гі:

– Лягай!!!

Усі, ще не вірячи, презиралися між собою, не вірячи, звичайно, у мою глупоту, адже ніхто не знав, що поруч стояв чорт у шапці-невидимці і розгрібав моїми руками жар. Він ухопив мене ратицями за потилицю і першим кинув додолу, я припав обличчям до землі, але краєм ока бачив, як Гі, немов підтятий косою, гепнувся і собі в торішню борозну, горнув до голови сухі грудوماхи (ох і реготав же із того чорт!), і тоді всі, як по команді, сипнули на землю.

Гю тим часом зрадили нерви, і він помчав через поле світ за очі, збиваючи за собою куряву – густу, як димова завіса.

– Недоумок ти! – скреготнув зубами Гі зі свого «дзоту», та таким голосом, що й сам чорт налякався і мерщій облишив мене й накивав п'ятами услід за Гю. Мабуть, він догнав його і далі поїхав верхи на бідному Гю.

І коли чорт утік, у мене враз просвітліло в голові – що за мара, що це воно діється? – я звівся на рівні й проказав сумирно:

– Я ж не знав, що це так небезпечно. Якщо... то я піду й погашу вогонь.

І побіг на густий, кучерявий дим, підстрибуючи, як не об'їжджений жеребчик.

– Назад! Наза-а-ад! – заверещав Гі, ледь підвівши голову. – Рознесе на шматки!

Та я знав, що мені й вади не буде, тому відважно добіг до вогню й потоптав його

черевиками, наче ряст.

Коли розвіявся дим і всі підвелися з землі, я відчув на собі мульті погляди однокурсників (на Гі боявся і глянути) і, щоб виправдатися, рушив до дідової хатини – показати, що гранати не було коло вогню й близько, он де вона, та лимонка, у куфайці, невже ви не розумієте жартів? Отож я рушив було до хатини та враз примерз до землі...

Дід Кирило, нахапавши дрижаків од ляку, що знесе його «хавіру», зняв із кілочка свою теплу куфайку і, перш ніж зодягнутися, почав витріпувати її об той же кілочок: гуп-гуп-гуп...

– Стійте! – закричав я. – Стійте!

Дід перестав махати куфайкою й оглянувся, не розуміючи, чому репетує цей песиголовець, а я підбіг до нього й вихопив з кишені куфайки гранату.

– Го-о-о-о! – старий почував свою стрижену голову. – І як це вона тут опинилася? Чи я вже здурів, го!

Він поволеньки починав про все здогадуватися, і так само поволеньки на його лице напливала усмішка; ми з дідом, мабуть, добренько посміялися б, о, з дідом Кирилом ми полопали б зо сміху, але тут підбіг Геннадій Петрович, спітнілий, з налиплими грудочками на щоках, і проказав незворушним, добре поставленим голосом:

– Це вам так не минеться. Вам не місце в університеті.

Він повернувся й пішов до села, не глянувши ні на діда, ні на кого, втягнувши межі плечі потилицю, не бажаючи нічого чути й бачити – присуд винесено, баста!

На серце мені наліг камінь, він важчав і важчав, важчав од страху, однак я не соромлюся цього страху, навіть готовий заприсягнутися, що тут нічого немає принизливого, адже передовсім я потерпав не за себе, повірте, ні, я потерпав за рідних. З далини мені вже гостро світила мамина сльоза, мучили батькові тихі очі, я готовий був гризти землю, аби лиш все обійшлося, минулося, перетерлося, обернулося на сон. Я готовий був навіть просити пощади в Геннадія Петровича, я вдарив би чолом перед Гі і Гю водночас і не бачив би в цьому нічого принизливого, оскільки робив би це не для себе. Мені здається, що якби люди народжувалися, даруйте, в інкубаторі, то світ давно перевернувся б догори ногами – скільки нас рятував од безглузних учинків голос рідної крові, скільки виводило з темних манівців світло маминої сльози...

І досі не можу забути, як після першої сесії до нас у кімнату гуртожитку зайшов чоловік – у старенькій «москвичці», у кирзових чоботях, а вузлів стільки заніс, що на них тре' було десять рук, і, хоча ніколи його не бачив, я одразу впізнав батька Санька Щириці. З того, як він усміхався, як твердо тиснув нам руки (у кімнаті був ще Петя Стоножко), ми здогадалися, що цей чоловік ще нічого не знає, а Санько ж нахапав «хвостів» і вже розпрощався з університетом назавжди, та от, видно, не сказав про це вдома. Ми втопили знічені погляди в підлогу, наче найбільші грішники, усмішка того чоловіка пригнула нас до землі, а він, наївний – такими наївними бувають лише люди, які нічого не знають, крім щоденної роботи та любові до своїх дітей, – весело нам підморгував: «Чого пожурилися, козаки, закуримо, чи що?» Він дістав із кишені «москвички» зім'яту коробку «Прими», але в ній не залишилося жодної цигарки, і тоді я швидко, щоб не випередив Петя Стоножко, сказав: «Зараз, дя, зараз я збігаю по цигарки», – і вискочив з кімнати: коли повернуся, він уже знатиме.

Я давно помітив одну прикру закономірність у житті: якщо тобі в чомусь дуже пощастило, неодмінно стережися й біди. Так не буває, щоб усе гаразд. Отож, опинившись на сьомому небі, треба ока та ока, щоб не гепнутись униз, бо воно ж, оте щастячко, іноді так

засліпить, що думаєш, наче вже бога за бороду взяв, а тоді глядь – ні борода, ні бога, лише біда стоїть коло тебе, та ще й не сама, а з дітками.

Виїзд у село на ці картопляні кагати почався для мене з казки. Спершу нас прикотив сюди новенький автобус, і хлопців оселили в старій хаті – тепер таких мало в селі, такі перевозять в етнографічний музей просто неба, – яка, одначе, нам дуже сподобалася. Цю хату місцеві жителі називали «хата баби Секлети» – нині в селі й імен таких майже не зосталося, і коли ми запитали в поштарки, яку ж зворотню адресу маємо писати на конвертах, то вона так і сказала: село таке-то, хата баби Секлети, такому-то, і це нас дуже потішило. Мама в кожному листі низенько кланялася й бабі Секлеті, але я не писав їй, що баби давно немає, лишилося тільки ім'я – чому б і не вклонитися людині, якої уже нема.

Першого ж вечора ми прикупили в лавці дешевенького вина, запросили в гості дівчат-однокурсниць, щоб справити вхідчини, – «Гаудеамус ігітур ювенес дум сумус», Петя Стоножко показував, як танцювати польку на два боки – хвиць-хвиць коротенькими ніжками, Микола Гирунчик порвав, одчаяка, струну на гітарі і переладнав її на шестиструнку, а коли порвав і решту, то перевернув гітару догори дном і вже вибивав як на бубні:

Там, де обіззяни
Хрумають банани —
Африка! Африка!

Я сидів край столу, милувався колінцями, які викидав Петя Стоножко, вдавав, як мені весело, але то так, зверху. Ніхто не бачив, що поруч мене сидить білий смуток (він товаришував зі мною відтоді, як я розлучився з Бджілкою) й поблажливо глипає білими очима: мовляв, усміхайся, усміхайся, якщо треба, я почекаю, поки ти пограєшся у веселого, а потім знову ти будеш мій, навіть вночі ляжу поруч з тобою й нагадуватиму про неї, і немає чого на мене ремствувати, бо я потрібний тобі. Без неї я тобі просто необхідний, хлопче, такі, значить, справи. Гаразд, мовчки казав я йому, побудь поки що коло мене, якщо твоя ласка, все-таки і сумувати вдвох веселіше, одному скрізь важко, так що мирімося. Якось воно та буде...

За вікном стояла темрява, густа, хоч ліпи з неї коників, здавалося, крізь таку темінь не пролетить навіть нічна птаха, лише сільські хлопчаки там шугали кажанами, їхні личка зрідка підпливали до шибки, наче рибки до стінки акваріума. Потім один із них щось вигукував, чувся сміх і дрібне тупотіння на вулицю. «Піду розжену дітвору», – сказав Семен Ковба і, геройськи розпроставши плечі, вийшов надвір. А коли повернувся, підозріло втупився в мене округлілими очима-гудзиками:

- Т-там тебе к-кличуть, с-старий.
- Хто?
- К-коло хвіртки...

Я не діждав, поки він докаже, і вискочив у ніч – надворі було чорно й волого, як на дні криниці. Навмання рушив до шляху і вгледів над хвірткою світлу тінь – так, наче на шляху ріс жовтогарячий сонях і тихо світився в п'їтмі.

Ступив ще крок, і раптом у небі зійшло сонце, бо я побачив її як удень, побачив навіть чорну родимку під вушком. Наші погляди стрілися, і все пощезло довкола, ми тисячу років

дивилися мовчки одне на одного, ми обіймали одне одного очима, гріли одне одного диханням, купалися в наших поглядах, що злилися в єдину теплу ріку. Ми не знаходили слів, та це не мало ніякого значення, бо в нестримній течії наших поглядів, у тій гарячій шовковій течії, так рідно було купатися, що ми кинулися в неї голі-голісінькі, кинулися безсоромно, неначе діти, і довкола нас радісно закружляли золоті рибки...

Що було далі тієї ночі, я не скажу нікому. Але сталося те вперше в моєму житті, якщо не брати до уваги наші дитячі забавки в «паличок» з Надькою Крупорушкою.

– Вибачте, Геннадію Петровичу, – скажу я. – Не думав і не гадав, що так воно вийде.

– А що ви думали? – питає Гі.

– Пожартувати хотів.

– З ким?

– Ну... Просто так.

– І чому ви, товаришу Голод, просите пробачення в мене?

– Завинив я...

– Ви завинили не переді мною. Ви зірвали роботу, це вам ясно? Мені плювати на ваші витівки, – збреше він, – але особисто я тут ні до чого. Ви підвели товаришів. А це злочин. І пробачати таке я не маю права.

– Таке більше не повториться. – Ні, не те. І так ясно, що гранату з землі щодня не вириєш. Треба просто просити: – Вибачте, Геннадію Петровичу, я вас прошу... благаю... Ну, пробачте дурному, там у Мопассана все-таки склянка, не читав я ніякого оригіналу, бо, правду кажучи, й читати не вмію.

Тьху! Добалакався.

– Я б вам простив, товаришу Голод, мені, повірте, вас дуже жаль, не так вас, як ваших батьків. – Ні, про батьків він не згадає. Він скаже: – Ви доросла людина і мусите розуміти, що винних треба карати. Бо що ж тоді буде, коли всі почнуть гратися гранатами. Але навіщо я все це пояснюю, коли ви так блискуче знаєте закони?

– Та нічого я не знаю. То з дуру ляпнув...

– З дуру? – Гю помре від утіхи. А Гі скаже: – Отож воно й видно, що з дуру. А дурним не місце в університеті.

Що більше я думав про перепросини Геннадія Петровича, то менше вірилося в прощення. Краще вже сподіватися на м'яке серце нашого декана Івана Мокійовича Коритка, який замість того, щоб витурити мене з храму науки, зашле через чотири роки у найглухіше село вчителювати. «Ти віршів не пишеш, – скаже Мокійович, – то поганяй у Глухоманьки. Вчитимеш там дітей та й сам, може, розуму наберешся».

Якби ж то так! Це ж я тільки думкою багатію.

Юлька, мабуть, уже всі очі видивила, так виглядає мене, а я, що мався б летіти на крилах до неї, ледь пересуваюю ноги; той чортяка в шапці-невидимці таки добряче мене вимотав.

Сонце сіло за обрій, лише краєчком ока ще глипало на цю грішну землю, а потім і зовсім заплющилось – спати пора. Хай би воно взагалі сьогодні не світило, краще б ішов дощ, а я сидів би в хаті баби Секлети і розмовляв би з Юлькою.

– Чого ти пішла на філологічний?

– Щоб знову зустрітись з тобою.

– Не вигадуй. Торік ти ще не знала мене, а теж...

– Через те мені й не пощастило. Якби тебе знала, то написала б твір на п'ятірку.

– Ти любиш слово? – нагадав їй нашу першу розмову.

– Я люблю тебе, придурка.

– Чому ж ти мені не писала?

– Ждала зустрічі. Знала, що ми зустрінемося.

– А якби знову...

– Ні. Знову так не могло статися. Бо я люблю тебе. І мені явилися усі найкращі слова.

Тепер ми разом.

«А тепер через твою дурну голову все шкереберть», – сказала мені біда, і її дітки пискляво підтакнули: «Все, все, все».

«По-перше, не все, – сказав я, – а по-друге, там ще воно покаже, чия візьме. Ви ж не знаєте нашого декана Івана Мокійовича. А я знаю. Він не розкидається на вітер відмінниками».

«Відмінник? А четвірка із зарубіжної – забув?»

«Одна нещасна четвірка, подумаєш!»

«А Гі деканові скаже: “Вибирайте – або я, або він”. Хто ж тоді цяцькатиметься з тобою, га?»

«Заткни пельку, – сказав я біді, бо правда була таки на її боці. – Тут і так осоружно, замовкни, шептухо!»

Щось я ніяк не втраплю до того шипшинового провалля. Поле, поле – і ніде ні душі, лиш вечір походжає із чорним квачем та замальовує темним білі пасемця дня. Постривай, чорний маляр, не спіши поперед батька в пекло, до Юльки запізнююся, а мене водить лиха година полем. Десь же тут дорога була, де вона?

Тепер я знаю таємницю нашого больбівського провалля. Часто розповідав дід Темохтей, що ото краще не ходити вночі чи в негоду біля Вовчого провалля, бо там водить. Пішов, каже, колись на Різдво в Орли до кума, та засидівся трошки, та й вертаю додому навпрошки через поле. А хурделиця ж зірвалася – світу не видно. Поминув, значиця, Вовче провалля, додому вже палицею кинути, іду, йду, а села нема. Тут же ось село має бути – а його нема. Коли глядь – знов чорніє провалля переді мною. Цілу ніч проходив і все на нього натикався. Водило.

– Ну, як вам, діду, не ай-я-яй, що ото вірите в забобони? – повчав я старого. – Блудили ви, хіба ж не ясно?

– Еге, блудив, кажеш. А чого ж ніде ніхто не блудить, а коло Вовчого всі. Тільки-но зважиться чоловік попрошкувати вночі тамечки, дивись – уже водить. І то блукатиме аж до ранку, поки не розвидниться. Спитай, як не віриш, Микиту Проньку, Ганьку Зубату, Пилипа Дубчика... Та кого там тільки не водило! Підожди, колись і тобою воно покрутить.

Оце ж воно і є. Тепер я знаю, що це таке. Біда!

Але стій! Ген у присмерку світиться куц шипшини. А біля нього... порожньо. Немає моєї Юльки. Не діждалася. І я знаю чому. Котресь із діток біди випередило мене й нашептало Юльці на вушко, тикаючись писком у чорну родимку: «Не буде його, не буде, сьогодні він не прийде, ступай додому».

І вона пішла.

«Юльцю!» – хочу гукнути у вечір, але голос гіркне в горлі і тихо вмирає.

«Бач, і вона тебе не діждала, – бубонить біда. – Дуже ти їй потрібен такий, аякже».

«Та мені зараз самому і краще. Не люблю, коли співчувають. Блукатиму отак до ранку, може, щось придумаю».

«Нічого ти не придумаєш. Присуд винесено. Поки он видно дорогу, йди до села. Одна голова добре, а дві...»

Я справді побачив дорогу, що лежала між бур'янами, – вкочена, наїжджена грузовиками до блиску, вона аж відсвічувала голубим саявом. Чого ж це вона так світиться? А-а-а, це

місяць зійшов, це ж уже кінець місяця, через те він такий повновидий і ясний, що на його жовтому кружалі чітко видно, як брат наколов на вила брата. Десь я читав (чи не тоді, як готувався до екзамену з зарубіжної літератури?), що японці бачать на місяці снігові гори, якесь африканське плем'я бачить там непорочну діву і молиться їй, а ще десь... та чого там тільки не бачать, всього й не згадаєш, а в нашому селі, як зійде повен місяць, неодмінно хтось покаже на нього пальцем (пальцем – ніби це яблучко висить на гілці) і скаже: «Ач? Брат брата на вила взяв». Ну, та в нашій Больбівці ще не таке видумують. Цікаво, а звідки Гі? Мовник наш («Був ваш», – підказує біда), Тимофій Степанович, так той точно знає. Він на діалектології зуби з'їв. Оце почує від тебе слово-друге й відразу вгадає: «Ти звідти, бо там кажуть “голія” замість “олія”». «Голія» – це ще легке, а то, буває, говориш геть правильно, а він: «Ти звідти, бо там приголосні перед “і” не пом'якшуються». Дивував же він нас! Але звідки Гі, – мабуть, і Тимофій Степанович не вгадає. Спробуй угадати, коли в нього не слова, а крижини хрумтять на зубах. Бр-р-р...

«Слухай, не ухиляйся від теми, – каже мені біда. – Думай про мене, нащо тобі чуже горе, хлопче?»

«Та я б і думав, якби воно допомогло. А то з якого боку не крути, не на моє виходить. Хоч бери та вий».

«Ну то й вий».

«Не діждеш!»

Я вийшов на дорогу – навпростець не піду, хай йому грець – і рушив до села. Он уже й вогники видно, у вікнах блимають, – отам, де їх найбільше, клуб. Чи не витанцьовує зараз моя Юлька з Петею Стоножком польку на два боки? Видно, витанцьовує, якщо не діждалась. Так воно чи не так, але від цієї думки в грудях защеміло, тоненько, аж солодко. Буває інколи: образливо й солодко. Ось піду зараз, викличу Юльку й скажу, що йду в армію. Ти тут танцюй, скажу, а мені служити треба. Не переживай, скажу, я писатиму – не так, як ти, карточку пришлю. І вже побачив себе на карточці, точнісінько як Санько Щириця (він надіслав нам фото з армії), сиджу на галявині з автоматом, а на лиці така насторога, наче із-за кущів ось-ось вийде шпигун. Майже ілюстрація до моєї першої і останньої поеми. «Андрійку, як же це?... – Юлька плакатиме широко відкритими очима, як тоді, в університеті. – Як же я буду без тебе?» А я притулю її голівку до своїх грудей, гладитиму гостренькі плечі й заспокоюватиму, як буває в кіно, мужнім голосом: «Ну годі, годі, не треба. Я ж повернуся».

Усе це добре, та насправді не хотілося йти між люди. Це в школі після такої okazji можна було б і носа задерти, а тут... Тут сміється той, хто сміється останній.

Попереду заторохтіла підвода – хтось їхав назустріч, і, коли коні порівнялись зі мною, почувся знайомий голос:

– Чи це ти, чи не ти? – дід Кирило по-ховрашиному витяг уперед голову й притримав віжки. На возі чорніла величезна залізна бочка – видно, пальне віз до сортувальні, бо на мене війнуло теплим бензиновим духом.

– Я.

– Го! А чого ж ти оце й досі тут, як ваші давно повечеряли?

– Гуляю.

– Гуляють у клубі, а тут які гульки?

– Такі.

– Го, такі. Це він насварився на тебе, а ти вже й скис. То ж, мабуть, чоловік шуткує?

– Хто його зна.

– Я теж не доберу цього товариша. Але моя думка така, що він тіки лякає. Бо хто б це через якусь ірунду людині життя портив, – сказав дід, геть наче дядько Яків.

– Так то ж ви так думаєте.

– А хіба не так? Я б на його місці взяв лозину та дав би тобі по сраці так, щоб сісти не міг, ото наука була б. А вигнать – діло нехитре.

– У нас із ним давня війна, – сказав я.

– Знайшов перед ким геройство показувать. Він же таки начальник ваш. Ну, та ти не журишь: вигнать – таки брехня, не вижене.

– Я й не журюся.

– Го, не журишься. Не вечеряв навіть. Тпр-р-р, – дід Кирило притримав коней, бо тим не стоялося на місці. – Кажу ж тобі, що брехня, не вижене, чуєш. Слухай, а сі-дай-но зі мною та повечеряємо разом, га?

– Та, не хо...

– Хо, хо! – сказав дід. – Я ж бачу, що хо. Сідай, кажу тобі, а то ще й передумаю.

Мені справді було не до вечері, однак біля діда горнувся затишок, біля нього наче й біда трохи притихла, то я скочив на воза й хазяйновито спитав:

– Бензинчик везете, еге?

– Атож. Тіки ж дивись мені, не черкни сірником, бо я знаю, ти хлопець такий, що й бочку можеш зірвати. Го!

– Не бійтесь, я не курю.

– Не куриш, а сірнички носиш. Знаємо. Но-о-о! – дід Кирило тріпнув віжками. – Но-о-о їдять його мухи. Мені теж нагнав сьодні холоду. Дивлюсь – залягли всі, а гранати ж немає, і димок курить. Залягли всі, а цей... их-кхи-кхи... цей... их-кхи-хи... начальник ваш – найперший.

– Ото хай знає.

– Дивлюсь – гребе... их-кхи-хи... гребе на себе земю, ну, думаю, зараз як гахне, то халабуду мою знесе разом з мухами.

– І ви ото теж повірили?

– Та не-е-е! Чого ж би я вірив, хіба тобі жить надоїло? А тоді бачу, що попадали всі, то й собі приліг потихеньку. Халера його зна, хто там надумав бабахнути.

– Ви вже вибачте... я ж не хотів.

– Та певно, що не хотів, – посміхнувся дід нищечком собі під ніс. – То воно само. Вік у вас тепер такий, що тіки дай. Хіба я не знаю? Сам таким був.

– А що ви зробите з тою гранатою?

– Го! У сільраду заявив, що ж. Думав, нехай полежить, але як таке діло, то лучче хай заберуть. Ну її!

– І то правда.

– А правда. Ружжо – і те раз у рік само стріляє.

Я заплющив очі й прислухався, як їде підвода. Змалечку отак було, як заплющився на возі, завжди ввижалося, що їдеш не вперед, а назад. Чого воно так? Тепер не ввижалося, тепер підвода котила вперед, і, коли ми під'їхали до кагатів, я подумав, що воно водило, водило і привело мене... на місце злочину. Наче все ще можна було поправити, замести сліди, чи що...

Дід Кирило випріг коней і пустив їх пастися, потім запросив мене до хати – дивно, двері

були не замкнуті.

– І ви оце не боїтеся, що хтось зайде?

– Замок у мене один, то я його на шопу перевісив.

– Навіщо? – спитав я і враз примовк, червоніючи.

У хаті стояв дух, яким пахнуть сільські оселі, – дух дерева, землі, трави, хліба, влєжаних яблук й отого невловимого, що лише ним кожна сільська хата пахне по-своєму – скільки хатів, стільки й запахів, їх нічим не вивітриш, не приглушиш, і навіть якби вибухом знесло цю хату, то отут, над вирвою, ще довго стояв би дух, яким вона пахла.

– Зараз розпалимо примуса, та наваримо картоплі, та накришимо помідорів, та якось воно і буде, – думав уголос дід Кирило. – Чим багаті, тим і раді, го.

– Ви не дуже розганяйтеся, я не голодний.

– Хіба мені жалько картоплі? Он її скільки в кагатах. А в мене ще й до апетиту щось є. Ні, ти не думай, що самогонка, не-е-е. Казьонка! Я з пенціі взяв пляшчину, го.

– Та я ж не п'ю, діду.

– Я її теж і не нюхаю. Ото сто чи там двісті грам до апетиту вип'ю, а так і в рот не беру. То дурне діло.

Дід вийшов у сіни, звідти чулося, як він накачує примуса, а я присів на вузьке дерев'яне ліжко і відчув, що в мені ниє кожна жилочка. Не знаю, скільки отак просидів, здавалось, я спав, сидячи з відкритими очима, але нічого не бачив, бо зір мій знову заслала жовтогаряча каламуть...

Десь у далекім тумані летіла бричка, дядько Яків цупко тримав віжки, і мені була рідна кожна цяточка на його лиці, ми летіли в хмарах, а там, внизу, нескінченною дорогою йшла жінка з хлопчиком на руках – дванадцять років йому було! – несла його з останніх сил і шепотіла: «Зараз, синку, вже близько... он же він, той стовпчик... зараз, пожди...»

До бабиної Секлетиної хати я прибився пізно вночі, пригадую ще, як дід Кирило просив заночувати в нього, обережно торкався теплими пучками моєї руки і говорив щось лагідне, втішне («До ранку все перемелеться, синашу, зоставайся в мене, все'дно ж тобі завтра сюди, на кагати, перемелеться, го»), але я таки рушив «додому»: ще, чого доброго, хлопці кинуться шукати.

Село спочивало під сонним осіннім небом, ніде ні вогника, навіть у хаті баби Секлети, де вкладалися спати, либонь, найпізніше, занишкла ніч – це добре, знайду собі тихенько, без балачок і зітхань, вкриюся з головою і спатиму, спатиму, спатиму... Досить із мене, втомився.

Зіщуливши плечі (ночі вже холодні), я підходив до нашого двору і раптом відчув – ще не побачив, – що тут хтось мене дожидає. Біля хвіртки блимнула сигарета і свічечкою освітила худеньке обличчя Петі Стоножка, щось гостро черкнуло мене по серцю – товариш, товариш! – а Петя уже дріботів назустріч, розганяючи ніч розтривожено-радісним голосом:

– Де тебе носить, старий? Юлька тут місця собі не знаходила, оце лиш провів її...

Він щебетав, щебетав щось про Юльку, про те, як вона мене любить, а я не розумів, навіщо тут стільки радощів, коли он біда стоїть за плечима, і тоді Петя перейшов на шепіт (лиш радість так і кричала в тому шепоті), прихилився до мене й забубонів у самісіньке вухо:

– Приходив Кудрицький... Чуєш, прийшов до нас та каже, щоб ми нікому нічичирк про гранату. Це, каже, пляма впаде на весь факультет, розмов не обберешся; мовляв, ми тут не працювали, а в піжмурки гралися. Чого, каже, через одного ледаря всі мусять кліпати. Так що, каже, давайте замнемо це діло, – випалив Петя одним духом і, сапнувши повітря, зазирнув мені в очі.

І ось тут я боюся збрехати. Сказати, що тієї хвилини я не зрадив, мабуть, ніхто не повірить, бо як же тут не радіти, коли всеньке лихо пішло стороною, але, слово честі, я нічого не відчув такого, щоб хотілося заплескати в долоні чи підстрибнути на одній нозі. Ні, спершу в грудях справді ворухнулося щось лоскітне і солодке, однак воно було не моє, те почуття належало іншому Андрію – Андрію Ситому, якого я завжди в собі ненавидів, а справжній Андрій – Андрій Голод – тоді не зрадив ні на мить, бо за болем, гнівом, образою уже не лишалося місця для втіхи. Я знав, що Гі щонайменше думав про нас усіх і якщо й вирішив уникнути розголосу, то лише тому, що потерпав за себе, боявся, а раптом візьмуть та й спитають, куди ж він дивився.

Петя говорив, говорив щодалі голосніше, йому здавалося, що я не можу втямити, як щасливо усе обернулося, він не розумів, чому я ховаю обличчя, не знав, що тієї миті у його товариша не лишилося ні крапельки сили на радість...

Я відчував, як ние моя душа, як на очі набігають сльози, а там, за сльозами, у рідній далині

НЕСКІНЧЕННОЮ ДОРОГОЮ ЙШЛА ЖІНКА З ХЛОПЧИКОМ НА РУКА. ДВАНАДЦЯТЬ РОКІВ ЙОМУ БУЛО! – НЕСЛА ЙОГО З ОСТАННІХ СИЛ Й ШЕПОТ. «ЗАРАЗ, СИНКУ, ВЖЕ БЛИЗЬКО... ОН ЖЕ ВІН, ТОЙ СТОВПЧИК... ЗАРАЗ... ПОЖДИ».

Колько ніколи не горнувся до Петра Джуса, а це віднедавна усе частіше став забігати до нього, і то неважко прикинути, коли саме він прив'язався до Джусового двору – відтоді, як Петрів батько привіз цілу гору соснових дощок з пилорами, пахучих та жовтих таких, що аж світилися вони, і навіть за хмарної днини здавалося, начебто на Джусове подвір'я латочка сонця падає. І як прибіжить Колько до Петра (завжди з бляшаночкою з-під консервів), то повсідаються вони на дошках та й балакають, а тоді вже Колько починає:

– Петь, чуєш, Петь? Можна, я трошки?...

– Ти ж учора набрав оно скільки.

– Та... ще тре.

– Він що, їсть її? – Джус починає душитися сміхом, хоча йому, може, й не смішно; він завжди отак силувано хіхікає (усім на зло!), аж червоніє од науги, а оскільки те й робить, що вичавлює з себе сміхи, то завжди червоний як помідор.

– Ти ж знаєш, Петь, – Колько серйозно дивиться у чорні щілини Джусових очей, – йому до скрипки треба. Ну, там... до струн, смичка.

– Та знаю, – не сміється, а крекче Джус, і голос його потріскує, мов суха бадиллина у грубці. – Мати твоя дрова рубає, а він сидить збоку та на скрипці чирги-чирги. Мати гех-гех, а він чирги-чирги.

– Він слабий, – каже Колько. – Йому у війну...

– Еге, слабий, – перебиває Джус. – Приймаки всі такі. Ось побач, твоя мати й цього вижене.

– Він хороший.

– Еге ж, думаєш, їй та скрипка треба? Їй аби дров хто врубав. Та води приніс.

– То можна, Петь?

– Здирай, хіба мені що.

Колько дістає з кишені саморобного ножика з дерев'яною колодочкою (дід Микитенко у кузні викував) і придивляється до соснових дощок – де проступила живиця. Потім зішкрібує лезом жовті, як віск, крапельки – і в бляшаночку. Він уже й не чує Джусового хіхікання. Звик. Та й не про те зараз думка в Колька. Бо він щось знає. Таке, що аж.

– Це як по-чесному, – каже Джус, – то ти мені й винен.

– Що?

– Ну, батько ж мій дошки за гроші купував, так?

– Так.

– А живиця звідки виступає? З дошок, так?

– Ну...

– От тобі й «ну». Пора б уже й котикові щось принести.

Джус дуже любив котика свого череп'яного із щілинкою поміж вушок і то де не знайде копійку, відразу її до котика несе. Раз був надібав у куцах поза вигоном гніздо, повне яєць – чиясь курка відбилася од двору і неслася там, то так розбагатів, як здав ті яйця у лавку, що після того те й робив, що нишпорив по всіх куцах на кутку, і навіть бур'яни повитолочував на пустирях. От як йому кортіло ще більше розбагатіти. А Колько спершу й не здогадався, чому це Джус такий щедрий, здирай, каже, хіба мені що. Тепер же, бач, заспівав якої. А чим же Колько з ним розплатиться, як він ще на гроші не робить?

– А ти ж як думав? – спитав Джус. – Щоб тобі усе на дурничку?

Бляшанка легенько затремтіла в Кольковій руці.

– Чого ти, Петь?... Ми ж... Я...

– Що ти? Що ти? Знаємо вас! Тільки й дивитесь, де б хапнути на дурничку.

– Я...

І тоді Колько зважився.

Зважився показати Джусові те, про що раніше боявся навіть заїкнутися, бо Джус пташок чомусь недолюблював, особливо ж горобців, яких мав за великих ворогів своїх, що соняшники видзьобують на городі і черешні, та й чого вони тільки не нищать, казав Джус. Казав так і дер горобині гнізда де тільки міг – у стрісі, в норах, у дуплах – і сильно казався, якщо не міг витягти горобенят із дупла глибокого; тоді штурхав туди паличкою й примовляв: «А будете? А будете?» І лице його червоніло від злості і втіхи.

Ні, Колько йому ніколи б не показав того птаха, аби міг чимось іншим розплатитися за живицю, але що ж тут поробиш, як соснового лісу коло їхнього села немає, вони ж із батьком ходили шукати – немає, і батько так тоді засмутився, що Колько надумав собі будь-що роздобути її.

Але до лісу вони ходили не марно, бо де б іще Колько знайшов собі птаха такого – завбільшки, як ворона, і чорнющий, як ворона, і дзьоб широкий, міцний, наче викуваний із заліза, і крила великі, тільки от не літає, бо це і не ворона зовсім, а крук, пташенятко крука, через те й не літає, маленьке ще, а як виросте, то буде велике-велике, немов орел, і таке дуже, що й Колька зможе взяти на крила і понести далеко за гори й ліси, у тридев'яте царство... Лиш треба його доглядати, леліяти, привчати змалечку, тоді воно, як виросте, воздасть сторицею, казав батько, бо це ж крук – птаха рідкісна.

Сиділо собі під кущем ліщиновим, і Колько першим його угледів, пальцем показав: «Агей, дивіться, оно ворона», і вони підійшли зовсім близько, а птах не втікав, покірно дивився на них напівприплющеними сонними очима, опираючись на розтулені крила, наче на милиці. Батько нахилився над ним, погладив – не втікає. «Е, Колю, воно й не ворона, – каже. – Це крук, тільки маленький. І звідки він тут узявся? Бери його додому, годуй, доглядай, то побач, що буде».

Колько хоча трохи й боязко, але взяв птаха на руки і вже з того, який він гарячий, відчув, що це справді птах незвичайний; Колькові зробилося гаряче в долоні від крил того птаха, і ще йому якось моторошно зробилося, але ж поруч був батько, то він не боявся і ніс кручення

аж додому, притискаючи його гаряче тілице до грудей, і щось голубе, щось таке золоте переливалося в Колька від пташиного тепла, що він і незчужся, як уперше в житті промовив те слово «тату», чи то воно само зірвалося з вуст:

– Тату, та', а скільки він ростиме?

Колько забіг наперед і зазирнув батькові в очі. Той ураз зупинився, губи йому сіпнулися, і голос теж затремтів:

– Птахи швидко ростуть.

А вдома, тільки-но зайшли в хату, а мати назустріч:

– То це мені мало вас двох на шиї, а ви ще й ворону притягли?

– Мамо, це не ворона, це крук, тільки маленький, ось хай-но він виросте...

– Ану, ступай з ним із хати! Де хоч дівай, а сюди не неси.

– Ма', це ж крученятко...

– Ти більше його слухай, то він тобі ще не такого накаже, – розсердилася мати і більше й не глянула на птаха.

Колько пішов у повітку, витрусив із картонного ящика всілякий мотлох і посадив туди крука, насипав йому пшінця і мисочку з водою поставив, але крук не схотів ні їсти, ні пити – може, тому, що дуже малим пташеням був, а мо', через те, що звук до харчів якихось незвичайних, на те ж він і крук – птаха нетутешня. І ще Колько подумав, що, мабуть, йому скоро тісно стане у цьому ящику, але хай, тоді й мати побачить, що це за птаха, і можна буде прилаштувати його де хоч.

Отак міркував собі Колько і ні-ні та й забігав раз у раз у повітку – на крука глянути, наче не вірилося йому, що такий птах у них живе. І кортіло ж Колькові показати його комусь, похвалитися, та батько казав, що не треба, бо це ж не посмітюха якась, а бач що.

І сидів батько день у день на призьбі та все на скрипці вигравав (така та музика люба Колькові була, бо в селі їхньому більше ніхто й не мав скрипки; на гармошці грали і Майсак кривенький, і брати Комедії – не грала гармошка у їхніх руках, а наче словами проказувала, ще й на бубнах вибивали, як весілля у кого чи ще яке свято, а скрипку тільки в кіно і бачили).

Тепер і Колько став триматися хати, усе коло батька крутиться, а раніше, коли його не було, гасав на вигоні цілими днями або в ставку викисав, доки не посиніє. А то якогось дня біжить додому після купелі, аж тут його Джус перестрічає на вулиці та: «А там тобі мати знов приймака привела, кажуть, аж із Мизинівки. Та й не сам прийшов, а з скрипкою, ги-ги-ги». Колькові тоді якось тісно у грудях зробилося, не знав, чи радіти, чи що, то зайшов на подвір'я, став під тополею (у їхньому дворі єдина на все село тополя росла), а в хату боїться заходити, хоч і кортіло дуже на скрипку глянути. Отак стояв, стояв, коли чує – музика з хати долинає, тоненька така, весела, немає чого боятися. То Колько тоді – в хату. А там за столом уже й дід Микитенко з бабою Христею, і мати у новій квітчастій хустці, і... він – одсунувся з табуреткою насеред хати, приклав до підборіддя скрипочку й висотує з неї тоненькі деренчливі голосочки. А як угледів Колька, то опустив скрипку, наче засоромився, і так якось лагідно дивиться, дивиться жовтими очима (білки в нього жовті були) та каже: «Я б його де хоч упізнав. Викапана мати». А мати: «Колюню, йди осьо на полуничок, ми тобі з базару принесли». Улесливо так сказала, і після того вона ще днів скільки улесливо говорила, а вже пізніше почала гримати і на Колька, і на батька... А тепер ще й на крука. Ну хай на батька за те, що слабкий та до роботи не вдатний (зате ж он добрий який!), хай на Колька посвариться, що загуляється коли там, а на крука за що? Він же не сидить ні в кого на шиї, не їсть нічого, малий іще, а це Колько покаже його Джусові, то й грошей не треба

давати за живицю.

– Петь, чуєш, Петь? Я тобі щось покажу, тіки нікому не кажи, добре?

– А що?

– Крука.

– Якого крука?

– Ну, птаха такого.

– Бреши більше.

– Та ні, справді. Тіки він ще маленький. Але як виросте...

І Колько не втримується і дорогою додому розповідає Джусові геть усе. Він знає, що про це краще мовчати, у Джуса погане око, ще спристрітить, але нетерплячка висотує з Колькового язика таємницю, наче смичок музику із скрипки.

– Він виросте і буде великим, як орел, і тоді... – Колько затинається, йому не вистачає духу, щоб розказати, що буде потім.

Та ось уже і повітка. Колько тихенько прочиняє двері і, приклавши пальця до губів, навшиньки, щоб не злякати птаха, підходить у куток, до картонного ящика. Джус теж посапує вже притишено, бачить: Колько не бреше.

Крук, як і раніше, куняв, обіпершись на розчепірені крила, приплющені очі ледь ворухнулися од світла, що вдарило косинцем у відчинені двері. І ні зерно, насипане Кольком, ні вода в мисочці – не займані.

Джус присів навпочіпки і тицьнув пальцем у крукового дзьоба, однак той і не глянув на нього. Лише важко зворухнув крильми.

– Та який же це крук! – аж крикнув спересердя Джус. – Це ж проста ворона, ще й слаба до того.

– Е ні, Петь, ти що? Це крук, тіки маленький. Він ще зовсім пташенятко, через те й на ворону схожий.

– Бреши.

– Батько ж знає, він був на війні, то там, каже, десь далеко, за гряницею, бачив таких.

– Батько-батько... Нехай не свистить ваш приймак. Де б це в нас тому крукові взятися?

– Та їх було повно колись і в нас. Тіки вивелись.

– Еге ж, оце один вас шукав, – Джус уже покректує здушеним смішком. – Взяли десь слабу ворону, ще й брешуть. Свистуни.

– Та ні, Петь. Он дід Микитенко дивився, то й він каже, що це крук, – тут Колько і справді вже трохи підбріхує, бо дід не бачив птаха, але ж треба якось втовкмачити в Джусову голову, що це ніяка не ворона. – Воно ж іще пташеня, вважай пуцьвірінок...

– Ну, може, не ворона, – поступається Джус, – а кібець маленький.

– Який там кібець!

– Я ж кажу, молоденький кібчик.

І тут Колько помічає, як жадібно звузилися Джусові очі. Він схилився над птахом і помацав його за лапки.

– Нічогенькі пазурі... А знаєш, у Лисянці... ну, знаєш, мабуть, що кібець – хижак, еге? Так от, у Лисянці приймають кібцеві лапки... по п'ятдесят копійок.

– Ти що, здурів? – вигукнув Колько, аж крук з переляку стрепенувся і заковзав на крилах.

– Чого ти? Хіба я що, кажу, як є.

– А до чого тут кібець?

- Це я так... щоб ти знав.
- Ходімо звідси, нехай не лякається.
- Хіба він розбирає людську мову?
- Він боїться голосу, – каже Колько і легенько підштовхує Джуса до дверей.
- Он як. Ну, ти приходь по живицю. Мені не шкода.

Джус чимчикує додому і, видно, таки повірив, що це крук, бо за гроші – ні слова.

А Колько тим часом біжить до хати з бляшанкою, щоб батька порадувати, і на порозі стрічається з матір'ю. Вона сердита. «Щоб і духу тут твого не було!» – гукнула і ніби й не помітила Колька, пішла собі надвір, високо закинувши голову.

Він боязко переступив поріг, дивиться – а батько скрипку ховає у продовгуватий потертий чемоданчик, пальці йому тремтять – такі жовті, а нігті немов синькою підсинені, й очі так само жовті, і від того погляд у батька гарячий, аж пече. Глянув на Колька, побачив бляшаночку з живицею у його руках і всміхнувся – та так гірко, що Колькові лице зашкарубло, і він не зміг усміхнутися до батька, лиш дивився на нього незрушно, й очі Колькові важчали, важчали... Тоді батько підійшов до нього, погладив по голові – рука легенька така, немов вітерець скуйовдив чуприну, і не сказав, а зітхнув словами: «Хороший ти хлопчик ростеш... Хороший». Потім узяв чемоданчика зі скрипкою і мовчки пішов із хати. Колько подумав, що більше його не побачить. І вискочив услід за поріг:

– Тату, куди ви?

– У Мизинівку.

– Не йдіть!

– Треба, синку.

– Ви більше не прийдете. Я знаю!

– Прийду.

– Не брешіть, тату! – раптом закричав Колько, підбіг до нього і вхопився за потертий чемоданчик. – А скрипку навіщо взяли?

– Мене довго не буде. А ти будь розумненьким. Та крука гляди, чуєш? Щоб коли я повернуся, то з ним усе добре було.

– Я проведу вас, – сказав Колько.

Батько пішов не до шляху, а попрошкував у Мизинівку пішки, через поле, і дорогою Колько дивувався, чого це він рушив пішака, як йому так важко: пройде трохи і пристоює, поклавши на груди руку. То було все щось розказує, а це мовчить і пече Колька очима. Або й зовсім одведе їх убік і тільки зітхає. А як показався попереду ліс, то сказав, щоб Колько вертався додому, бо мати не знатиме, де він подівся, і знову сваритиме. Колькові було все одно, нехай свариться, як така злюща, що батько ось надовго іде від них, а вона здиміла з дому. Однак вернутись вернувся, бо йому важко було від батькового мовчання... «Глядіть же, довго там не баріться», – сказав і побіг додому, та все озирався, озирався, аж поки батька не приховав ліс, такий темний оддалеки, що Колькові здалося, ніби в ньому настала вже ніч. А до ночі ж іще було далеченько, у небі висіло біле сонце, Колько глянув на нього й заплющився – в очах стало червоно, гаряче. Так він ще трохи постояв, потім щодуху помчав на тополю, що височіла на їхньому подвір'ї. Він би, може, й не поспішав додому, аби не крук. А так – прибіг й відразу в повітку.

Птах уже й не сидів, а лежав з розгорнутими крилами, припавши грудьми до дна ящика. Видно було, що пшона і води він не торкався. Колько схилився над ним, легенько погладив пальцем сірого дзьоба, але крук навіть не розплющив очей, тільки ледь-ледь ворухнув

зморщеними повіками.

«Дурненький мій, – заговорив Колько, – тебе що, як маленьку дитину, тре' годувати, га? Чи ти захлянути хочеш?» Він розтулив крукові дзьоба, узяв пучку колючих пшонин і вкинув йому в рот. Але крук не ковтав пшона, і навіть коли Колько линув йому з мисочки води, то вона не потекла в червоне птахове горло, а вихлюпнулась назад разом з дрібними зернятками. І тоді Колько зрозумів, що тут щось не те, десь тут коло крука ходить якась біда, і він почув навіть її дихання – холодне та вогке, немов із льоху війнуло. Треба у когось питати поради – і хто б це йому підказав, як воно й що. Може, цьому птахові їсти щось інше треба давати, але ж диви – і води не п'є, а вода для всіх однакова. Ні, Колько таки піде узавтра й про все розпитає, він уже знає, до кого треба йти, авжеж, до Кіндрата Павловича, до того вчителя, що старшокласникам зоологію читає. О, той про всяких птахів і звірів що хоч скаже, ще краще за лікаря. Колько бачив у школі кімнату Кіндрата Павловича, то там яких тільки пташок немає! Синиці, дятли, ворони, і навіть орел один є, невеличкий, правда, сірий степовий орел, але ж є. Очі в нього блискучі, немов гудзики, бо неживий той орел, як і всі пташки, що там є; Кіндрат Павлович опудала з них поробив, але такі ловкі, що куди там! – геть як живі стоять, по очах тільки й видно, що мертві. І то Кіндрат Павлович указочкою тикає на тих пташок і старшокласникам все чисто розказує про них: що яка їсть, де живе, які яєчка несе... та чого він тільки не знає, цей Кіндрат Павлович.

«Він пораїть мені що й до чого», – думав Колько, уже лежачи в ліжку, і все вище натягував на себе ковдру, бо щось не міг зігрітися, так наче ота біда, що ходила коло крука, дихала холодом і на нього. І тільки-но заснув, як відразу вродилося небо над Кольком, та таке темне, захмарене, а в ньому ширяв велетенський чорний птах і все кружляв над селом та зирив скляним оком на їхню повітку. Чи не батько малого крученяти шукав своє дитя, щоб забрати в далекі краї?

Прокинувся він рано-ранесенько, ще, мабуть, ніколи так рано не прокидався, і мерщій побіг у повітку. Глядь – а він, крук, лежить уже на боку, підібгавши під себе лапки, й не ворухнеться; очі склеплені жовтими повіками, наче хто воском їх заліпив, – і збагнув тоді Колько, що вони вже ніколи не розплющатся, і кинувся до птаха, пальцями його торкнув, щоб сказати собі: «Брехня!» – але крук був холодний і закоцюблий, немов цілу ніч на морозі пролежав. Колько злякано сіпнув рукою назад, однак холод так і лишився у пучках.

Він не пам'ятає, що з ним далі було, не пам'ятає, як вискочив із повітки і щось закричав до неба – не кричав, а клекотав по-пташиному, а потім сто разів казав сам до себе: «Брехня, брехня...» – і сміявся, та то йому тільки здавалося, що сміється, який же то сміх, як сльози котилися з Колькових очей, а він усе повторював: «Брехня, брехня», аж поки знеміг од розпачливих зойків – і затих.

– Занеси закопай його, – сказала мати. – І не мороч нікому голову.

Колько мовчав.

– Я ще зразу побачила, що воно слабе і не житиме. Напоумив же він тебе, щоб до хати тягти всяку нечисть.

– Це ви, ви винні! – зірвався на крик Колько. – Він через вас пішов! Він би знав, що робити.

– Дурненький, – одказала мати. – Знайшов, за чим побиватися.

– Дурненький, а крука не закопаю, ясно? – сказав Колько по-дорослому, і тієї миті він справді скидався на дрібного дорослого чоловічка, наче ураз постарів. – Не закопаю, так і знайте! І не ждіть.

– Ну, то він тобі ще й засмердиться.

– Ні! – сказав Колько. – Не діждете.

І тут йому спало на думку: навіщо ж закопувати крука, якщо він, мов живий, стоятиме в кабінеті Кіндрата Павловича, сто літ стоятиме, і всі дивитимуться, дивуватимуться на нього й казатимуть: «Диви, диви, це ж крук, отой птах, що прилетів з далеких країв, а Колько знайшов його, доглядав, лелівав...»

За мить Колько йшов уже до Кіндрата Павловича. Він ніс крука, замотаного в ганчірку, щоб не так чути холоду, від якого тіло бралось сиротами.

Дорогою Колькові траплялися люди, і він вітався з ними тихенько, не підводячи голови, щоб часом ніхто не почав розпитувати, що і куди він несе.

Поминув школу, а там уже недалечко й хата Кіндрата Павловича, та Колькові зробилося чомусь боязко: це ж тобі не з дідом Микитенком балакать, що ось, мовляв, так і так, діду, зробіть те і се, це ж учитель. Правда, хлопці казали, що він дуже добрий учитель, веселий і не прискіпливий, та й з лица видно, що чоловік нелихий – Колько ніколи не бачив його набурмосеним. Кіндрат Павлович, мабуть, ого як зрадіє, бо де б же він ще узяв такого птаха, це ж не якась посмітюха...

А ось і хата його, чепурненька така, як і сам Кіндрат Павлович. Колько підійшов до дверей, постояв, постояв, потім легенько постукав зігнутих пальцем. Підждав трохи, крадькома глипнув по боках і знов постукав. У хаті почувся кроки, Колько набрав повні груди повітря і тримав його, поки не відчинилися двері.

На порозі стояв учитель. Він був у синій майці, чуб скуповджений, наче зі сну, а на обличчі бігала здивована усмішка – і це Колька підбадьорило: чоловік як чоловік.

– Добрий день, – по-шкільному привітався Колько.

– Та воно ще таке, як ранок, – Кіндрат Павлович позіхнув і прикрив долонею рота.

Колько трішки розгубився.

– Я... – він опустив очі. – Тут ось...

– Ну, що там у тебе? – лагідно спитав Кіндрат Павлович.

– Та хотів... щоб... ну... я...

– Ну-ну, показуй, – підохотив учитель. – Що там таке?

– Тільки ви не подумайте, – швидко заговорив Колько, – не подумайте, що це щось...

Ну, та самі побачите, це – крук. – І розмотав ганчірку.

– Гм... – Кіндрат Павлович легенько поворушив волосся на грудях, що кучерявилося у вирізі майки. – Гм...

– Я знайшов його в лісі, і він жив у мене, але ж це птах нетутешній, то хтозна, як його доглядати, – виправдовувався Колько. – От він і вмер.

– Ай-яй-яй.

– Якби ж я раніше був до вас прийшов, то ви б мені розказали, що йому треба, а так...

– Так, пізенько ти прийшов.

– Я ж думав, що він піддужа. – Колько тримав птаха па долонях і не зводив з нього очей, ніби говорив усе це крукові, а не вчителеві. – А тепер, думаю, що коли вже він умер, то хоч... ну, у вас же стоять там всякі пташки, а крука нема. Немає ж?

– Нема. – Кіндрат Павлович теж дивився на птаха і все ще усміхався, а Колько думав, що йому ж і не смішно зовсім, то в нього звичка така – ледь-ледь усміхатися, добрий він чоловік, того й лице таке добре.

– То, може, ви і його заспиртуєте?

– Ах, ти ось про що! – нарешті дібрав Кіндрат Павлович. – Ясно, ясно. – Він порився і чуприні й сказав: – Заспиртувати не штука, але ж у нас уже є ворона. І не одна.

– Яка ворона? – не зрозумів Колько.

– І така, як оце в тебе, є.

– Це ж крук, тіки маленький. Хіба ви не бачите?

– Ні, – Кіндрат Павлович похитав головою і знову прикрив долонею рота. – Це звичайнісінька ворона. Корвус короне, як каже латина.

– Та ні...

– А крук, якщо хочеш знати, теж із роду воронячих, гайворон... У нас є такий екземпляр.

– Ви... – Колькові в очах стало червоно, ніби він заплющився і глянув на сонце. – Ви не...

– Піді закопай її. Хороший ти хлопчик, – сказав Кіндрат Павлович і зачинив двері.

«Та вони всі подуріли», – прошепотів Колько. Він знову замотав крука в ганчірку і рушив додому, пригортаючи його до грудей, наче хотів одігріти птаха собою, вдихнути у нього живе тепло. А ще вчитель називається. Хороший ти хлопчик, каже. Колько й так знає, що він хороший, бо ніколи не закопає крука у землю. А ви який, Кіндрате Павловичу? І чому ви кажете Колькові ті слова, що тільки батько міг йому казати, га? Краще б мовчали уже, якщо нічого не знаєте, чули? А те, що цей птах може вирости у сто разів більший за вашого орла, – теж не знаєте? Ні? То що ж ви тоді знаєте? А батько знає. Він усе знає. Тільки його зараз нема.

Колько зайшов на своє подвір'я і поклав крука під тополею, ще й оглянувся довкола – чи ніхто не бачить його? А таки бачить, он Джус уже де не взявся коло воріт, махає йому – йди сюди, проте Колькові не до Джуса, пришелепок він, теж тільки лапки й побачив у крука, йому лише п'ятдесят копійок у голові, то нехай іде собі геть, а Колько зараз піде у хату й напише батькові листа. Як це він раніше не здогадався, адресу ж знає – село Мизинівка, а там сідай і пиши: отаке й таке діло, приїжджайте, тату, бо з круком біда. А батько все зробить, так зробить, що Кіндратові Павловичу й не снилося.

Матері не було вдома, ніхто йому не заважав. Колько вирвав із зошита чистий аркуш паперу, вставив у ручку нове перо і заходився виводити охайні, як у прописі, літери:

«Добрий день, тату!

У нас біда. Умер крук. А ви казали, щоб я глядів його. А він умер. Тату, приїжджайте скоріше до мене. Ви ж усе знаєте, як далі бути. Ми його заспиртуємо. Чуєте, тату? Тіки не йдіть пішки через ліс. Бо так довго буде. А їдьте на попутній машині, о. Дуже вас жду».

Колько покусав кінчик ручки, мізкуючи, що б його ще таке написати, аби тато послухався і негайно приїхав. Усі слова йому здавалися не такими, і тоді Колько набрався духу і внизу дописав швидкими незграбними закарлюками:

«Якщо ви, тату, не приїдете, то я візьму і заріжуся».

Тепер Колько був упевнений, що ці слова покличуть батька додому. Так що зосталося лише вкинути листа коло пошти у скриньку і бігати на шлях виглядати... А крук тим часом... І тут Колько згадав, що птах лишився під тополею. Він притьмом вискочив надвір – і обімлів.

Крука не було.

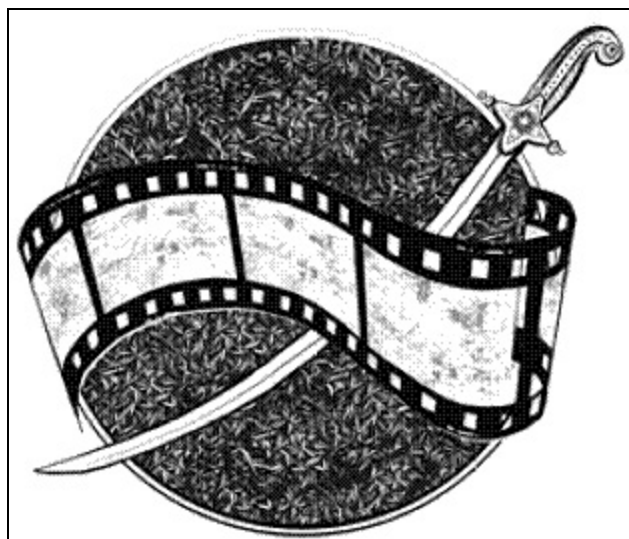
Колько кинув очима туди, сюди – нема.

Ганчірка лежала під тополею, нею ворувив вітер, а птаха не було й близько. І ні в дворі,

ні на вулиці, ніде – ні лялечки. Темно-гаряча пелена впала Колькові на очі, і спершу його пронизав крижаний страх, а потім огорнула нестерпна радість: бо спершу здалося Колькові, немов тополя зашелестіла дрібненьким листям і хмара на сонце набігла, а потім він здогадався, що то ж птах велетенський здійнявся у небо і сонце заступив широчезними крилами. Ще й зашумів ними, мовби тополя шелеснула під дужим повівом вітру...

1979 р.

Останній шанс Захара Скоробагатька

Захарко не повірив очам. Старий Захарко, який на своєму віку набачився-надивився всього на світі, раптом зумівся, аж його тонка шия (жодна сорочка в комірці не облягає її щільненько) витяглася в нитку, ось-ось перерветься: сниться йому чи привиджується?

Ні, він ждав цього дива, можна сказати, жив ним не день і не два, та коли газова плитка-таганок тихенько зашипіла, ніби в ній озвалася жива душа, коли підніс до конфорки запаленого сірника і над нею пихнуло полум'я – зацвіло, мов синя лілея, – Захарко і тоді ще не вірив своїм очам.

Дрібно, наче спросоння, кліпав лисими повіками й не дихав. Нарешті не втерпів, лапнув пучками полум'я і лиш тоді, як воно лизнуло по живому, Захарко стиха зауспіхався.

– Чорти... От чорти... – сказав сам собі.

«Чорти» – двоє бравих парубків-чубанів – весело світили молодими зубами, – видно, теж тішилися цій чудасії, хоча вона й не була для них несподіванкою: була-бо ділом їхніх рук. Діло їхнє, а ідея таки Захаркова.

Той черв'ячок ворухнувся в ньому ще тоді, як дізнався, що коло їхнього села прокладатимуть газопровід – вестимуть його десь далеко, до великих міст, а в їхню Вигоду, звісно ж, не завернуть, бо хоч і називається їхнє сільце так «вигідно», вигоди з нього небагато; ходили навіть чутки, що згодом село знесуть. Ну, чутки чутками, а коли майже попід самісіньким Захарковим городом прорили траншею й поклали труби, «черв'ячок» ожив і вже не давав спокою.

Утім, Захарко не поспішав, здогадувався, що зробити це – не пальцем кивнути, до того ж він був із тих людей, що вже обпеклися на молоці, то тепер студили й на холодну воду. Давно зрозумів, що народився не в сорочці (життя трохи пом'яло Захарка), але хоч би якою лукавою була доля, рано чи пізно вона кожному дарує свій шанс. Тільки треба обачно ним скористатися, тим шансом, а йому якраз у цьому й не щастило. Чи то вже вродився чоловік таким безталанним, чи такі лихі люди траплялися на його шляху, а от за що не візьметься – жди дурної пригоди.

Гай-гай, якби Захаркові щастя бодай на ніготь, то де б він і був зараз! Тільки ж воно, те щастячко, ніби навмисне, те й робило, що кружляло довкола Захарка, крильцем його лоскотало, а до рук не давалося. Часто лоскотало.

Хто б тепер міг подумати, що отам по війні він знімав кіно? І яке кіно – про Тараса Бульбу! І з ким знімав? Із самим Омеляном Райченком – знаменитим режисером, якого і досі часом згадують у газетах, хоч його давно вже на світі немає. А Захарко є, так хіба ж хто згадає? Жди.

Трапився був йому шанс, ох і трапився. Успіхнулася доля, пальчиком поманила, а там узяла і повернулася заднім місцем. Як?

Той знакомитий Райченко хоча й гримів на весь Київ і далі, а родом був із того ж таки села, що й Захарко. Одного разу приїхав він до своїх земляків з новим фільмом про колгоспне життя, приїхав з артистами, як і годиться на звіт, напхалось до клубу повно людей, тих, що знали Райченка ще з отакенького, і тих, хто вже од старших чував, що «воно колись бігало шмаркате й зачухане, “ри” не вимовляло», а кіно те крутив не хто інший, як сам Захарко, – він тоді працював кіномеханіком.

Ну, подивились кіно (стрічка, пам'ятає Захарко, жодного разу не обірвалася), виступив

Райченко, який, усім на диво, так і не навчився вимовляти «ри», поговорили артисти, люди посміялися, поплескали в долоні, а після всього голова колгоспу запросив дорогих гостей повечеряти, бо самими оплесками ситий не будеш. Про Захарка голова, звісно, забув, однак тут сам Райченко спохопився; до того він заходив у кінобудку, розпитував, що та як, чи не вередує апаратура, чи добрий звук. І тепер, спасибі, згадав:

– А де ж наш командий?

– Хто? – не второпав голова.

– Кіномеханік Ско'обагатько. – Райченко мав добру пам'ять на прізвища.

– А-а-а... Зараз. Негайно покличте Скоробагатька.

Отак Захарко опинився за одним столом з видатним режисером, який зовні начебто й не мав нічого видатного (пізніше Захарко дізнався, що так часто буває з великими людьми): щупленький, миршавий, конопляне волоссячко кучерявиться лише на потилиці; зате вже як починав говорити, то, незважаючи на гандж у вимові, видно було, що породи він непростой. Меткий, нервовий – не чоловік, а вихор. Що йому та гаркавість, як у нього і руки говорять, і очі, й брови. Роззявлять усі роти та й слухають не наслухаються. А викине вперед руку – дай-но йому ще шпагу – точнісінький тобі Суворов.

Захарко не зводив з нього очей, ловив кожне слово й мотав на вус, і здавалося, поклич його Райченко зараз у пекло, він піде не задумуючись, піде як солдат за полководцем – не з примусу, а з любові. От який то був чоловік, цей Райченко. Уже десь після чарочки-другої Захарко осмілів і завів із ним балачку, говорив, яка то велика сила – кіно, скільки здоров'я та нервів віддає йому і він, Захарко, бо треба ж і вибити в районі путню картину, і привезти її, незважаючи на бездоріжжя, і запустити мотора, бо електрики в них ще немає, а воно ж усе ламається, рветься, горить, як на вогні. І всі претензії до нього одного – до Захарка.

Райченко слухав уважно, питав, перепитував, співчутливо хитав маленькою, як кулачок, голівкою, а потім зненацька заявив, що саме такого енергійного чоловіка, як Захарко, йому по заріз треба на кіностудію, ось тобі телефон, адреса, приїжджай до Києва, беру тебе своїм асистентом з реквізиту.

Захарко ще не допетрав, що воно й куди, однак ті слова солодко залоскотали в грудях; він же пішов би за Райченком і в огонь, а тут тобі маєш – асистент! – слово, яке Захарко зустрічав у титрах до кожного фільму.

– Не жонатий? – спитав Райченко.

– Ні, – чомусь почервонів Захарко.

– Тим к'аще. П'їжджай. А там і оженимо, з таким ойлом це не п'облема, – весело пообіцяв Райченко, хоч на орла Захарко скидався так само, як і його знаменитий земляк; про таких кажуть: груди моряка, а спина хрущика. Та, може, якраз через це і взяв його під своє крило Райченко. Тільки не судилося Захаркові довго грітися під тим крилом.

Уже мав і гуртожиток у Києві на Шулявці, і в роботу втягнувся (те дістань, те вибий, там хитрощами, а там силою – тут голова в Захарка варила), а якщо десь на нього дивилися косо, то досить було одного Райченкового дзвінка, як до Захарка вже посміхалися. Уже йому й підвищення по службі обіцяли, і квартира була на підході, і хтозна, де і ким тепер був би Захарко, якби не ота пригода. Страшно подумати, як дрібна абищия може перевернути всеньке життя.

Знімали фільм про Тараса Бульбу, а Райченко був таким чоловіком, що йому подавай тільки справжнє: якщо вже шабля в отамана, то це таки має бути стародавня козацька шаблюка, а не клепана цяцька. Найбільша сила, хлопці, – реалізм! Одне слово, загорівся він

позичити в історичному музеї коштовну шабельку для Бульби, зброю, яка, за багатьма версіями істориків, належала чи не самому гетьманові Хмельницькому, ніяка іржа її не торкнулася, не пощербив нещадний до всього час. Нагледів ту шаблю знаменитий режисер у музеї – і загорівся, а коли Райченкові чогось забагнеться, то вже не відступиться. Тільки ж виконувати ті забаганки мусив Захарко. Ні, головне, певна річ, зробив Райченко: дзвонив, переконував, просив, умовляв, лаявся, з його волі офіційні папери до різних інстанцій підписував сам директор кіностудії, він же і гарантійного листа завірив печаткою, однак як дійшло до діла, то таки асистент з реквізиту Захарій Скоробагатько отримував той скарб із рук директора музею.

Сивий чоловік з жовтим, як диня, обличчям побожно простягнув Захаркові чорний шкіряний футляр, вимощений оксамитом, у якому тьмяно відсвічувала шабля, і на її руків'ї горіли смарагди, наче зелені котячі очі в півні.

– Не розумію, – стогнав директор музею як від зубного болю. – Можна ж замовити копію. Нині такі можливості... Не відрізниш.

– Райченко найдужче боїться підробок, – сказав Захарко не раз чуті слова. – Він не терпить фальші.

– Та воно то так, – кречав директор. – Але ж нині такі можливості... Можна зробити що хоч.

– Не переживайте. Ми виготовимо муляж чи, як ви кажете, копію. Ваш експонат зніматимуть лише крупним планом на поясі в Бульби, а в бою махатимуть муляжем. Про це вже домовлено, – заспокоїв його Захарко і нігтем провів по шаблі.

– Ви, даруйте, хоч уявляєте, яка це... цінність?

– У гарантійному листі все вказано, – незворушно нагадав Захарко.

– До біса гарантійний лист! – скривився директор, і його жовте лице посіріло. – Цій реліквії немає ціни, розумієте? Отже, й ніяких гарантій не може бути, все це формальності. Якщо ми втратимо шаблю, то не купимо її ні за які мільйони, – це ви розумієте? Вона єдина у світі. Є-ди-на!

Захаркові не сподобалося, що на нього підвищили голос, він хотів навіть розтлумачити, що це не музей робить честь Райченкові, а навпаки, адже Райченкові фільми дивиться увесь світ; отже, мільйони людей милуватимуться музейною шабелькою, про що директоріві й не снилося, отож хай скаже «спасибі». Проте глянув на страдницьке обличчя сивого чоловіка і стримався.

– Я прошу... – сказав той. – Я вас особисто прошу... Це гордість нашого музею. Та й не тільки... Розумієте?

– Розумію, – кивнув Захарко і дав розписку, що він, Захарій Скоробагатько, такого-то числа одержав від музею такий-то експонат згідно з угодою...

Він ще не знав, що власноруч підписує собі вирок.

Захарко увімкнув і другу конфорку, вона так само зашипіла, а коли підніс сірника, зацвіла ще одна синя лілея полум'я, і він так само помацав її пальцями, наче хотів переконатися, що квітка та не з паперу. Пучки приємно залоскотав справжній вогонь, Захарко відчув його гарячу силу і тихо заусміхався. Все було справжнім.

– Чорти... От чорти...

– То що, батьку, – роцот? – весело спитав один із «чортів», схиливши набік голову – милувався чистою роботою.

– Мг... м, – плямкав Захарко.

– Все, як у луччих домах Парижа.

– М-да...

– Не підганяй, Василю, – сказав другий. – Хай дядько Захар спокійно приймають роботу.

– Хай, хіба нам що, – погодився Василь і, поправивши п'ятірнею буйного чуба, схилив голову на друге плече. Захаркові здавалося, що то чубисько (валянки можна збити) хилить Василеві голову то в один бік, то в другий. У який бік пригладить його – туди й голову переважає. – А кеть-но мені сигарету, Степане.

Степан, синьоокий, губатий добряк, дістав «Приму» і, перш ніж дати товаришеві сигарету, розім'яв її в товстих пальцях.

– Може, й ви, батьку, закурите? – спитав раденько, але Захарко відмахнувся – йому не до того.

Василь нахилився до плитки, притримуючи ворущкого чуба, щоб той не спалахнув, як порох, прикурив од синьої пелюсточки полум'я ще й, чортяка, підморгнув Захаркові: мовляв, ось бачте – уже й користь є, а ви казали...

– Як у луччих домах Парижа, – пихнув кілечком диму, і воно поволеньки попливло до стелі під вдоволеним поглядом Василя.

– Словом, батьку, не ворожіть коло неї, а ставте картоплю-мундирку, – сказав Степан. – Отоді й побачимо, чиє зверху.

Захарко мовчки вимкнув газ, потім запалив, вимкнув і знов запалив. Стояв, ворущив ріденькими бровами.

– Не віряться? Кажу ж вам, не тягніть kota за хвіст, а ставте картоплю. Тоді зразу повірите. За десять хвилин і вкипить.

– Маєте щось до картоплі? – натякнув Василь.

– Припас. Як у луччих домах Парижа, – вирвалося в Захарка, і він нарешті одірвав од плити очі, витягнув шию до хлопців, показуючи їм свою тиху усмішку.

– Ну, то давайте по-холостяцькому: раз-раз – і в дамках. Бо нам, батьку, ніколи. Гайда!

– Зараз, зараз, хлопці, – заметушився Захарко, але насправді не поспішав: довго шукав чавунчика, хоч був, вважай, під рукою (у хаті голо, ніде йому завалитися), довго полоскав бараболлю перед тим, як поставити на вогонь. Зволікав старий: хай хлопці довше побудуть у нього, так воно спокійніше, а то раптом ще приключиться щось із новою рахубою, то не буде кому поправити. Їм, звісно, руки сверблять хутчій узяти своє, але хай трохи подождуть, Захарко довше ждав.

Відтоді, як поминули його город і повели труби далі, старий не на жарт захопився

своєю ідеєю. Вичитував у газетах все, що писалося про газопровід, прислухався до останніх вістей по радіо, чи не скажуть якого секрету, не минав нагоди завести про це балачку з грамотними людьми, але ті здебільшого відмахувалися: дохле це діло, дядьку, викиньте його з голови. А Захарків сусіда Петро Шкандиба, колгоспний електрик і всезнайко, так той прямо одрізав:

– Ви, дядьку Захаре, не робіть із себе сміха, бо вже од людей стидно.

– Що стидно?

– А те, що куди не поїдеш, куди не підеш, то сором признатися, що ти з Вигоди, – сказав Шкандиба і поворушив великими, як лопухи, вухами – сядь йому в човен за вітром, то не треба й весел. Не вуха – вітрила.

– Чого це?

– А того, що відразу питають: чи не з тої Вигоди, де Захарко Скоробагатько живе? І вже сміються, думають, тут усі такі.

– Які?

– А такі!

Про Захаркові ідеї справді ходили легенди по всій окрузі. І про те, як він ще тільки-но з'явився у Вигоді і завідував клубом (було те років тридцять тому, а бач, не забули); клуб той старенький був, стеля так сіла, що руки не піднімеш, і вирішив Захарко зробити його «вищим». Стелю, звичайно, не посунеш угору, та є ж набагато простіший вихід: укопати долівку на пару штиків, от клуб і повищає всередині. Зверху – ні, але то не біда, аби просторіший був. Похвалили Захарка, а коли вже вкопали долівку, то треба ж її втрамбувати, щоб вийшло рівненько, по-людському. Захаркові й тут сянула ідея, причому несподівано так, випадково, як і всі геніальні думки, що нечасто навідують людей. Шляхом саме гнали овець на пасовисько, хмара куряви слалась за ними, і в тій куряві ледве мріяла горбата постать Гриня Бублика, тоді ще молодого й прудкого, хоч і горбатенького, Гриня, до якого в Захарка лежала душа, бо, відчував, є бог у Бублика в голові, є в ньому щось таке, що вирізняє його з-поміж інших людей; думка в чоловіка не квюла квочка, що копошиться в землі, а гострокрила птиця, націлена в небо. Часом Захаркові здавалося, що то не горб у Гриня на спині, а надійно припасований парашут, якого Бублик слушної миті розкриє і стрибне в будь-яку безодню без вагання і страху. Може, саме уздрівши Гриня, Захарко впіймав себе на думці, що навіщо ж людям убивати ще день біля трамбування долівки, як є он який вихід. Вівці!

Бубликові не треба було довго пояснювати, він розумів Захарка з півслова, і вже за хвилину-другу вони загнали отару до клубу, хоча темна худібка впиралася, не хотіла заходити в таку тісну кошару. Однак загнати овець – це ще не все, треба, щоб вони добре потупцювали своїми копитцями, і тоді Захарко піддав їм охоти: як свисне у двері – збиваються вівці в один куток, свисне у вікно – біжать у другий, аж земля двигтить. Отак посвистів, посвистів – і вже, дивись, долівка рівненька, тверда, ніби котками по ній пройшлися, тільки копитця знать, але то не біда, притопчється.

Притопталось, і все було б добре, якби не Гандзя Пшичка, стара сухолиця дівка і вічний обліковець, вона, правда, ніколи не сміялася з Захарка, бо взагалі не вміла сміятися, на її обличчі назавжди застигла якась чорна образа чи на людей, чи на світ. Так от ця Гандзя подзвонила в район і сказала, що товариш, ні, не товариш, а громадянин Скоробагатько загнав до клубу, осередку сільської культури, овець, а там же портрети членів політбюро, там же портрет самого Хрущова, і плакати, і лозунги «Вперед до комунізму!» – тра-та-та, –

гугнявила Гандзя Пшичка. Йому потім сказали, що це вона подзвонила і догугнявилася до того, що громадянина Захарка скинули з посади, ще й посміялися хто як хотів: «Може, Захаре, підеш глядіти овець?» Таке з отим клубом вийшло.

Любили ще люди, де на язик лихі, посмакувати Захарковою притичиною з «кролефермою» – він вирішив був розвести у себе вдома тисячу кролів, і не менше.

– Якщо потім за кожного взяти, – міркував уголос перед Гринем Бубликом, – взяти, хай найдешевше, по п'ять карбованців, то вже виходить...

– Де ж ти стільки кліток візьмеш? – сумнівався Гринь.

– Навіщо клітки? Вони у ямах живуть, там їм ще краще, у норах.

– А прогудувать стікох – шуточка?

– Хіба вони мед їдять? Бур'ян! А бур'яну рвать ніде не заказано. Так що хазяйнуй, не лінуйся.

– У цьому щось є, – погодився Гринь. – Спробуй, може, потім, бляха-муха, і я візьмусь за це діло.

Захарко серйозно заходився біля своєї «ферми», вирив кілька ям, навіть книжечку десь дістав про кролів, бодай вона згоріла, та книжечка, бо це ж у ній він вичитав, що кріль живе без води усього лиш три дні. Поробив дерев'яні коритця та й ну підливати водички кролям (хіба важко?), а на них де не взявся пронос, передохли. Не втерпів Захарко, написав у газету, що навіщо ж такі «вредні» книжки випускати, як там злісна брехня, це хтось нароще шкодить. А йому відповідь: шановний товаришу Скоробагатько (спасибі, що хоч товаришу), необхідна кролям вода міститься у зелених кормах і т. д. Словом, і тут вийшов пшик, і тут підкусили його: «Почому, Захаре, кролі збував?»

Сміялися люди, сміялися... Сміялися, як Захарко дістав цинкове залізо, щоб хату вкрити, а його з'їла іржа, бо то й не цинк був, а звичайнісінька бляха, пофарбована сріблянкою (тоді ця фарба тільки-но з'явилася), сміялися, коли він майже увесь город засадив часником (це якщо потім продати його, бери найдешевше, по три карбованці за кіло, то виходить...), а він увесь до зубочка вигнив під дощами, і лишився Захарко без часнику й без картоплі. Наступного року, правда, купив на насіння ще ніким не садженої у Вигоді бараболі-«американки», однак вона погано приймалася на піскуватому ґрунті і вродила, як казав Гринь Бублик, шрапнель. Гринь спеціально приходив подивитися на врожай, бо якби «американка» вдалася, то він би й собі розвів, позичив би у товариша мішечок чи два посадити.

Якщо по правді, то Гринь уже трохи й остерігався Захарка, хоча й любив його за неспокійну вдачу та гарячу фантазію. Однак є такі безталанні люди, які нікому зла не бажають, а пристань до них у компанію, то й сам у халепу вскочиш. Тільки торкнися до них – й відразу якесь невезіння. Хіба Гриневі не було такого з Захарком, як одного разу повіз на пару з ним вишні на Донбас продавати. Який там Донбас, коли тільки вийшли на поштову дорогу, спинили попутну машину, повантажили на кузов ящики з вишнями, а через годину вже були вдома. Повернувся Гринь темний як ніч і злющий – крий сила божа. Жінка його Килина, скупа і сварлива, аж у долоні сплеснула.

– Чого це ти вишні покинув на дорозі? – думала, вони ще не зловили машину і Гринь так собі навідався в хату.

– Поїхали наші вишні.

– Як?

– А так, як і Захаркові. Туман зайшов у голову. Доїхали до Калинового Куща, а там перед

узвозом шофер став та й каже: щось у мене, хлопці, гальма барахлять, боюсь і спускатися з гори. Хоч бери та вертайся. А нам який інтерес вертатися? Щоб ще день голосувать? Ну, глянув він, як ми похнюпилися, та й каже: є в мене цепок, якщо хочете, то злазьте з машини, причепимо ззаду та будете придержувати трохи, то якось доїдемо. А Захарко ж, щира душа, про що мова, каже, давай цепка, придержимо. Причепили того цепка, бляха-муха, вхопилися ми за нього, вперлися, як два бички, а машина «вирвалася» з рук і поїхала. Одказали гальма, каже Захарко, хоч би не перекинувся, бо з наших вишень тіки юшка зостанеться, і ту не збереш. З'їхав грузовик благополучно у балочку, зітхнули ми, коли дивимось, а він, бляха-муха, і далі під гору попер. Це, видно, не хотів збивати швидкість, каже Захарко, щоб на гору вискочити з розгону. Вже за машиною й димок розтанув, аж тоді душа моя похолола. Ти, питаю в Захарка, запам'ятав, бляха-муха, номери? А він каже: так, як і ти.

І от дивина: удвох же вони тоді були, а про Гриня люди якось ніби й забули, сміялися тільки з Захарка, лише Гандзя Пшичка з образою на лиці вислухала ту історію, сказала суворо: «Треба машину по закону виписувати. Вони не праві, і шофер не правий. Він фактично був зобов'язаний доправити їх у міліцію».

А люди сміялися, перепитували: «А почім, Захаре, тепер вишні на Донбасі?» Добре, щ хоч про шаблю не знали, бо мали б об що язика гострити. Однак про ту халепу Захарко не розповідав навіть своїй покійній Мелашці, єдиній людині, яка любила його і розуміла в усьому, яка і тут йому лише милосердно поспівчувала б.

Про шаблю у Вигоді не знав ніхто.

Не збрехав Захарко директорів музею, коли сказав, що виготовлять муляж безцінної тієї шабельки, – це справді було зроблено за якихось кілька днів (треба знати Райченка!), і як зроблено – не шаблі, а близнючки, хіба що, коли придивитися дуже, помітиш: копія трохи ясніша, бо щойно з заводу. Втім, помічав це тільки Захарко, один він розрізняв, де справжня, а де така, на те ж і приставлений був до кіногрупи, щоб носити реліквію і берегти її як зіницю ока. «Не займати Ско'обагаться ніякими д'їбницями, – наказав Райченко. – Він наш зб'оєносець! На ньому тут найбільша мате'іальна відповідальність».

І не мав після того «зброєносець» ні сну, ні спокою, не випускав ту шабельку з рук. Ще добре, коли знімали на студії – тоді після роботи замикав її в сейф і зітхав полегшено, а як виїхали в степ на натуру, доводилося класти шаблю ночами під голову, Захарко ночував з нею, мов із вірненькою дружиною, як ото колись козаки ночували нерозлучно зі зброєю. На зйомках теж не з медом було, крутився дзигією. Артисти-козаки у бою так не морилися, як він при шаблях-близнюках: то ту мерщій дай, то ту. Репетирують сцену – подай муляж, знімають на плівку – негайно діставай справжню. Тільки й чути:

- Скоробагаться, муляж!
- Скоробагаться, оригінал!
- Скоробагаться, не спи!

Заснеш у такому пеклі, якраз. Тут і вночі ока не стулиш на чатах, дарма що за день набігаєшся – пальці на ногах позбиваєш. Та якби тільки й горя... Одного разу Райченко приїхав на зйомку злющий, наче його вкусила скажена собака, – полководець, який щойно зазнав поразки (художня рада переглядала відзняті кадри), і не знав, на кому зігнати злість. Спершу накинувся на Бульбу – Підлужного, гладкого здорованя тихої, мов у слона, вдачі, і сказав, що віддасть його в дитячу спортивну школу вчитися фехтуванню, бо махає шаблю, мов батогом, потім визвірився на його «сина» Андрія, сказав, що він його породив (як актора, звичайно), він його і вб'є.

І раптом як закричить:

– Де Санчо Панса?!

Захарко спершу й не второпав, що це про нього.

– Ско'обагаться до мене!

Підбіг, притискаючи до грудей чорний шкіряний футляр, як немовля, – у Захарка все напоготові, не придерешся.

- Де шабля?
- Котра?
- Сп'авжня.
- Ось вона, при мені.
- А та?
- Он лежить.
- Показуй.

Захарко крутнувся по другу шаблю, руки тремтять – не розбере, що від нього хочуть. І ніхто не вгадає, що це вкусило Райченка, – ні Бульба, ні його сини, але спостерігали за всім з мовчазним терпінням, стоячи, мов по команді «Струнко!». Вони знали, що Райченко часом вибухне, проте так само швидко й відійде. Це його на худраді нажучили.

– Ось, – прихекав Захарко.

– Обидві показуй.

– Натє.

– То де, кажеш, сп'авжня?

– Та ось же, хіба не видно?

– Ти що – осліп? Не бачиш, що вона блищить, як нова копійка? Заходом пахне? 'обиш з мене ду'ного, а там, 'озумієш, сміються, що 'айченко недото'кану 'еліквію содою начищає. Воно ж на ек'ані видно, ти 'озумієш, голова твоя й два вуха, видно, що шабля не ста'овинна! А там кажуть, вам пішли назуст'іч, дозволили ско'истатися таким о'игіналом, а ви...

– Я... я...

– Що ти? Знаємо, пе'еплував! Ви мене на той світ заженете, ніхто ні чо'та не 'обить, а ти, 'айченко, за всіх оддувайся: 'айченко і завгосп, і освітлювач, і вантажник, так, потвоєму? Ще й позичай у сі'ка очей, щоб кліпати че'ез вас!

– Я... Мені здається, не переплував, – засумнівався Захарко.

– А що – навмисне підсунув мені фальшивку, щоб не пе'еживати? Щоб спокійненько, без не'вів? Один 'айченко хай сотає не'ви? Ні, голубчику, так не вийде. Ось тобі!

Райченко ухопив яснішу шаблю, замахнувся (дай йому замість шаблі шпагу – точнісінький тобі Суворов) і... пожбурих її з усієї сили, аж у заростях кропиви щось брязнуло, видко, вцілив у закинуту порожню пляшку.

– Отак! Щоб не плуталася тут мені, якщо не від'ізняєш г'ішне од п'аведного. Щоб мої очі її не бачили.

Лише перегода, коли «буря вщухла» – навіть у небі розвіялись хмари – і Райченко вдоволено потирав долонями, сидячи на стільчику на вершині пагорба та спостерігаючи за «козацьким військом» (так, либонь, і Суворов спостерігав за своїм), Захарко поліз у кропиву, тихенько, щоб ніхто не бачив, дістав шаблю і заховав її серед кіношного причандалля: пригодиться.

Увечері Райченко сам підійшов до нього, поклав на плече руку.

– Не гнівайся, земляче. Я т'охи пога'ячився, але сам 'озумієш: така наша 'обота. Вибач.

І все йшло добре, ніхто до Захарка не мав претензій, аж поки не довелося здавати шаблю в музей.

Директор відкрив чорний футляр, дивився, дивився, і його жовте, як пергамент, обличчя ставало неживим.

– Та ви що? – ворухнув безкровними губами. – За кого ви нас маєте?

– Хіба що? – спитав Захарко, холонучи в лихому передчутті.

– Тут же й без експертизи видно, що це... злочин.

– Як – злочин?

– Знущаєтесь чи вирішили розіграти?

– Я... – У Захарковій голові стояв гарячий туман.

– Це ж фальшивка. Це дешева копія оригіналу.

– Хіба?...

– Досить із мене, – сказав директор. – Чуєте? Досить.

Він гидливо одсунув чорний футляр.

– Заберіть!

– Є! – спохопився Захарко (недарма він тоді пожалився кропивою). – Та шабля не пропала, вона є.

- То в чому ж річ? Навіщо ця кінокомедія?
- Зараз ми привеземо. Видно, переплутали.
- Як можна! – чоловік обхопив долонями сивину.
- Ми зараз! – сказав Захарко. – Машина внизу.
- Комедіанти...
- А ця хай поки що побуде у вас.

– Заберіть! – аж тупнув ногою директор. – Заберіть! Щоб очі мої не бачили цю бляху. Як можна...

Захарко серед мотлоху відшукав справжню шаблю, вона таки ясніша була за ту другу, бо нову робили не для битви, то пошкодували дорогого металу, і вона потемніла – ось що ввело в оману Райченка, а той збив з пантелику й свого асистента з реквізиту. Тільки ж режисер розписки не давав, Захарко за неї розписувався... Отож він таки відшукав справжню шаблю, але... у її руків'ї не вистачало одного камінчика, всього лиш одного камінчика, схожого на зелене котяче око. Гуртом вони вирвали до корінчика всю кропиву, перемацали кожну травинку, Захарко навколішки облазив усе довкілля (може, камінчик випорснув ще в польоті?), але, окрім зелених скалок розбитої пляшки, так нічого і не знайшли. Смарагд провалився крізь землю.

- Ви хоч уявляєте, громадянине Скоробагатько, що вам за це світить? – спитали у нього. Захарко здогадувався.

Уже бараболя в брунатних мундирах урочисто парувала на столі, уже було випито по чарці (Захарко тільки пригубив, бо, коли йшлося про діло, не любив затуманювати голову), а над газовою плиткою-таганком цвіло два синіх віночки полум'я – так, без потреби.

– Хай горить, батьку, – приказував повногубий Степан. – На ваш вік хватить, хоч би, приміром, і зовсім його не виключали. Тепліше в хаті буде.

– Хай, – підтакував Василь, схиляючи кучмату голову то до одного, то другого плеча і пускаючи бездоганні кілечка диму під провислу горбату стелю (хата під «цинком» потекла в дощі, того й стеля провисла). – Так затишніше.

Захарко дивився на хлопців закоханими очима, все йому подобалося в них: і спритність та діловитість, і молодеча відчайдушність, і чуби непокірні, а особливо оте поштиве «батьку», до якого Захарко не звик, бо ніколи не мав дітей. Усмак ласував дрібненькою «американкою», вмочуючи її в алюмінієву мисочку з олією, казав щиро:

– Воно як на газі варено, то наче й добріше. Я, хло', люблю гаряченьке. То все більше всухом'ятку перебивався, не лежить душа з тим керованом вовтузитися. Поки розкочегариш, то їсти перехочеться. Відколи немає Мелашки, вважай, на сухому комбікормі.

– Давно без баби? – співчутливо спитав Степан, дивлячись на вишмуляний комірць Захаркової сорочки, що блищав, як хром.

– Хіба ж баба? Не дотягла й до шістдесяти годочків покійниця, – сумно сказав Захарко. – Ще жить та й жить.

– Ну, то давайте ще по однецькій! – хай там земля їй пухом.

– Беріть. А живим – здоров'я, за ваші золоті руки, хло'.

І знов дивився на них закохано (от чорти, навіть не кривляться), і дякував тій годині, яка звела його з цими хлопцями у райцентрівській чайній. Захарко став навідуватися туди, як почув, що до містечка газ таки підводять, не обминули. А до чайної часто якраз і заглядали на пиво ті хлопці, які займалися цим ділом, – він їх упізнав здалеку: зелені роби, чуби, груди колесом – словом, моряки, а не хрущики. Візьме Захарко пивця кухоль і пасе їх очима.

Якось підсіли до нього дві «роби» – веселі, розхристані, море їм по коліна. По три кухлі взяли, тільки піну під носом облизують та патрошать таранню, аж луска пирскає в усі боки. І старому вділили хвоста:

– Посолонцюйте, батьку.

Захарко пожував тарані, сьорбнув пива і почав здалеку:

– А що, хло', якби оце, приміром, сам хтось надумався підключитися до газопроводу?

– Як це? – не зрозуміли хлопці.

– Ну, якщо він, газопровід, вважай, проходить під хатою.

– То й що?

– Підключитись до нього тихенько.

– Хе! – пирхнули хлопці в один голос, аж пиво носом пішло. А чубатіший пояснив:

– Таке, батьку, неможливе.

– Чого неможливе?

– Бо ні.

– Там у трубі такий тиск, – сказав повногубий, – що рознесе. Якби можна було, то хитрі знайшлися б.

– А от до містечка ви ж підводите, – вів своєї Захарко. – Звідти ж підводите, і не розносить.

Хлопці презирнулися: от дає. І знов реготнули.

– Там, батьку, поставлено геерпе. То воно й не рве.

– А що це таке?

– Така машинерія, що тиск перекриває. Газорозділювач. Геерпе називається.

– А хіба її не можна й собі поставити?

– Дорого, батьку, обійдеться. Та й не дозволять.

– Скільки, приміром?

– Що – скільки?

– Грошей. Сотня, дві?

Чубатий знов не втримав пиво у роті.

– Дорожче, батьку. Вам не по кишені.

– А ти що – заглядав у мої кишені? – образився Захарко.

– Це, батьку, робити не положено, – серйозно сказав повногубий. – Закон забороняє, ясно?

– Ясно, – присмирнів Захарко.

А через день-другий уже сам підсів до тих хлопців – вони повсякчас удвох заходили до чайної. Так само луцили тараню, стріляючи лускою на всі боки, і перед ними стояло шість жовтих кухлів у білих шапках.

– Привіт, батьку, – зраділи Захаркові справді як батькові. – Сідайте, посолонцюйте з нами.

Цього разу Захаркові перепало і спинки шматочок.

– То як там – не напитали майстрів? – презирнулися весело і сховали посмішки в кухлі.

– Яких?

– Щоб геерпе поставили.

– Ні, хлопці, на вас мав надію.

– Не вийде, батьку. Рада б, казав той, душа в рай...

– А може, подумаєте?

– Нема чого думати.

– Гроші в мене є.

– За них не все купиш.

Ковть-ковть – і нема шести кухлів.

– Щасливо! – пішли, потрусили сміхом.

Захарко зустрічався з ними ще не раз, але хлопці тільки й годували його кахкотінням та ще, правда, таранею, якої мали такі запаси, хоч греблю гати. Він уже звик до цих веселунів, наче пригрівся коло їхньої молоді сили, і, коли одного разу хлопці сказали, що скоро кінчають роботу, їдуть з містечка, Захарко засумував. Так ніби з їхнім від'їздом уривалася й ниточка його уже пригаслої надії.

– Так що вип'ємо, батьку, на прощання, – сказав Василь і дістав до пива ще й чвертку біленької.

Захарко зажував таранею, похнюпив голову.

– Ех, братці...

– Не журіться, батьку, – сказав Степан. – Є до вас одна серйозна розмова.

– Кажіть.

– Якщо так уже дуже хочете, то спробуємо... Де наше не пропадало. Зробимо вам те, що просили.

– Газ? – скинув Захарко головою.

– Ц-с-с... Нікому ні слова. Підведемо.

– Смієтесь?

– Ми не сміємося, але бачте... дорого це.

– Що – геерпе? – ожив Захарко. – Скільки?

– За роботу ми б із вас узяли хіба могорич, а от машинерія ця дорогенька. Дурно нам її не дадуть.

– Скільки?

– І потім, якщо хтось пронюха, нам хана.

– Скільки? – свербіло Захаркові.

– Працювати доведеться ночами. З автогеном і зваркою. Хто біля вас живе?

– Та в тому ж і річ, що хата моя крайня од поля.

Ніхто не побачить.

– Коштуватиме це, батьку, небагато й немало, а якщо по совісті та по нашій із вами дружбі, то по два куски на брата.

– Це...

– Чотири сотні.

Захарко поворушив ріденькими бровами, щось прикинув собі в голові, шепнув:

– Згода. Тіки... тіки гроші...

– Питань немає. Роцот після всього. А наша умова така: якщо комусь скажете...

– Хіба ж я ворог собі?

Того ж дня, увечері, вони поїхали на «Жигулях» (хлопці були при машині) у Вигоду, бо мали ще, як вони сказали, вивчити об'єкт роботи. Ходили городом, роздивлялися, спитали, хто живе коло Захарка (кигнули на Шкандибину хату), і, здається, лишилися задоволені. Вдарили по руках.

Однієї ночі рили канаву на городі, другої – викотили з багажника хитру амуніцію і довго світили зваркою (Захарко бачив у вікно, як сипали іскрами), третьої – теж вовтузилися там, уже, правда, без зварки, а Захаркові все ще не вірилося. Якби знав, що вийде до шмиги, то й плиту путнішу купив би, а так хлопці привезли йому дешевенького таганочка: «Це, батьку, п'ятнадцять рублів окремо».

І от лиш тепер, коли над таганочком тремтять дві сині чашечки полум'я, а на столі парує зварена на ньому бараболя, – лиш тепер Захарко повірив. От чорти! Він підійшов до мисника, дістав з-під дерев'яного кадубця, у якому тримав сіль, заздалегідь приготовлені гроші, додав до них ще три п'ятірки (за таганок) і спитав:

– Разом давать чи кожному окремо?

– Все одно. Ми люди свої.

– Ну, помириться, – сказав Захарко і поклав гроші на стіл. – Тут чотиреста п'ятнадцять.

Степан узяв стосик п'ятірок, хотів було перелічити, вже поплював на пальці, але передумав і сховав у кишеню.

– Ми вам, батьку, віримо.

– Я ще нікого не обдурих і на копійку, – сказав Захарко.

– Ну, то ми будемо збираться.

– Дивіться.

- Тільки ж нікому.
 - Боже збав.
 - А може, підписку візьмемо з батька? – всміхнувся Василь.
 - Підписку? Ні, хлопці, підписувати я нічого не буду.
 - То Василь шуткує. Бувайте здорові, батьку. Живіть сто літ.
 - Ідіть здорові, – сказав Захарко.
- Йому захотілося побути на самоті.

«А що – з'їли?» – Захарко лежав горілиць на дерев'яному ліжку (ще ручної роботи), дивився в провислу стелю і замість рудих плям від дощу бачив то ображене лице Гандзі Пшички, то розгублене – Петра Шкандиби, то вкрай здивоване Гриня Бублика, то ще чиєсь. «От вам і дохле діло, от вам і смішки, і все. Тепер укусіть себе за одне місце. Тепер на кутні посмійтеся».

Він знав, що з нього частенько кепкують, пережовують кожну «халепу», присмачуючи її всілякими побрехеньками, проте глузи не гнули Захарка – ще дужче розбурхували його фантазію. Вірив: рано чи пізно щось таке вчинить, що насмішники ахнуть і тяжко всі каятимуться, що не цінували Захарка, не шанували його. О, вони ще заплачуть, та пізно буде. Часом йому привиджувався власний похорон, найчастіше після якоїсь чергової невдачі, – бачив, як ховають його (Захарко вже знав, де буде його могила, бо нагорнув купку землі коло Мелашки на цвинтарі), тужно голоситиме духова, всі люди плачуть, а він лежить у труні, мов живий. І найдужче обливається слізьми Гандзя Пшичка, ще й приказує: «Простіть мене, дядечку, простіть, рідненький, я ж дурна була та не знала, що ви хороший такий, нікому й на крихту зла не зробили...» Гірко схлипує Петро Шкандиба, невміло втирає кулаком очі, може, вперше пустив сльозу над покійником: «Прощавайте, дядьку Захарію, земля вам пухом, прощавайте, сусідоньку дорогий. Хто ж тепер перестріне мене коло двору та слово розумне скаже, хто мудру пораду дасть? І хто ж простить мене за оте, що ляпнув дурним язиком так необачно, та ви ж наша гордість, дядьку Захаре».

Голосять срібні труби, незрушно лежить Захарко в домовині, лиш вітерець злегенька куйовдить його сиве волосся, а в небі сонечко світить, линуть рожеві хмарки, пташки щебечуть... І як привидиться таке Захаркові, то в самого сльоза набіжить, і носить її у кутикові ока, поки не висохне.

Отак, коли Мелашку ховали, лиш в одному оці коливалася сльоза в нього, не плакав, не приказував, закам'янілий сидів коло неї, не давав опускати в яму і мовчки дивився, дивився, дивився. Мелашка – єдина, хто чув його душу як свою, ніколи не кинула йому колючого слова. Іноді Захарко навіть дякував долі за оту плутаницю з шаблею, бо інакше чи й стрівся б він із Мелашкою.

Років через три після того лиха завербувався він на будову (додому в своє село соромився вертатись) і стрів там Мелашку. Літ мала приблизно, як і він, але ж малесенька виросла, дитина, та й годі, як її і взяли на ту роботу. З лиця гарненька, щиросерда, у руках все горить, а заміж довго не виходила, – видно, через невдалий зріст не траплялося пари. Захарко спершу теж не придивився до неї, поки не встрав у халепу.

Тоді на День молоді в лісі були народні гуляння, і от посеред галявини вкопали величезного стовпа, а на вершечку причепили новенькі хромові чоботи – хто дістане, той і забере собі. Ну, всі одразу туди, кому ж не кортить на такий товар розжитися. Але котрий не полізе – раз-раз і поїхав донизу: шум, регіт, «улю-улю-улю». Захарка теж лихий за руку смикнув – поплював у долоні, вирішив спробувати щастя. А той клятий стовп гладенький, мов скло, видно, не одне літо терли його животами. Захарко хоч і невеликий дужак, зате легенький, чіпкий – карабкається помаленьку, як слимачок, до стовпа липне.

Натовп припиняє, не дихає: ось-ось дістанеться молодець, а воно ж кортить іще реготи справляти, кому ж інтерес, щоб отак усе добре скінчилося. Крекче Захарко, вже чує, як

новенький хром пахне, а сил ні грамини. Натужився скільки мав духу, коли це щось як репне – і всі покотилися зо сміху. Відчув Захарко, що вітер війнув по голому тілі, руки зів'яли в мотуззя, поїхав униз.

– А що – взувся?

– Не сліпи очей!

– Держи, бо загубиш.

Йому б крізь землю провалитися чи на край світу бігти, а він стоїть як укопаний і глухне, глухне...

І тут де не візьметься те дівча та як крикне ламким голосочком:

– Чого роти пороззявляли, зубами торгуєте? Завидки узяли? Ану хто з вас добереться туди, де він був? Мовчите? – І вже до Захарка: – Ходімо, я зашию тобі. Це не біда.

– Не треба, я сам, – буркнув Захарко, засліплений соромом і образою. Відсторонив Мелашку й подався в глиб лісу.

Пізніше, випадково зустрічаючись з нею, вітався нищечком і знічено опускав голову. А якось на суботньому вечорі в гуртожитку вона підійшла до нього і запросила на танець. Мелашина голівка сягала його грудей, хоч і Захарко низенький, і він, зрідка поглядаючи на дівчину зверху, помітив золоті сонечка у її зиницях, од яких було гаряче в лице, і ще відчув Мелашину покору в своїх руках – бери і неси, як пір'їнку.

Коли вирішили побратися, Мелашка сказала:

– Може, у моє село поїдемо? Мама старенька, хата, вважай, пустує.

– Поїдемо, – охоче погодився Захарко. Він уже натинявся по чужих кутках та гуртожитках і скучив за хатнім теплом.

Йому сподобалося Мелашине село, як і його чудна назва – Вигода, що начебто обіцяла злагоду та удачу. Тут і прожили вони свої кращі літа, і жодного разу Мелашка не вколола його докором за оті провали. Пожуриться сама собі нищечком та ще й заспокоїть: «Переживемо. Це не біда». Якби ще діток були нажили, то більше нічого б і не бажали, а так Мелашка з Захарком няньчилася як із дитиною.

Коли вже не вставала з ліжка, якось подивилася на чоловіка сухими очима (сонечка в них давно погасли), мовила тихо:

– Вибачай, Захарку, що самого тебе покидаю. Хто ж тобі їсти зварить, сорочку випере? Пропадеш.

Як ставив оградку на її могилі, обгородив і для себе місце, ще й горбик землі нагорнув, ніби там було вже когось поховано. І на пам'ятник замовив дві таблички мідні: на тій, що тепер прикріплена до сірого бетону, написано чорним: «Скоробагатько Меланія Онисимівна, 1918–1977», на другій, схованій у комірчині, щоб менше муляла очі: – «Скоробагатько Захарій Федотович, 1916-19...» Потім дві цифри домалюють, вирішив Захарко.

Хлопцям він обіцяв нікому анічирк, однак ще жодне торжество у світі не було торжеством для чоловіка, якщо про нього знав лише він один. Воно тоді й стає торжеством, коли про нього дізнаються люди і, хитаючи головами, кажуть: «Ай-я-яй, ти диви!» І ковтають слинку. Захарко ще нічого ніколи не робив для себе одного, так, аби лиш для власної вигоди, отож і тепер страх як свербіло показати комусь свій винахід. Інакше який це тріумф. Звичайно, колись про його мудрість дізнаються і Гандзя Пшичка, і Петро Шкандиба, і... але хай їм грець, поки що краще мовчати, бо та ж таки Гандзя ще, чого доброго, відразу побіжить до телефону, і невідомо, як воно все повернеться.

Однак і набрати в рот води Захарко не міг (що ж йому – молитися на цей вогонь?), кому-кому, а Гриневі Бублику можна похвалитися, той уміє тримати язика на прив'язі. Хай подивиться, хай почувається, Хома невіруючий.

Наступного дня, тільки-но розвиднилося, Захарко підстеріг, коли Гринь повертався від ферми (тепер він ночами сторожував курника), голосно прокашлявся у дворі, щоб той почув і обізався першим.

– Фізкульт-привіт! – гукнув Гринь, піднімаючи над головою облізлу ондатрову шапчину (ночі уже холодні), яку доношував після зятя. На ньому майже все було з зятевого плеча – як тільки мінялася мода, той передавав із Черкас тестеві і нейлонові сорочки, і штани кримпленові, і черевики на товстих підосвах, у яких Гринь ставав вищим і молодшим.

Захарко пальцем поманив Гриня до себе.

– Що скажеш? – причапав Бублик, який у своїй зимовій вдяганці та ще з пошарпаною рушничкою на високо піднятому плечі скидався Захаркові на зайшого з лісу партизана.

– А вгадай.

– Та де мені.

– Нікому не скажеш?

– Навіть Килині.

– Ну, то заходь у хату.

Згодом Гринь, приголомшений Захарковою відчайдушністю, насилу тулив слово до слова:

– Я завжди, бляха-муха, к-казав, що в цьому щось є.

– Казав, а собі не зробив.

– Сумлівався. А виходить, можна... – Гринь, мов костоправ, обмацував довгими пальцями плитку, та, не знайшовши ніякого ганджу, вирішив трохи збити пиху з Захарка:

– За це і припаять можуть. У городі ж платять за газ.

– І ми заплатимо, як треба буде.

– Кому?

– Оформимо все по закону.

– Хіба так можна? Сумліваюся.

– Можна. Я вже балакав з людьми, – збрехав Захарко. – Але поки суд та діло – мовчок, чув?

– Хай мене грім поб'є.

– Може, так вийде, що всі до мене підключаться.

– У цьому щось є.

– Не щось, а велика вигода, – роздратовано сказав Захарко.

– Велика, – погодився Гринь. – Тільки ж, бляха-муха, дозвіл треба.

– Доб’ємося. Щоб ти не сумлівався.

– Я не проти. Хоч і сьогодні провів би, тіки ж у мене головний дозвіл – баба моя. Мушу

її спитати.

– Отож-то.

– Але, думаю, Килина проти не буде. Це ж їй менше клопоту.

– По селу рознесе.

– Я не скажу, що у тебе бачив. Скажу, зробив там один...

– Догадається.

– Набрешу, що не в нас. Бачив, скажу, у Гонопріївці. А скіки це діло тягне, Захаре?

Дорого, мать, до казу?

– Як на чию скупість. Для мене дешево.

– Інтересно – скіки?

– Вам скажи, то напудите.

– Я не, баба у мене, правда, скупенька. Але ж це для неї.

– Тепер пошти дурно вийде. Геерпе поставили, то мороки, вважай, ніякої. Вам везе на готове...

– Як кажеш? Що поставили? – роззирнувся Гринь по хаті, але нічого нового, крім плитки та підведеної до неї трубочки, не побачив.

– Ге-ер-пе! – з насолодою повторив Захарко.

– Що це таке і з чим його їдять?

– З бараболею в лушпайках, – засміявся Захарко, проте пояснив, що то за хитра машинерія.

– Серйозна штука. Слухай, а ті хлопці зроблять і мені?

– Мабуть, уже поїхали вони. Та хіба не можна інших знайти? Я тобі сам напитаю, як хочеш.

– Ні, не спіши, – «засумлівався» Гринь. – Тре з бабою побалакать. Може, вона, бляха-муха, впреться.

– У тебе всігди так.

– А може, й не впреться, бо як приїхала була від Гольки з Черкас, то нахвалитися не могла тою плитою. Тіки й мови було за неї, наче в дочки більше нічого немає, крім тої плити та води гарячої.

– От бачиш!

– Тіки, я ж кажу, скупенька вона в мене. Їй усе наравиця, поки діло до копійки не доходить. А скажи за гроші, то, бляха-муха, лучче в печі топитиме, а кабзду не розв’яже. Скіки нам треба, каже. Он електрику вже давно провели, а багацько вигоди з неї? Ходитиме навпомацки, а лампочку включить, як уже нічого не видно. Тоді, каже, лягаймо спати, день як год, а ми ще й уночі товчемося. Це щоб за світло менше платити.

– Пенсія ж вам обом іде?

– Обом, і я ж сторожую не дурно, а їй усе мало. Це не твоя Мелашка.

– Що правда, то правда.

– Так і з газом цим може вийти. У нас же, бляха-муха, й керогаза немає, вона лучче плиту дровами топитиме, щоб за гас не платити, а ти, Гриню, човпи по сушняк до лісу і в дощ, і в сніг.

– Хіба не можеш виписати дровець у лісництві?

– А там що – безплатно виписують?

– Пошти безплатно. Я на десять рублів узяв ясенка, то на цілу зиму хватило.

– То ж ти, – зітхнув Гринь, і Захаркові стало жаль товариша. Бачив не раз, як Бублик пре на своєму горбі-парашуті хуру хмизу (здалеку глянеш – здається, підвода їде) і навіть перепочити не годен, бо вдруге уже не завдасть на свій горб тої хури.

– Я тобі дам свого керогаза, – сказав Захарко.

– Чого ти маєш давати...

– Він мені тепер все одно не нужний.

– Та якось... невдобно.

– Я тобі дурно дам, – заспокоїв Гриня Захарко. – І гасу каністру дам у придачу.

– Може ж, і тобі ще пригодиться, не спіши. Гасом же і натертися можна од простуди, і грубу розтопити... Воно на хазяйстві знадобиться.

– Ні-ні, раз я сказав, то так і буде.

– Хай буде по-твоєму. А коли й мені проведуть... той... Якщо, чуєш, і мені підведуть газ, тоді я тобі віддам.

– Віддаси кому схочеш. Я ж кажу, він мені більше не нужний.

– А з бабою я побалакаю. Що вона, ті гроші забере на той світ із собою? Там такі не ходять, – повеселішав Гринь.

– Гольці перепише.

– Вони тепер самі заробляють так, що нам і не снилося. А тут якийсь годок-другий зосталося, то хоч би, бляха-муха, пожили по-людськи. Кажу своїй: ти б зуби вставила, два пеньочки маєш, і ті не при купі. А вона: мені що – цеглу ними гризти? І кутуляє яснами.

– Не вміємо жити, – сказав Захарко. – Вік звікували, а жить не навчилися, о.

– Не вміємо. Он Голька як приїде з чоловіком, ти ж бачив Гену, то теж нам так кажуть. Бач, що для зятя мого уже не підходить? – Гринь показав на червоні черевики з товстими підошвами, на прижовклий комірець нейлонової сорочки, на облізлу «ондатру». – Пижик! Ну, та хай хоч вони поживуть, це тіки ми такі дурні. Помню, приїхала Голька перший раз із Геною, то моя – діватись тут уже нікуди – поставила на стіл пляшку сивенької, а Гена: я, каже, цеї гадості не п'ю і вам не совітую. У ній, каже, сивушні масла, на печінку важко. Пішов до лавки і взяв дві пляшки казьонки, вважай, оддав половину моєї пенсії, о. А баба й похолола: одне, що грошей же шкода, хоч і зятевих, а друге, що гордим він їй видався. Голька тоді: не гордий, мамо, а клепку має. Нема чого труїти себе, один раз на світі живемо.

– Правильно, – сказав Захарко. – Один раз. Казьонку завжди купиш, а здоров'я – ні за які гроші.

– Правильно то воно правильно, але я ж прожив вік, а спитай мене, чи хоч знаю, де та печінка? Вбий – не скажу.

– Хто ж тобі винен?

– Ніхто, бляха-муха, – сказав Гринь і глянув на годинник із запітнілим скельцем (зятів подарунок). – Піду я, бо там моя уже виглядає, спита, де чорти носили.

Він ще раз підійшов до плитки, уже сам запалив газ, погрів над ним руки і сказав розчулено:

– Завидую я тобі, Захарку.

– То й собі проведи. І не завидуй.

– Не за це я тобі завидую.

– А за що?

– Сам не знаю. Щось у тобі є.

– Балакаєш, – буркнув Захарко, хоча Гриневі слова полоскотали йому в грудях. – Ось керогаза не забудь.

– Якось невдобно, їй-бо. Наче вициганив.

– Бери-бери. І каністру теж.

– Не знаю, чим і віддячу тобі.

– Заходь частіше, – попросив Захарко. Він не знав, що Килина сердилася, коли Гринь учащав до нього.

– Зайду-зайду. Ще ж, може, надумаємося з плитою цією, то прийду поради просити. До кого ж мені йти, як не до тебе. – Він подумав, що тепер Килина за керогаза подобрішає до Захарка, і справді можна буде навідувати його частіше. Довго мостив керогаза під пахву, так, щоб і рушниця не сприснула з плеча, у другу руку взяв зелену облуплену каністру, від якої м'яко пахло гасом, і рушив додому.

Надворі яснів день молодії ще осені, танула ранішня прохолода під лагідним сонцем (Гриневі жаркувато було в сторожовій одежі), низько, наче його хто прихилив, синіло небо. Від городів тягло солодким димком – хтось палив бадиління, і з тим димком у Гриневу душу закралася осмута. Йому б радіти: ось же керогаза несе додому, що дістався за так, є чим потішити Килину, щоб не цокотіла, а радості мов не було.

Згадав, як вони поверталися з Захарком від Калинового Куща, коли шофер утік з вишнями, і тоді Гринь трохи не плакав з досади, а Захарко, витягуючи тоненьку шию, зазирає йому в обличчя й бубонів:

– Вони йому боком вилізуть, ті вишні. Не переживай, чуєш? Це не смертельно, буває гірше.

– Що я Килині скажу?

– Скажеш, що перекинулися. Машина в кувет улетіла – і від вишень кисіль остався. А ти живий – петраєш? Міг би ребра поламати чи й голову стерять, але пронесло, нема й подряпини. Радіти треба, дякувати долі, що вцілів, а ти журишся. Нам повезло, вважай, – аж світився Захарко, ніби справді щойно стояв одною ногою в ямі, але вибрався.

– Повезло... шпанки наші повезло, – пісно всміхнувся Гринь. – Оце я точно знаю. А так, як ти, не вмію. – І відчув, що заздрить Захаркові: йому ще й повезло, бач.

І тепер, ідучи з керогазом під пахвою, чув, як дзумить у грудях той комарик: Гринь таки заздрив Захаркові.

Після того Бублик майже щовечора став заглядати до Захарка. Одного разу навіть чвертку олії (він казав: «голія») приніс під полою, бо картопелька, зварена на газовій плитці, хоч і смачна, але «з голією лучча».

– Це не подумай, Захаре, що вкрав. Килина сама дала. Збили з сьогорічного соняха, тс каже: на, занеси Захаркові. Це вона тобі за керогаз годить, бо штука, не буду брехати, хороша. Не чадить, не смердить, видно, на совість роблена.

– Я тобі чорзна-що й не давав би.

– Не знаю, як і дякувати.

– А за газ Килині казав?

– Та казав, але не хоче й слухати. І ти знаєш, догадалася, бляха-муха: це, каже, тебе Захар напоумив. Не, кажу, це чужий чоловік посовітував, він зробив собі, то не має клопоту ні з дровами, ні з гасом. А вона: то це всі, виходить, дурні в селі, один ти розумний, еге? Та, кажу, всігда комусь першому треба починати. А вона: знайшовся мудрагель, мовчав би отам. Вперлася. Ну, це, може, ще й через те, що керогаз тепер є, мороки поменшало. Як ми обходилися раніше без нього?

– Не кажи.

– Але ось пожди, Захаре, скоро приїде Голька з Геною, то ми Килину гуртом укоськаємо, не я буду. Та й тоді вже зробимо, я від свого не відступлюся. – Гринь підходив до плитки, роздивлявся. – А ти нікому більше не казав?

– Казав, – мовив Захарко і відвів очі до вікна.

– Кому?

– Що – кому? А-а-а... Петрові Шкандибі.

– І що він?

– Язика проковтнув. Потім каже: як би й собі... провести?

– Ну?

– А чого б і ні?

– І то правда. Петро молодий, жінка молода, їм треба.

– Тіки ти Петрові теж ні слова, бо я казав, що ніхто не знає.

– А він що?

– Правильно, каже, поки що мовчімо, бо це таке діло. Зате, каже, коли все буде благополучно, то ми вам пам'ятник поставимо.

– Петро – чоловік грамотний, знає, що каже.

– Так що мовчи і ти.

– Що я тобі – язиката Хвеська?

– Це я так.

– Якби не Килина, сьгодні провів би.

– Нічого, дійде і до вас черга.

– А чо' ж, і дійде. Моїй аби всі зробили, то ще й гризтиме, що в нас нема. Вона як той, що за компанію повісився. А моя б воля – сьгодні рішився б... О. Нічо', хай приїде Голька... Хоч і керогаз, скажу тобі, не останнє діло. Не знаю, чим тобі одплатити.

– Не треба мені нічо', зарядив зі своєю дякою...

– А що тут скажеш, коли воно вещь. Слухай, Захаре, я оце курника глядю, то часто чую

ночами, як лиси дзявоняць недалечко від ферми. Видно, курячий дух чують. Може б, ти які капкани поставив?

– Воно мені треба?

– Чув я, лисяча шкурка тепер більше сотні.

– То й що?

– Як – «що»? Зловив би парочку, мав би на чорний день.

– Грошей мені не треба. Скажи своїй Килині, хай вона ловить, – підкусив Захарко. – Дай своє ружжо, і хай полює, бо в капкан лис не піде, він не дурний.

– Я ж хотів, щоб тобі лучче, ти ж колись мав капкани, – образився Гринь і натякнув на колишні Захаркові лови, коли той нагледів був у себе за хатою куничі сліди і розставив пастки, а впіймав Шкандибиного kota. – А не хоч, то як хоч. Міг би шапку собі добрячу пошити.

– Я своє сказав.

– Хоча біда тепер з цими шапками, – примирливо мовив Гринь. – Ти ж чув, що Тетяна Поліщучка в криницю стрибнула?

– Як... стрибнула?

– А так – шубовснула, і все.

– Втопилася?

– Слухай сюди. Поралася Тетяна в хаті – це ж учора було, – а малий її у дворі гуляв і шапку кролячу вдів, тіки-но купили йому, то не втерпів, удів, хоч і тепло. Як я оце. Правда, я на ніч вдягаю, а він так. Ну, пораяється Тетяна коло горшків та й виглядає вряди-годи надвір, за малим дивиться. Ти ж, каже, до криниці на підходь, бо там тебе скрипиця вхопить. Це корба скрипить, і вони малому кажуть, що то в криниці скрипиця живе, така, що малих дітей хапає. А воно ж інтересно заглянуть, яка та скрипиця. Хоч і страшно. Ну, не про те мова. Вибігла Тетяна котрий уже раз, дивиться – нема хлопця. Туди-сюди – нема. Вона тоді до криниці мерщій, глядь, а насподі шапка плаває. І думаєш – що? Плигнула, аж загуркотіло. Що то – мати! Мати – це...

– Та й що ж тоді? – перебив Захарко.

– А що, нагодився, слава Богу, Микола Гузій, по воду прийшов, покликав ще Гната Притулу – витягли. І найінтересніше тут ось що, Захаре. Витягають Поліщучку з криниці, а на плечі в неї чорний котяка сидить, пазурами вчепився. Отож він, бляха-муха, і впав туди, плавав, а Тетяні здалося – шапка. Хлопець її до сусідів забіг.

– Це добра мені скрипиця, такого й не чув ніколи.

– Я ж кажу, що то – мати, Захаре. Хіба інший хто стрибнув би? Тіки мати за дитиною своєю.

– Десь і kota чорти піднесли.

– І шапці тій тре було в такий раз появитися. Я оце думаю, щоб із моєю чогось такого не приключилося. – Гринь натягував на голову свого «пижика», схожого на дохлого лиса, брав у кутку розхитану одностволку, з якої хіба горобців лякати, і йшов сторожувати курника.

– А за це ми ще побалакаємо, – кивнув на газову плитку.

Захарко лишався сам і думав, що Гринь уже ніколи нікуди не стрибне зі своїм «парашутом», за плечима в нього звичайнісінький горб, який гне чоловіка до землі, не дає випростать крила. Гринь дженджурився, поки не наставала вирішальна мить, а коли треба було зробити відчайдушний стрибок – заплющував очі й тримався за Килинину спідницю. І навіть те, що Бублик (може, єдиний) захоплювався його подвигами, уже не тішило Захарка,

цього йому було мало. Хотілося, щоб хтось серйозніший дізнався про його таємницю, а ще краще хтось із отих, що ніколи не вірили в його божу іскру, насміхалися, хай би тепер отетеріли.

Хто?

Добре було б, якби Гандзя Пшичка побачила, надулася і луснула, проте Гандзі Захарко не скаже, бо та, хоч і ноги тепер не ті, побіжить одразу в контору до телефону. Це вже потім вона довідається, коли перед Захарком зніматимуть у пошані шапки.

Може, Петро Шкандиба? Петро більше підходить, бо хоч і сприсне круте слово з його язика, але то краще, ніж шепотітись поза очі. Чоловік він прямий, живе з горобцем у жмені, зате не лукавий. І синок його Вовка, щира душа, до діда Захарка горнеться. Прибійжить, щебетун такий капловухенький – у батька вдався, однак вуха ті в нього до світу цікаві, не до пліток-побрехеньок, до неба очима тягнеться: діду, розкажіть те, розкажіть се, про летючий корабель розкажіть. Захаркові те – залюбки.

– А це було так насправді чи видумане?

– Було. На світі все буває.

Якось у березні йшов Захарко до лісу (він любив поблукати лісом), а хлопчєня за ним:

– Діду, куди ви?

– Піду шукати літака. У Губському лісі літак упав.

– І льотчики?

– Льотчики на парашутах вистрибнули. А літак сів.

– Візьміть і мене.

– Ходімо.

Вийшли за село – гарно так! Весна була рання, де-не-де латочка снігу біліє в полі, блищить під сонцем. А вітерець – п'єш не нап'єшся. Прийшли до лісу, там снігу трохи більше, але земля вже дихає. І дерева дихають, гілочки випростовують.

– Де ж той літак, діду?

– Походи, походи.

Захарко поволеньки дибає, захмелів од весни, а малий то туди, то сюди, як вихор. Прибійжить, питає щось і знов помиготів за дерева. Коли це:

– Агов, діду! Знайшо-ов!

Захарко до нього, дивиться: стоїть хлопчєня навколішки, мокре торішне листя розгрібає – білі дзьобики пролісків там проклюнулися.

– Оце так знахідка.

– Можна, я вирву, діду?

– Можна, тіки так, щоб цибулінка в землі зосталася. То корінчик.

– А їм не болить?

– Поставиш у водичку, то й не болітиме.

Коли вертались додому, Вовка раптом сказав:

– Діду, це ж добре, що літак не впав?

– Добре.

Наступного дня Петро Шкандиба спитав через тин:

– Де це ви, дядьку, малого водили, що прийшов з мокрими коліньми?

– Ліс показував.

– Я так і догадався. Аж самому закортіло, не згадаю, коли там і був. Усе нам ніколи.

Живемо, як кроти.

У цьому Шкандибі, як сказав би Гринь, щось є. Може, йому довіритись?

Ще довго б, мабуть, точили Захарка сумніви, якби не трапилася така нагода. Петро Шкандиба взяв у колгоспі пару коней та однолемішного плуга – вирішив город восени виорати і, прикотивши підводою на своє подвір'я, угледів за тином Захарка.

– Може, дядьку, на пару станемо? Спершу мені зоремо, тоді вам. Чи вам першому, а тоді мені. Все одно.

Захарко підійшов ближче, глянув на Петра, на його вуха і подумав, що якби подув сильний вітер, віз покотився б і без коней. Одначе йому сподобалася щира увага сусіда, і хоч орати не збирався, несподівано для себе сказав:

– А чо', зоремо.

– З кого почнем?

– Хоч би й з тебе.

У Шкандиби Захарко йшов за погонича, Петро взяв чепіги, а коли передихнули й перейшли на дідів город, трохи не полаялись.

– Тут, Петре, я за плугом піду.

– Не командуйте, робіть своє діло.

– Не, буде так, як я сказав.

– Коло чепіг у сто разів важче. Я ось молодий, та й то поперек пече, не розігнуся. Одійдіть.

– Не, – затявся Захарко і так твердо взявся за плуга, що Петро, знизавши плечима, відійшов до коней. Звідки йому було знати, що старий взагалі плюнув би на цю оранку, здалася вона йому, та не знав, як Шкандиби здихатися. Він лиш тепер подумав, що це ж, не доведи Господи, плугом можна зачепити газопровід, і тоді матимеш таку мороку, що пальці кусатимеш. Де він узявся, цей Шкандиба, на його бідну голову. Захарко вирішив сам узятися за чепіги, щоб у тому місці, де проходив рів (як придивитися добре, то видно, де рили), міленько пускати леміш, може, пронесе. Петро ж як упреться, ще, чого доброго, виверне й труби, такий здоровило. Добре, що хоч геерпе закопано за межею городу, навіть Захарко тепер не вгадає, де воно.

Отож він став за плугом, Шкандиба по-своєму зрозумів те завзяття, проте коней дуже не підганяв, щоб старий не зашпортався в борозні.

На свіжу смужку ріллі зліталосся гайвороння, вихоплювало одне поперед одного черв'ячків, і Захарко, чоловік не забобонний, все одно скося поглядав на згорблених чорних птахів і, коли зупинялися перепочити, хапав грудки, жбурляв у них, приказуючи: «А подошли б ви!» Однак ворони не втікали, лиш ліниво підстрибували на місці, коли поруч падала грудка, сито ворушили крильми і приглядалися, чи не визирає з тієї грудки рожевий черв'ячок. До дідових прокльонів їм було байдуже, за свій довгий вік ворони переконалися, що від тих погроз ще жодна із них не здохла.

Шкандиба помітив, що старий притомився, в одному місці борозни були геть нікудишні, леміш пішов так мілко, що тільки поскородив землю, і Петро знов запропонував помінятися місцями. Захарко крутнув тоненькою шиєю, сказав, що така зарядка йому «на здоровля», а що трохи підсував борозну, так то не біда – на ворон задивився. Він не випустив чепіг, поки не впорали город, і хоч сорочка на спині змокріла (між лопатками гуляв приємний холод), справді відчув, що робота пішла «на здоровля», видно, розігнав по

жилах застою кров. Стояв простоволосий, ледь усміхнений і дивився далеко в поле, наче бачив там, за сивим маревом, щось таке, чого Шкандибі не побачити ніколи. Проте Захарко теж нічого там не помітив, просто вбирав очима широку долину і вдихав чистий дух розворушеної землі, від чого його тонкі ніздрі злегенька посіпувались.

– Земелька пахне, – сказав Захарко.

– Умгу. Воно мені теж наче маслом по грудях.

– Силу п'єш. Оце взяв би і полетів.

– Куди, дядьку?

– У небо, Петре. У небо...

Пригасав тихий осінній день, за ним пригасали й останні блискітки бабиного літа, сумирно форкали коні, ворони греблись у ріллі, мов кури. Десь далеко обізався собака, а може, й лис біля ферми, яку стеріг Гринь Бублик, холодок осідав розпашілим чоловікам на плечі – і все це будило в них один настрій і думку одну про те, що життя прекрасне, але скороминуче, і що треба цінувати його кожна мить, без поспіху і метушні, просто пити повільно і всмак, як п'єш у жнива студену воду.

– Ходімо, дядьку Захаре, до мене, – сказав Петро. – Повечеряємо.

– Давай до мене заглянемо. – Захарко відчув, що настав той момент, коли можна поговорити душа в душу.

– Жінка приготувала все. Заробили ж.

– Хочу тобі щось показати.

– Непремінно зараз?

– Авжеж, зараз.

– Ну, то я поставлю коней і прийду.

– Жду, Петре. Сам приходь.

Захарко рушив до хати і вирішив одразу забити Шкандибі памороки – увімкнути обидві конфорки й зустріти його при повному параді. Потім передумав.

Запалив світло, сів біля столу і вшніпився в газету, ще й Мелацині окуляри з відбитим вушком начепив на носа; недавно натрапив на них, приміряв і побачив, що помагають. Мелашці окуляри приписав лікар, правда, носити соромилася, та й куди вона їх могла зодягати? На город, до корови чи куди, як Мелашка ніколи не розгиналася за роботою. Отож була раз одягла, коли підгортала картоплю, очечки лягнули з носа на землю, вона цюкнула сапою і відбила вушко. Тоді закинула їх на мисник і сказала, що хай ці сліпавки носить той, хто приписує, вони для ледачих, на всеньке село одна Гандзя Пшичка зодяга окуляри, бо весь вік проходила з олівчиком, не гнулася в ланці над буряками, снопів не в'язала, не схиялася над дійницею, не знає, що таке сторчака стояти.

Захарко і гадки не мав, що вже недобачає, а це недавно приміряв для інтересу й побачив, що дрібненькі літери в газеті побільшали. Втім, зараз він начепив окуляри не для того, щоб видніше було, – хай Шкандибі закрутить у носі.

Той не забарився. Видно, згоряв од цікавості.

– Ну, то я прийшов, – зупинився в порозі.

– Заходь, – Захарко навіть очей не відвів од газети.

– Уже недобачаєте?

– Старість, – і далі «читав» Захарко. – Сідай, Петре.

Шкандиба слухняно сів. Повів очима, вухами. Мовчав.

– Гукнули, щоб очки показати?

– Еге.

– Ну, ви даєте. Мені ще коней відвести треба.

І знов – очима, вухами – аж поки погляд зачепився за плитку, що недоречно біліла в кутку, явно не вписуючись у Захаркові апартаменти.

– А це що у вас?

– Де? А-а-а... Та ото ж плита.

– Яка плита?

– Газова, хіба ти не бачив? Вона ж давно в мене.

– Газова? – підійшов ближче Шкандиба. – А що ж ви робите з нею?

– Їсти варю, хіба ти не знаєш, що роблять з плитою? – Захаркова душа співала. – Я ж тобі давно казав за неї.

– Шуткуєте. Вона не горить.

– От чудило. Ти ж наче бачив її у мене.

Шкандиба помацав трубочку, підведену до плити, повернув ручку й почув рівне шипіння. Уже геть спантеличений, витер сірник, підніс до конфорки й сахнувся – полум'я шугнуло в рукав.

– Треба зразу запалювати, як уключив, – сказав Захарко. – Так ти мені ще півня пустиш. Це ж не іграшка.

– Звідки? – всихав на очах Шкандиба.

– Звідти. Я тобі давно казав, забув? – Захарко танув од втіхи і думав, що тільки за цю хвилину варто було віддати такі гроші. Він зняв окуляри і взяв у зуби ціленьке вушко.

– Виходить, можна? Хто ж це вам?

– Знайшлися люди.

– І давно провели?

– Давно, – брехав Захарко й не кліпав. – Ще весною.

– Хто б міг подумати.

– Я! – вдарив себе в груди. – Я міг.

– Це ви, дядьку, встругнули. І скільки вони з вас узяли?

– Безплатно, – розсердився Захарко, що й цей про гроші.

– Ні, за таку роботу безплатно ніхто не візьметься. Тут ви мені не кажіть. Могоричем не обійдешся.

– Тищу! – закипів Захарко. – Тищу оддав.

– Оце вже ближче до правди.

– А хіба діло в грошах?

– Не тільки у грошах, але ж... – Шкандиба хотів сказати, що навіть електрику йому заборонено підводити без дозволу, а це ж газ! Однак змовчав. Старий таки забив йому памороки, і треба було спам'ятатися, перш ніж щось говорити.

– Ходімо вечеряти, – сказав Шкандиба.

– Не хочу.

– От ви, їй-богу... Жінка старалася, поклич, каже, дядька. Завтра ж неділя, я вихідний, посидимо.

– Не хочу, – затявся Захарко, і Шкандиба зрозумів з його голосу: не піде.

Чи то від того, що воно так часто йому привиджувалося, чи хтозна й чого, але снився Захаркові тієї ночі – з суботи на неділю – власний похорон. Снилось, ніби ховають його всім селом на тому місці, де нагорнув коло Мелашки горбик землі, стогнуть срібні труби, всі люди плачуть, і Гандзя Пшичка голосить: «Простіть же мене, дядечку, я ж дурна була та не знала, який ви хороший». Петро Шкандиба невміло витирає очі в'ялими кулаками, Гринь Бублик у чорному костюмі (із зятевого плеча) пересмикує в'язами, приказує: «Осиротив ти мене, Захаре, немає з ким, бляха-муха, перекинутись словом». Тужить духова, лежить Захарко в труні мов живий, а в небі сонечко світить, пташки співають, м'який вітерець куйовдить йому сивого чуба, і круто пахне розрита земля, яка вже не дає Захаркові сили, а приймає його в своє лоно навіки...

Прокинувся зі сльозою в кутику ока, довго лежав, заклавши під голову руки, думав. До чого це воно приверзлося?

Згадав учорашню балачку з Петром Шкандибою, мулько лежати зробилося: забув сказати, щоб нікому ні пари з вуст, бо як піде новина селом – не доженеш. Поперек горлянки їм стане Захарків газ, щось та придумують, аби наврочити, не дасть він їм ні жити, ні дихати. Он Шкандиба хіба не сказився, як угледів? Хе, як обухом по голові вдарило чоловіка, ще й мокрим рядном накрило. Треба сходити до нього та попросити, щоб ні мур-мур, бо з такої досади що хоч надума, а там не вгадано, як воно буде. «Сходжу, – вирішив Захарко. – Сьогодні неділя, Петро вихідний», – швиденько підвівся, струшуючи з себе залишки чорного сну, потер колючі щоки, бо з тиждень не голився, свербіли. Вони й уві сні свербіли, і Захарко тоді, лежачи в домовині, подумав: бач, правду кажуть, що в покійників ще якийсь час щетина росте. Нічо', ось поп'є чаю, а тоді вже побриється.

Запалив газ, поставив чайника, щоб кишечки погріти, й пішов надвір виламати малинового дубчика в окріп. Густий малинник давно здичавів (не підчищали його), майже не родив, але з його пагонів окріп натягував такого веселого кольору, що пий – і хочеться.

– Фізкульт-привіт! – обізвалось од шляху, і Захарко побачив Гриня Бублика в «пижиковій» шапці і з рушничкою на високо піднятому плечі – той повертався від курника. – Не гукаєш у гості?

– Заходь, саме чай поставив, погріємось.

– Оце воно. Я, знаєш, хоч і в куфайці, і в шапці, а мерзну. Голька писала, що якогось кожушка мені перекинуть, але коли воно буде.

– А що, там, у городі, кожухи вже не в моді? – спитав Захарко, всміхаючись сам до себе.

– Та хто їх розбере. Може, зять собі щось краще купив. Це нам аби тепленьке, зручне. Ось керовгаза, приміром, ти дав, то моя не нахвалиться. Як ми, каже, раніше обходилися без нього. Чи снідять, чи обідать, то таки ж не розпалювать у плиті. Не дурний його видумав. Чим віддячу тобі – не знаю.

– От зарядив...

– Е, не кажи, Захаре, так не годиться. З людьми тре по-людськи.

– Ось підстрелиш лисицю, продаси шкурку, то вгостиш тією, що на печінку не давить.

– Де вже мені, ноги не ті й гочі. Це якби в капкан вона йшла. Он Петро, бачу, порастється у дворі, той би підстрелив. Чуєш, Петре? – гукнув Гринь.

– Що?

– Кажу, шапка і комір гуляє коло ферми, а вполювати нема кому. Може, ти візьмешся?

– Зараз прийду, побалакаємо.

– Заходь, Петре, – припросив Захарко. – Чаю вип’ємо, кишки погріємо. У мене чай як вино. Ще й червоний.

– Щас, дядьку. Руки витру, бо свиням мішав.

– Він... знає? – зіщулився Гринь.

– А що ж тут такого?

– Гм... нічого, тіки я думав...

– Петро свій чоловік! – голосно сказав Захарко, так щоб це почув і Шкандиба, який уже підходив до них.

– Кажете, дядьку, лисів розвелось багато?

– Ой, спать не дають, так дзявкотять.

– Хіба вам можна спати на службі? – стригнув Шкандиба вухами, як лошак.

– Та не можна, але подрімаєш часинку, тоді й сторожується кращенько.

– А це ружжо хоч стріляє, чи який там чорт?

– Хто його зна.

– Ходімо до хати, бо в мене окріп википить, – згадав Захарко.

– Новий наллєш, – сказав Гринь. – Це ж не керогаз, якому гасу треба. Вічний двигун, можна сказати. О.

Вони зайшли до хати, і перше, що подумав Захарко, – забув уключити плитку: під чайником не горів вогонь.

Він так і сказав:

– Диви, бий тебе коцюба. Забув уключити газ.

Підійшов, узявся за чорне кружальце – нічого не міг уторопати. Плита була включена. Повернув кружальце під другою конфоркою, черкнув сірника, однак не почув ні шипіння, ні вогонь не займався, хоча сірник уже обпікав пальці.

– Щось не те, – тихо сказав Захарко і відчув, що в нього терпне язик.

Шкандиба із Бубликом не дихали.

– Може, ви перекрили вентиля? – спитав Петро.

Захарко не обзивався. Нагнувся до плитки, нюхнув, але «газова» душа мовчала. Він би подумав, що все це йому наснилося – і хлопці-«чорти», і сині лілеї над таганком, проте чайник, якого недавно поставив на вогонь, був гарячий, а нагрітися сам він не міг. Виходить, плитка погасла недавно.

– Щось поламалося, – сказав Захарко, і малиновий дубчик затремтів у нього в руках. – Чи трубка забилася, чи ще якась чортівня дала тріщину.

– Буває, – раденько сказав Шкандиба.

– Я так і знав, що... добра не жди. Сьогодні мені приснилося, що я вмер.

– То це на життя, – пояснив Гринь. – У снах усе навиворіт. На смерть – це як зуб випаде.

– І те вороння учора... Обсіло увесь город. Я ще тоді подумав, що воно накаркає...

Захарко раптом стукнув себе по лобі.

– Все ясно! Знаєш, Петре, це ми вчора десь плугом зачепили. Точно, так воно і є. Лемешем шпортнули.

– Може бути, може бути, – замислився Шкандиба.

– І що ж тепер робити? – спитав Гринь.

– Не знаю. Ті хлопці поїхали, а тут майстрів треба. Спробуй пошукай. І де ти, Петре, з

тим плугом узявся?

– Нічого, – винувато сказав Шкандиба. – Самі подивимось.

– Куди ж ти подивишся?

– Це ж не електрика, газ! – підсік Гринь Шкандибину гордість.

– То й що? Подумаєш – газ. Принцип той самий. Десь повредили проводку.

– Це ж не дротинку, – знов колупнув Гринь.

– При чому тут дротинка? Я кажу, принцип той самий. Принцип – шурупаєте?

– Принцип, – пхекнув Гринь. – Біжи розберись у ньому.

– І розберуся.

– Ну-ну.

– Значить, так, – підсмикнув Шкандиба рукави. – Ця трубка виходить крізь стіну надвір, так?

Його слухали мовчки.

– Так, – сказав сам собі Шкандиба і повів вухами, ніби вони, як міношукачі, чули метал під землею. – Далі трубка закопана, але й дурний дотумкає, що вона тягнеться прямісінько до газопроводу, так? Так. Не могли ж вони класти її навскоси чи криво. Не я буду, якщо трубка не лежить ось так рівненько, як електричний дріт. То що нам зостається робити?

Гринь подивився на Захарка, і його очі казали: бач, у цього Шкандиби таки є «голія» в голові.

– Міркуємо далі, – водив електрик вухами, як локаторами. – Оскільки ми орали город, то могли зачепити тіки трубку, що веде до цього... як його...

– Геерпе, – підказав Захарко.

– І я так кажу. Значить, геерпе ми не зачепили, бо воно вкопане он там за городом. Правильно, дядьку Захаре? А раз так, то несіть лопату. Тікає ваш газ десь під землею. А ми його переймемо, ясно?

– Ясно, – сказав Гринь. – Принцип.

– До вас, дядьку, на третій день доходить. Ви ще побачте, як я за тим принципом усе й залатаю.

– Ізоляцію?

– Поки що не знаю. Де лопата? – крикнув Шкандиба на Захарка, до якого і справді той «принцип» доходив туго. Це якби зварку та автогена просили, то воно ще куди не йшло, а то ж вимагають всього-на-всього якогось заступа.

Проте слухняно пішов у комірчину, довго переставляв усякий старий непотріб, посліджений мишами, поки наткнувся й на мідну табличку, що має колись висіти на його могилі. Одна літера вже облущилась, і тепер той напис читався: «Ско'обагатько Захарій Федотович, 1916-19...» Наче то Райченко подав йому знак, і нічого доброго Захаркові це не віщувало.

Нарешті знайшов побиту іржею лопату, приніс Шкандибі, той покрутив головою і сказав:

– Ви що – в музеї взяли цей інструмент? – сплюнув і пішов додому по гострого заступа. Повернувся ще й з чемоданчиком, у якому зберігав своє монтерське причандалля, – це вже Захарка обнадіяло.

Шкандиба присів навпочіпки коло тильної стіни хати, обдивлявся, принохувався, чаклував, потім показав рукою уздовж тієї смужки городу, на якій Захарко «зіпсував» борозну:

- Отак ті хлопці рили?
- Точно. А ти звідки знаєш?
- Хе! Щоб я та не знав. Ну, вперед!

І заходився копати. Обережненько так, наче боявся наскочить на міну.

Ой ти Мусій, ти Мусію,
Чи ти бачив чудасію,
Як чоловік за хатою
Ловить рибу лопатою?

Це Гринь увернув такого віршика для жарту, але ніхто не сміявся.

– Я, дядьку Захаре, як у воду дивився, – сказав Шкандиба. – Ось же вона так і йде, ця трубка. – Він став навколішки, руками розгрібав землю, веселішав.

– У Петра – голова! – сказав Гринь. – Колись у мене електрика в хаті перегоріла, то враз найшов, де воно. Так і тут. Десь не контачить, Петре, га?

– Утечка газу. Хоча зроблено на совість. Ізоляція... все, як положено.

– Чув? Утечка. Десь утікає газ, – обернувся Гринь до Захарка і зняв «пижика» – сонечко вже пригрівало в потилицю. Він дістав із кишені куфайки коробку «Золотого руна» (чи Голька, чи зять працювали на тютюновій фабриці і прислали дороге куриво), розім'яв довгими пальцями сигарету, закурив, пихнувши на Захара запашною хмаркою диму.

– Ану, без вогню мені тут! – суворо глянув на нього Шкандиба. – Бо як рвоне, то й шапчини вашої не знайдуть. Кажу ж вам: утечка газу!

Гринь злякано затис пучками кінчик сигарети, «задушив» вогонь, однак недокурка не викинув – сховав назад у коробочку.

– Може, нам, Петре, одійти подалі? – спитав винувато.

– Якщо без вогню, то можна, – дозволив Шкандиба і, відклавши лопату, обмацував чорну, завтовшки з великий палець трубку. Потім грудьми припав до землі, довго обнюхував трубку, тулився до неї вухом.

– Слуха, чи не шипить, – здогадався Гринь. – Міньор, точнісінький тобі міньор, – твердив своєї, хоча на фронті не був (через отой «парашут») і мінерів ніколи не бачив.

Захарко мовчав.

Шкандиба копав далі. Час від часу кидав лопату і припадав вухом до трубки.

Гринь позирав на зятів годинничок і потерпав, що Килина знов цокотітиме, бо сторожування давно скінчилося, а його носить нечиста сила. Проте цікавість брала гору над страхом.

Шкандиба копав.

Захарко думав про своє.

Дивився на вихололу від учорашнього дня ріллю, яка вже підсохла й не пахла, навіть не вабила до себе гайвороння, і раптом побачив свій город у картопляному цвіту, а серед городу стояла Мелашка й усміхалася до нього золотом карих очей. Вона завжди уявлялася Захаркові серед розквітлої картопляної зелені (квіточки на ній лілові), та зелень сягала Мелашці до пояса, бо їхня «американка» через непідходящий ґрунт зав'язувалася не більша за волоський горіх, зате вигонила таке високе соковите бадилля, що город скидався на ліс. І хай там горіх чи бурібушки, а не було ні в кого кращого городу за їхній, особливо ж тоді, як цвіла

картопля, а серед неї стояла Мелашка в білій хустинці в чорну крапочку, сонечко лащилося до її очей, аж мружилися очі від тієї ласки... «Це не біда», – сміялася.

– Ходім перекуримо, – сказав Гринь. – Подалі від гріха.

– Ходімо, – погодився Захарко, щоб не думали, що він так уже сильно печеться й труситься над Шкандибою.

Вони відійшли на подвір'я, Захарко теж узяв дорогу цигарку, хоч курити покинув давно, ще того року, як свій тютюн пропав на грядці, та зараз у голові снувались такі думки, що він закурив. Сиділи під повіткою на колодках, збоку щось бубонів Гринь, однак Захарко його не чув, забув навіть потягувати димок, і цигарка погасла в роті.

Знов чомусь пригадав свою промашку з шаблею (побачив табличку – «Ско'обогатько...» – і згадав Райченка?), про яку ніхто у Вигоді не знав, хоч і кортіло часом комусь розповісти, проте не розказав навіть Мелашці. Кортіло поділитися не так тією печаллю, як зрозуміти одну незбагненну для нього річ: що в тій історії було смішного? Може, Захарко чогось не візьме в тямки своїм розумом, може, хтось йому підказав би.

Тоді, коли з'ясувалося, що шаблі переплутали, і його викликали то туди, то сюди, розпитували офіційно і так – як же все воно вийшло, ніхто не міг стримати посмішки, навіть офіційні особи з пісними казенними лицами м'якли очима й ховали усміхнені роти хто в кулак, хто в долоню.

Захаркові пекло в грудях, наче туди сипнули пригорщу жару, а вони кихкотіли, пирхали від сміху і пирханням роздували той жар, ніби боялися, що він погасне і не пектиме. Чому їм було так смішно? Ось про що хотілося розпитати Захаркові, ось чого він не міг зрозуміти, але так нікому не обмовився й словом.

Навіть Бульба – Підлужний, на якого Захарко до того дивився майже побожно, як почув на студії про цю «комедію», трохи не вмер од сміху, захопився за живіт, щоб не лопнув, стогнав, корчився, гикав, сякався, сльози котилися з очей і розмивали грим на обличчі, через те він скидався не на Бульбу, ні, він схожий був на якусь несусвітну мару, і та мара реготала, реготала, реготала...

Захарко і зараз – через стільки літ! – почув його сміх, почув зовсім поруч, так чітко й виразно, мовби Підлужний тепер ось стояв перед ним і слиною пирхав Захаркові в лице.

Він підвів голову, щоб відігнати мару, і раптом зрозумів, що то йому не привиділося, регіт справді стояв на всю Вигоду, тільки реготав не Підлужний, а Петро Шкандиба.

Електрик качався біля розритої канави і ловив себе за живіт:

– Ой... умру... ммм... кх... кх... Ой... умру... ммм... Держіть м-мене, бо ум...ру... ммм... кх... кх... – Перевертався ницьма, на спину, гріб під себе землю, корчився, метався, ніби потрапив у вихор, і вітер-крутій бавився його вухами, перекидав нещасного на всі боки, а Шкандиба просив: – Ой, держіть м-мене... ммм... держіть.

Над ним стояв уже Гринь Бублик, але дивився не на Шкандибу, а туди, в канаву, дивився і кліпав очима:

– Бляха-муха...

Захарко умить опинився коло них і... стерп.

Там, у канаві, метрів за десять від хати був заритий червоний балон, на якому невиразно біліли велики літери.

– Пропан, – уголос прочитав Захарко.

А Гриневі почулося: «Пропав».

Потім Захарко видихнув слово, якого Гринь ніколи не чув:

– Муляж.

Він сидів за хатою на купці сухого картоплиння, вітерець злегенька перебирав його сиве волосся, потім крався за комір сірої сорочки – такий зашмуляний, що блищав на скупому осінньому сонці, як хром, і Захарко шулився од холоду.

Знов побачив свій власний похорон, але привидівся він не так, як раніше, – приверзлося зовсім дурне: наче ховають Захарка всім селом, тільки тепер духов не голосить, не ридають срібні труби, а висурмлюють бадьорого марша; люди веселі, не знімають картузів, сміються, радіють, аж пританцьовують, – не похорон, а народні гуляння. Лише Гринь Бублик понурився осторонь, бгав у руках облізлу руду шапчину, а всі гомонять, вітають одне одного, ручкаються, поплескують по плечі; Петро Шкандиба цілу промову виголошує: «Здихалися нарешті, тепер заживемо! А то ж, було, куди не поїдеш, куди не підеш, то соромно й признатися, що ти з Вигоди. Чи не з тої Вигоди, питають, де Захарко Скоробагатько живе? Думають, тут усі такі». Лежить Захарко в труні, мов живий, сонечко світить у небі, весело цвірінькають пташки, і люд веселиться, духов грає марша... Та ось музики ушкварили гопака, пішла навприсядки Гандзя Пшичка, та Гандзя, яка завжди ходила надута і не вмiла ні смiятися, ні танцювати (вона привидiлась молода і чомусь боса), по-парубоцьки взявся в боки Петро Шкандиба, а за ними й весь натовп гойднувся, пішов у танок. Найдужче ж старалася Гандзя Пшичка, так уже дрібцювала, аж курява чвиркала з-під ніг, однак їй здалося, що не чути, як вона вибиває чечітку, боса ж, голими п'ятами не виб'єш, і тоді поприв'язувала до босих ніг дощечки (Захарко бачив колись, як одна так робила), поприв'язувала дощечки чи фанерку і так вибивала та гупала, що чути було й на тому світі...

Захарко не проганяв те видіння з очей, упивався ним з якоюсь несамовитою насолодою – гостра сльоза тремтіла у кутику ока й не падала, мовби то скалка застрягла, – і ще довго сидів би отак за хатою і втішався манною, якби хтось не торкнув його за плече, і він упізнав Гринів голос:

– Чуєш, Захаре?... Я тобі ось керогаза приніс...

1982 р.

Високі гори у Ялті

Сімдесят дев'ять літ прожила Танасиха на білому світі і не пам'ятає за собою такої дурної оказії, а це тобі маєш: впала вночі з лежанки. Щось таке приверзлося уві сні, що заметалася, забилася Танасиха на твердій черені та й скотилась додолу, як ота торба з високого горба. Либонь, була б і кісточок своїх не визбирала, та, слава богу, відколи насіли морози, спала в куфайці, у шитих суконних валянках, а голова була закушкана, мов капуста, у сто хусток.

Як упала, то ще довго не спиналась на ноги, прислухаючись, чи жива, чи, мо', провалилася на той світ, силкувалася вловити на собі місцину, де обізветься біль, але, дивина, болю не було; стояв у її тілі лиш холод, що, мов гад, звив там собі кубло і не давав місця ні крихті тепла, ні навіть болеві, нічому не хотів поступатися, хіба тільки страхові, бо той теж холодний, бо холод і страх з одного поріддя, думала собі Танасиха.

Про це вона здогадалася вчора, коли хотіла вийти із хати, та не змогла відчинити сінешніх дверей – торгала, торгала, а вони ні туди, ні сюди, і Танасиха обмерла, спершу подумавши, що її хтось налякнув знадвору, а потім допетрала, що ні – це за ніч намело стільки снігу, що й дверей не подужати.

Налягала на них плечима, припадала всією собою, шкреблася як кицька, благаючи, аби відчинилися, а вони – ні за що, лиш на щілину подалися, у яку засвистів той-таки холод, нахабно обмацуючи Танасиху з голови до п'ят.

На дерев'яних ногах вернулася вона в хату, присіла на лаву коло вікна й застигла, схожа на ріпку, бо верхню, найгрубішу хустку Танасиха зав'язувала вузлом на тім'ї, аби не муляло вночі, і той вузол над приплюснутою зверху Танасишиною головою скидався на чуб, за який витягують із землі ріпку. І саму її наче недавно витягли із землі: серед темних зморщок, порізаних упоперек обличчя, майже губилися вузенькі очі, схожі на ті, що діти малюють вуглинкою на сніговій бабі, і безгубий рот теж нагадував печальну складочку на її лиці.

Гибіючи на лаві, Танасиха на якийсь час знебулася, потім відчула, як хтось третєся об ноги, опустила очі й побачила свого смугасто-рудого кота.

– Няв, – жалібно занявчав кіт, і вона, погоджуючись із ним, схитнула головою, подивилася у його розумні очі і вже вкотре подумала, що як жаль, що кіт не знає людської мови, чи й навпаки – вона, Танасиха, не знає мови котячої. Їй давно вже здавалося, що кіт розуміє більше за неї, тільки не може сказати; ось і тепер він щось підказував їй, напоумлював, але Танасиха нічого не могла второпати і, ніби соромлячись того, кволо кивала головою: мовляв, так, так, треба щось робити, бо сидьма нічого не висидиш.

Вона обернулася до вікна, що дивилось на вулицю, та зараз, обмерзле, воно не дивилось нікуди, було сліпе. Танасиха припала безгубим ротом до крижаної шибки, стала прохувати в ній вічко, – може, забачить когось, догукається? – але теплий дух не тримався навіть у неї в роті, вічко не протавало, і тоді Танасиха почала вишкрябувати його твердим скрученим нігтем, схожим на кібчачий пазур.

Мало було надії вглядіти когось за вікном, бо на їхньому кутку, відкинутому од шляху в яр, жила ще лишень стара Марфина, яка давно вже не видибувала далі свого подвір'я, не годилася навіть відра води собі витягти, і Танасиха щодня топтала до неї стежку у високих заметах, бо сеї зими сніг, як на погибель, валив денно і ношно, а морозів таких то й не пам'ятає Танасиха. Морози, може, й були, але так холодно – ні, їй не було ще ніколи.

Вони з Марфиною часом не знали, у який куток забитися від холоднечі, а оце на Водохреща таке придумали, що сміх і гріх, якби хто побачив. Себто придумала те Марфина, бо коли Танасиха зайшла до неї, стара вже сиділа у кубі, величезному чавуні, вмурованому коло печі, де колись (давненько, гай-гай) заквашувалось і запарювалось, а тепер той куб начебто був ні до чого, та, бач, знадобився: Марфина змикитила, що лежанка з'їсть хуру дров і ледве дихає, а під чавун підкин'я віхоть-другий соломи – і вже він гарячий, залазь, бабо, грійся.

Угледівши над собою Танасиху, що від подиву проковтнула «добридень», Марфина спершу знітилась трохи, потім всміхнулася покаянно і, підбираючи під себе ноги, сказала:

– Ще не бачила такого? Ну, то залазь і ти.

Танасиха довго не думала: такий жаль узяв до Марфини, що не могла її не послухатись (вийшло б, що наче гребує чи й насміхається), і вона спритно зняла з валянок галоші і собі залізла у куб, не відчуваючи ніякого тепла, а тільки жаль до Марфини, що все наростав у грудях, і, залізши, раптом тонко заголосила:

– Це, Марфо, ми наче в казані пекельному...

Марфина теж заплакала – не від жалю, а від вдячності до Танасихи, і сльози вдячності котилися повільно і тихо.

Поплакавши, вони принишкли, вслухаючись у ту порожню полегкість, що настає відразу після сліз, потім Танасиха сказала вже зовсім сухим рівним голосом:

– Од Гані письмо прийшло.

Сказала і ждала, поки Марфина спитає: «Що ж вона пише?», – бо якось не з руки розказувати непрохано, а тим більше хвалитися, і Марфина, розуміючи Танасиху з півслова, так і спитала:

– Що ж вона пише?

– Та що – забрати мене хоче...

– Це ж вона де – в Криму? – спитала Марфина те, що давно знала, аби далі снувати балачку.

– Ато, в Ялті.

– Далеко.

– Зате ж тепло. Там у них зими пошти не буває.

– То, може б, ти і поїхала? – сказала Марфина, знаючи, що Танасиха не поїде, і потайки радіючи з того.

– Не-е-е. Куди мені в такий світ! Там такі гори, що як покочуся з них, то й амба мені.

– Еге, вдома найлучче, – дрібно кивала Марфина і знов покаянно дивилася на Танасиху, стримуючи в собі усмішечку, бо чогось на мить їй привиділась височезна гора, а з неї котиться Танасиха, кумедно так, наче сніп, котиться, і не видно тому ні кінця, ні краю. Придумає ж таке.

Марфина не знала, що це Танасиха не придумала, про це написала в листі сама Ганя:

«Може б, я, мамо, до себе забрала вас, та боюся, бо в нас тут такі високі гори, що ви як покотитесь, то вас ніхто не зловить...»

– І Гандрій кличе до себе, – сказала Танасиха. – Але до Гандрія я не поїду, хай і навколішки стає.

– Гандрій ближченько, чо' ж.

– Хай би він і через дорогу жив, то не пішла б.

– Чого ти? – наче дивувалася Марфина, хоч і тут знала про все.

– А того, що таке стерво йому попалося, хай бог милує. До нашого берега завжди приб'ється як не гівно, то тріска.

– Може, вона йому гарна.

– Гарна? – скипіла Танасиха. – Їсти ніколи не зварить, тіки перед дзеркалом крутиться. Отако, Марфо, вір не вір, як обведе сажею ті безсоромні очиська, то плюнь і розітри. А коло мене носа морщить – це показує, що пахне погано.

– Од тебе? – здивувалася Марфина і теж непомітно принюхалась, злегенька сіпнувши ніздрями.

– А то. І ще б нічого, якби сама така, а то ж і дитину нацьковує. Приходить Сашик із школи, дістає з цього... як його... еге, холодильника... дістає ковбасу, облизується, а мені каже: «Кто буде колбаску кушати, а хто слюнку глотати».

– Так каже?

– А так.

– Бач як, – не знала, що й сказати на те Марфина. І щоб утішити Танасиху, мовила звичне: – Сини – то людям, а дочка собі. Це якби Ганя ближченько, то ти б і горя не знала, Ганя б такого не попустила. А то аж де той Крим, аж де та...

– Ялта, – підказала Танасиха.

– Еге. Кращої дівки за Ганю в усьому селі не було.

– Отож-бо й воно. Через те й забрали її так далеко од мене. Лучче б поганіша була, та ближче.

– Уродися та вдайся, – зітхнула Марфина.

– А то.

І в Танасишиній гливкій пам'яті ворухнулось і зринуло знову: «Може б, я, мамо, до себе забрала вас, та боюся, бо в нас тут такі високі гори, що ви як покотитесь, то вас ніхто не зловить...»

Чогось не могла второпати у цих словах Танасиха, і через те вони ні-ні та й верталися до неї, крутилися в думці й на язиці і здавалися якимись твердими – не розкусиш. Тільки й здогадувалася з тих слів Танасиха, що її Гані теж, видно, не з медом у тих високих горах. «Хай і тепло, без зими і морозів, але не з медом», – думала Танасиха. Вона попорпалася у своїй неслухняній, в'язкій пам'яті, шукаючи там втрачену нитку розмови, знайшла і сказала:

– Двадцять п'ять карбованців прислала мені.

– Оце тепер? – спитала Марфина, бо чула вже про таке.

– А то.

– Бач як, – схвально закивала Марфина, і її очі округлились, навіть карі кружальця проступили у них.

Танасиха дивилась на неї і думала, що всяк старіє по-своєму: одне починає слабнути з рук і ніг, а друге з голови. Вона, Танасиха, приміром, то ще у всьому дасть собі раду, навіть три курки глядить, але голова вже не та, шумить у її голівоньці день і ніч, щось шамкотить у вухах, і весь час їй здається, що то сніг шурхотить об шибки.

Марфина ж, навпаки, спершу заслабла на ноги, руки, зате при добрій пам'яті, тому й очі такі живі, круглі, не те, що в Танасихи, – її очі зморились дивитись на світ уповні і збіглися у вузенькі щілини.

Однак Танасиха не знала, з чого краще починати слабнути, – мабуть, усе-таки з голови, думала вона, тоді легшою буде смерть. Смерті вона не боялася вже давно, готова була до неї, але хотіла одного – щоб та була легкою.

Ще давніше приготувалася до смерті Марфина, набагато старіша за Танасиху, така стара, що соромилась свого віку і ніколи певно не могла згадати, скільки їй літ. Соромилася, що забарилася на цьому світі, наче це їй було так не назначено, а вона вкрала у когось ті зайві літа. Бо чого ж це нікого з її однолітків не лишилося в селі, багато молодших пішло туди, звідки не вертаються, а вона, грішна, засиділась. Через те й очі її були такі покайно-винуваті.

І чого найбільше хотіла тепер Марфина, то це вмерти раніше за Танасиху, хоч і в цьому бажанні відчувала якийсь гріх, і тут вона думала про саму себе й наче хотіла когось перехитрити – щоб було кому й очі їй закрити, і людей покликати, щоб не зоставатися самій у цьому забутому, закиданому снігом яру, куди наглядав раз на місяць лише поштар Михайло, приносячи їм обом пенсію, а Танасисі ще й кольорові листівки до свят, на кожній з яких бажали їй «щастя і довгих років життя», а потім цілували «міцно-міцно».

Танасиха першою вилізла з чавунного куба, потім допомогла вибратись Марфині, дивуючись, як та сама туди вмостилася, коли у неї і ноги не згинаються. Відійшла в куток, де стояло відро, яким вона приносила Марфині воду, побачила, що воно майже повне, й спитала з докором:

– Ти хоч вариш собі?

– Варю, – чомусь ображено буркнула Марфина.

– Може, до мене переходила б? – уже не вперше запропонувала Танасиха. – Удвох воно веселіше.

– Миші хату розточать. Хата ж як: поки є в ній жива душа, доти й стоїть.

– Наглядала б.

– Куди вже мені? Сидітиму.

– Ну то й сиди, – розсердилася Танасиха і рушила до дверей.

– Он галоші забула, – нагадала Марфина.

– Тю, голова дірява.

Танасиха вступила в галоші, притупнула, але злість не зігнала і пішла з хати сердита.

Марфина подумала, що сьогодні вона більш не зайде.

Танасиха лежала на підлозі не рухаючись, потім помацала себе, здогадалася, що жива, що очі у неї розплющені і бачить вона темряву. Присоромила себе за те, що вилежується, наче п'яна, перевернулася долічерева й стала спинатися спершу на руки, потім на коліна і, кречучи, стала на ноги й помацала лежанку, чи та на місці, бо чого ж це вона впала із неї.

Лежанка була на місці, усе було на своїх місцях, переконалася Танасиха, увімкнувши світло, тільки всередині у неї щось зрушилося, засіло грудкою і не давало спокою.

Вона здогадувалася, що бачила поганий сон, і тепер з усіх сил напружувала пам'ять, щоб згадати його і якось пояснити собі, розвіяти тривогу, але нічого не могла згадати, у голові шуміло, і ніщо там, у тій дурній голові, не трималося купи – ні думки, ні спогади.

Танасиха сіла на лежанку, засовалась на ній, шукаючи теплу місцину, але не знайшла і, підмостивши під себе руки долонями до черені, принишкла.

«Нічого, – міркувала вона, – раненько побіжу до Марфини, погломимо, а там у балачці і сон пригадається, воно завжди пригадується, коли про нього не думаєш, не силуєш себе. Як тільки-но розвидниться, відразу й побіжу». Бо вчора (чи коли це було?) якось не так вони розійшлися, наче посердилися трохи, чи що. Танасиха розкаже сон, Марфина, маючи світлу голову, розжує його, скаже, що це на добро, уві сні, скаже вона, все навиворіт, і тоді Танасисі відляже і прийде спокій.

Знов хтось терся об її ноги, вона опустила очі й побачила свого смугасто-рудого кота.

– Няв, – обіззався кіт, дивлячись на неї розумними очима, і на мить у її голові блиснув просвіток, і Танасиха згадала той страшний сон. Снилось, начебто її замело снігом у хаті, вона не може відчинити двері, не може вийти ні до своїх курочок, ні до хлівця, щоб принести дров і протопити.

– Няв, – ще жалібніше занявчав кіт, і вона зрозуміла його – щось аж здригнулося в Танасисі; то прокинулася в ній твереза думка, що ні, це не сон, це ж насправді прикидало її двері снігом, і нікуди вчора вона так і не виходила – ні до Марфини, ні по дрова, ні до своїх курочок.

Щоб переконатися в цьому, Танасиха злізла з лежанки, вийшла у темні сіни, навпомацки хотіла відсунути засув, але, виявилось, він був одсунутий, а двері не відчинялися, і вона знов стала торсати їх плечима, ліктями, і кіт, плутаючись у неї в ногах, теж шкрібся у двері, але ніщо не допомогло.

Важко віддихуючись, Танасиха зайшла в хату, сіла на лаві коло вікна, у яке вже крізь паморозь пробивався сірий ранок, і зайшов у хату рудо-смугастий кіт і сів на підлозі навпроти неї.

– Тобі, коте, легше, – сказала вона. – Ти через горище можеш вилізти надвір та й іти собі куди заманеться. Можеш піти хоч і до Марфини, у неї стільки мишей, що боїться, аби хату не розточили, там тобі добре буде.

Згадавши Марфину, Танасиха подумала, що це ж вона не була в неї вчора, не піде сьогодні і хтозна коли зможе піти, а Марфина ж без неї як без рук і тепер, бідна, думає, що Танасиха образилася на неї за те, що не схотіла жити укупі, образилася і не йде. А вона б і зараз побігла, якби хто відкидав сніг од дверей та випустив її з хати.

Хто? Хто?

Надія була хіба що на поштаря Михайла, але надія квола, бо пенсію він приніс їй зовсім

недавно, до нової ще майже місяць, і на лист сподіванки мало, листа ж Танасиха перед Водохрещами отримала, і гроші отримала, чого тобі, бабо, іще, сиди собі нишком. І Танасиха вперше пошкодувала, що не послухалася восени поштаря Михайла, коли той пропонував виписати їй газетку, хай найдешевшу, районну, вмовляв Михайло, а вона поскупилася. Якби не поскупилася, то тепер Михайло заходив би до неї, вважай, через день, і сніг відгорнув би, і ще б чимось підсобив, бо то золотий чоловік, ніколи не вийде з хати, поки не розпитає, як вам та що, бабуню. Якби вона послухалася його, то не знала б ніякого лиха, а так... Скільки ж це до того восьмого березня? – прикидала собі в голові Танасиха, сподіваючись на кольорову листівочку. Поспішила Ганя з листом. Хай би він сьогодні прийшов, то Михайло б виручив. Якби ж знаття... Нічого ж такого нагального і немає в тому листі, щоб так поспішати.

«Може б, я, мамо, до себе забрала вас, та боюся, бо в нас тут такі високі гори, що ви як покотитесь, то вас ніхто не зловить...»

– А ти, коте, йди, – сказала Танасиха. – Якби вмів говорити, то пішов би когось покликати, щоб визволив бабу, а як ні, то йди собі, чого маєш пропадати зо мною. Іди до Марфини ловити мишей.

І чи з дурного ума, чи з відчаю привиділося раптом Танасисі, як її мудрий кіт, наче в тій казці, іде селом у червоних чоботях, в жупані, у крилатому капелюсі, іде не куди-небудь, а прямісінько до поштаря Михайла, заходить у хату, чомно знімає капелюх, кланяється, розказує про Танасишину пригоду і просить визволити її із біди. Михайло сміється, він зовсім не дивується з такого несусвітнього кота, що вирядився, як пан, а сміється з Танасихи, котра поскупилася виписати газетку, і от тепер прийшла коза до воза. Спершу він трошки огинається, кому ж охота пхатися у такий світ через сніги, потім таки погоджується (золотий чоловік цей Михайло), зодягається і йде, а поперед нього ступає кіт, протоптуючи червоними чобітьми стежку в заметах.

– Няв, – почувла вона його голос, кинулась із забуття й побачила, що кіт шкребеться біля дверей, проситься в сіни.

Танасиха випустила його, примовляючи:

– Іди, йди. До Марфини йди, у неї мишей багато.

Згадала Марфину, і знов її узяв страх, уже й не за себе, а за стару Марфину, яка хоч і мала світлу голову, але не годна була відра води собі витягти.

Танасиха сіла на лаву, поклала на коліна руки і ждала. Чого і скільки їй ждати, вона не знала.

Удень стара зварила собі пісної юшечки, не так для наїдку, як кишечки погріти, та й не чамріти ж їй без діла – хотіла ще знайти собі якусь роботу і не знаходила, бралася за те і се, однак усе падало з рук. Виходило, що їй нічого не треба, що безглуздо щось робити, коли тебе вже поховано, живцем поховано у твоїй-таки хаті. Зостається тільки сидіти і ждати – чи відлиги, чи смерті, чи восьмого березня, коли прийде поштар Михайло, відкидає сніг од дверей, а тоді, веселий і розчервонілий з морозу, подасть їй таку ж веселу листівку чи, може, й дві – од Гані і від Гандрія.

Але й сидіти було несила, несила думати й дихати, і, коли вже Танасиха готова була завити, до неї раптом десь іздалеку-далека, відчувши біду, стала наближатися її давня товаришка – то була пісня, яку вона давно вже не співала, хоч колись часто прикликала цю пісню до себе, лишаючись на самоті. Танасиха не сказала б, де і коли навчилася її, від кого почула, не знала, чи на правильний голос вела її, чи якимось по-своєму, але ця пісня навідувала її саме такою, ось і тепер навідала, не залишила Танасиху напризволяще.

І вона заспівала:

Ой чи воля, чи неволя,
Ніхто не зна мого горя,
В мене горе не яке,
В мене горе велике.

Співаючи, вона не думала про своє горе, а тільки про цю пісню, що жила окремо від Танасихи, хоч народжувалась у ній.

З горя ніженьки не ходять,
Білі ручки ділечка не роблять.
Ой піду ж я у садочок
Нарву собі ягідочок.

Ні, ця пісня була не про неї, це про якусь молоду дівчину з білими рученьками, таку невідому й далеку, що і жалю до неї немає. І співав тільки безгубий Танасишин рот, а очі її, обличчя були неживими.

Ой чи рвала, чи не рвала,
Соловейка розпитала:
«Соловейку сизокрилий,
Скажи правду, де мій милий?»

Народившись у Танасисі, пісня відокремилась од неї, розірвала пуповину і полетіла собі у світ, а Танасиха знов зосталась сама, натомлена і порожня. Вона прилягла на лежанку, пробувала задрімати, щоб швидше минав час, але сон цурався її, тепер її все цуралося, навіть

кіт пішов світ за очі, покинувши Танасиху. Вона любила цього кота, колись, ще молодою, терпіти не могла котів, гидувала ними, а цього любила й багато чого прощала йому, знаючи, що він і по миснику лазить, і писка стромляє куди не слід, але раз уже їм випало разом доживати віку, то що тут гніватися чи гидувати. Хай як є, треба миритися.

Тепер і кіт пішов куди очі бачать, пішов на мороз, щоб не бачити Танасишиної ганьби, і не відцурався її лиш холод, цей знобливий гад, що оселився у ній, наче в норі.

Наморивши думками свою слабу голову, Танасиха відчула, як її знов облягає забуття, і піддалася йому, заплющивши очі. Але від того, що вона сама піддавалася, підганяла його, забуття взяло її упівсили, щось лишилось у ній недремним, щоб стати на сторожі від поганих видінь, щоб одразу розбуркати її, коли підступить якась мара. Те сторожке щось стало осторонь, коли їй явився Трохим, не проганяло його, підказувало, що це не сон – таке було насправді, було не так і давно, щоб чогось тут не розібрати чи не впізнати.

Трохим доводився далеким родичем її чоловікові (той, бідолашка, помер ще в голодному сорок сьомому) і, овдовівши років із десять тому, став навідуватися до Танасихи. Прийде, сяде й сидить – не дуже був балакучий. Та й вона при ньому часто води в рот набирала, чогось наче соромилася Трохима, він був набагато грамотніший (колись навіть головував у сільраді) і виписував не те що районну газетку, а й великі, і часом, вичитавши щось цікаве, розказував і Танасисі. Вона любила ті його розповіді, любила його одвідини і, коли він довго не з'являвся, ходила сама не своя, злилася на себе, що, мабуть, щось не те сказала чи не так прийняла його, і водночас сердилася, що жде його, виглядає, не маючи на те ніякого права.

Якраз тоді Танасиха, будучи сама в хаті, частенько заводила оту давню пісню, як з горя ніженьки не ходять, білі ручки ділонька не роблять. А одного разу на словах про миленького вона несподівано вгледіла під вікном Трохима й зацікавилася, згоряючи від сорому, що це ж він міг почути її і подумати, що Танасиха співає про себе, хоча співала вона про молоду дівчину.

Трохим зайшов, як завжди, поважний і гречний, не подавав ніякого виду («Мабуть, не чув», – подумала Танасиха) і, насидівшись та намовчавшись, звів на неї сумирні очі й сказав:

– Може б, ми разом жили?

Танасиха перелякалася, бо і в гадці такого не мала, але, щоб не образити його, мовила:

– Ми ж із тобою, Трохиме, родичі.

– Еге, через дорогу навприсядки, – сказав він.

– Все'дно.

– Хіба ж нам що – по вісімнадцять з тобою? Чи в церкві вінчатися?

– А діти що скажуть?

– Що діти? У них своє.

– Сміятимуться. Скажуть, здуріли на старість.

– Що ж тут смішного? – спитав Трохим.

Вона мовчала, мовчав і він, але це вже було не те мовчання, що часом єднало їх, ця тиша ставала між ними глухою стіною, і, щоб залишити у цій стіні ще бодай шпарину, щоб узяти з собою хоч маленьку надію, Трохим підвівся з лави й сказав:

– Дивися, я ж тебе не неволю. А як надумаєш, то дай знать.

І пішов.

І дивлячись у його погорбатілу спину, Танасиха зрозуміла, що він не прийде більше ніколи.

Жодній душі не розповідала про те сватання, навіть Марфіні, і через те воно часом

тихенько нило у ній, як завжди ніє щось нікому не виповіджене, чого не можеш сам собі пояснити і зрозуміти до кінця.

Проте зараз воно бачилося їй легко, як таке, що відбувалося з кимось іншим, не з нею, у п'їтмі непам'яті воно коливалося світлою плямою, і Танасиха наче аж пригрїлася коло того світла.

До вечора вона ще двїчі виходила в сїни, торгала дверима, однак уже не з тим лютим вїдчаєм, що ранїше, а так, наче заощаджувала сили на потїм. Що буде потїм, вона не знала; знала тїльки, що сили їй ще знадобляться хоч с'як, хоч так і щадила їх.

Знов продлубувала нїгтем вїчко у шибці, тепер уже взяла сїрники, пїдмогала собї вогнем, і наморозь розповзалася; Танасиха стирала її пучками, а коли прочистила світлинку завбїльшки з волоський горїх, то припала до неї оком і побачила, що снїг уже перестав, але ж і насипало його силу-силенну, це, мабуть, вїд снїгу ще й досї так видно надворї. Та й день уже довший, до весни йдеться, ще аж коли он Варвара нїч увїрвала.

Снїг перестав, однак мороз ще брав своє, і світлінка у шибці швидко затягувалася бїльмастою плївкою. Танасиха протерла її і знов притулилася лицем до шибки та не вїдчула крижаного дотику, бо те, що побачила Танасиха, гар'ячим струменем вдарило їй у груди, розтопило в нїй холод і кригу, розтопило ураз, аж зашпори зайшли у все тїло, і з очей покотилися теплї сльози. Але й тоді, крїзь сльози, бачила Танасиха, як через снїги, через високї замети вертається до її хати смугасто-рудий кїт, а за ним, спираючись обома руками на двї палички і зїгнувшись у три погібелї, човпе стара Марфина, яка давно вже не годилася вийти далї свого порога, човпе, горнучи високї снїги своїми вїдмерлими ногами, що не згиналися у колїнах, і через те за нею така борозна.

Танасиха спершу загупала в раму вїкна, потїм спохопилася, кинулась до сїнешнїх дверей і стала гатити в них кулаками й кричати:

– Я тут, сестро! Я тут...

Тепер вона вже не жалїла нї рук своїх, ані сил, з розгону кидалася на дверї всїєю собою, гамселила їх кулаками, викрикуючи:

– Тут я, сестро, тут-о!..

А коли викричала з себе всї сили, то по дверях сповзла додолу, опустила на колїна, принишкла, і раптом у її темнїй, як нїч, пам'ятї щось з'єдналося і засвїтілось, і вона побачила свїй сьогоднїшнїй сон.

Висока-висока гора, вся у гострих скелях, а з неї котиться Танасиха, як ота торба з високого горба, котиться, котиться і дивується, що їй зовсїм не боляче, їй навїть приємно отак котитися, бо гора ця гар'яча, і їй, Танасисї, зовсїм не холодно. Їй, Танасисї, тепло. Вже тепло.

1985 р.

Цілко́м таємні історії

Передслово

Я знаю, що ці нотатки багатьох обурять, а декого кинуть у лютий гнів, і все-таки наважуюсь оприлюднити їх, адже сам заохотив колишнього свідка описаних тут подій узятися за перо.

Ми познайомилися з ним у напівпорожньому санаторії, де попивали цілющу водичку, новий мій товариш виявився хорошим оповідачем, і я ладен був його слухати до глибокої ночі. Порівняно молодий, але вже сивий і притомлений життям чоловік, він зручно, по-домашньому вмощувався на канапі, скручував із газети товстелезну цигарку (пристарався на ринку тютюну-потерухи, або, як він казав, «сіна») і, потопаючи у хмарах їдкого диму, частував мене чудернацькими оповідками. Особливо смачно розповідав про одну високу установу, де свого часу йому довелося служити, і я, проливаючи сльози від сміху і від горілого «сіна», став його переконувати: «А ви напишіть! Напишіть про це все!»

Він ніяково усміхався на ті умовляння, казав, що і в школі твори писав на «трійку», та коли ми вже прощалися, обмінявшись адресами, раптом сором'язливо мовив: «Знаєте, я спробую написати... Але це будуть всього лиш нотатки. – Він помовчав, потім глибоко затягся “сіном” і додав: – Не вистачає архіву. Якби знайти архів...»

А через кілька місяців я отримав поштою ось цей рукопис. Мушу зізнатися, що певною мірою він мене розчарував, бо, як то здебільша й буває, те, що ми чуємо з вуст удатних оповідачів, на папері невблаганно блякне і втрачає свій неповторний колорит. Люди, наділені хистом міміки, жесту, імітації голосу, беручись за перо, раптом стають багатослівними, у чомусь навіть безпорадними, і там, де в розмові їм досить повести бровою, на папері доводиться вдаватися до зайвих тлумачень. Отож я змушений був добряче поредагувати ці, як називає сам автор, нотатки, то більше, що мав дозвіл повестися з рукописом на власний розсуд. Я безжально вилучив публіцистичні відступи, політичні коментарі та всілякі біографічні екскурси, які, може, й годилися б для посібника «Як робити кар'єру», а проте їхня літературна вартість досить сумнівна. Зрештою, на деякі обставини пролле світло супровідний лист автора, якого він надіслав разом з рукописом.

«Стомився я. Жити стомився, а що вже казати про пошуки того архіву, якого полювали дужчі за мене, та зась. Не пам'ятаю, чи я вам казав, що кожен секретар цекамолу (так ми тоді називали комсомольський ЦК), як тільки діставав затвердження на сю високу посаду, відразу ж отримував неофіційний наказ у партійному ЦК: «Знайти архів! За всяку ціну» Йшлося про отой нелегальний архів, у якому зберігалися папери не вельми приємного змісту, – вони стосувалися колишніх комсомольських працівників, зокрема і тих, котрі згодом доскочили високих посад ТАМ, нагорі. Адже ви знаєте, що цекамол для багатьох був трампліном злету до партійних висот, і хоча один письменник назвав його дитячим садком, який грається у доросле ЦК, все-таки він був моделлю і школою того ж таки найвищого апарату.

«Що воно за архів такий, – спитаєте ви, – чому його так боялися?»

На перший погляд нічого особливого. Я не сказав би, що йдеться про якийсь небезпечний компромат, але є там чимало такого, про що дехто хотів би забути. Ну, уявіть, приміром, такого собі червонощогого молодика, якого тільки вчора взяли десь із області чи району і призначили інструктором цекамолу. Ось тобі відразу вхідне на «госпдвір», де можеш запасатися харчами, ось тобі синя книжечка, тобто перепустка до спецполіклініки N

2... Що там іще? Та хай би уже й нічого, а крутиться голова в чоловіка – опинився на сьомому небі і Бога за бороду взяв. І саме тієї хвилини, коли сірома не чує землі під ногами, коли вже геть очамрів від щастя і власної величі, підходить до нього ще один суворий та поважний чоловік і таким, знаєте, незворушно-офіційним і трохи таємничим голосом чи то пропонує, чи наказує: «Пишіть заяву. Пишіть, що так і так, у зв'язку з тим, що я перейшов працювати до апарату, прошу видати належний мені пістолет і пижикову шапку».

І що ви думаєте – не писали? Ого, ще й не таке було. Навіть просили письмово виділити персональне авто, присягалися бути пильними, про все доповідати органам і т. д., а згодом, коли туман розвіювався, сіроми пекли раків і кидалися забирати назад заяви, та де там! Виявлялося, що ніхто не знає, де поділися ті папери, усі лишень знизували плечима та презиркувалися здивовано, мовляв, що він од нас хоче?

А насправді ота писанина осідала в архіві, який невідомо хто й коли заснував, невідомо, де він зберігався і з якою метою, адже нічого звідти начебто й не впливало на світ Божий. Та якби я знайшов ті папери, то ви принаймні мали б документальні свідчення до всіх отих історій, що чули від мене, і тих, які я наважився описати. А так – вибачайте. Хочете – вірте, хочете – ні».

Ось такий лист. Ще хочу зізнатися, що, з огляду на композиційну розхристаність цих нотаток, довелося розбити їх на окремі розділи і дати їм свої назви. Й останнє, що я дозволив собі, – це змінити імена тих людей, які нині перебувають на горішніх шаблях влади. Отож сподіваюся, що справа не дійде до судових позовів, бо, по-перше, тієї інституції, про яку пише автор, вже не існує, а по-друге, навряд чи хтось із героїв, упізнавши себе, захоче в цьому зізнатися.

Може б, тієї халепи й не сталося, якби Гнат Кириченко не був такий схожий на Першого: обидва вдалися якимись квадратними і статурою, і з лиця: що лоб, що щелепа – завширшки однакові, ще й окуляри носили з квадратними скельцями – то вже, видно, Гнат зумисне собі такі підібрав. Якби котрогось із них довелось малювати, то багато хисту не треба: бери лінійку та олівець і малюй. Подейкували навіть, що вони якісь родичі, і тільки завдяки цьому Перший витягнув Кириченка з далекої області на редактора столичної газети, але, скоріше за все, це була вигадка. По-перше, на світі не так уже й мало схожих людей – і круглих, і квадратних, і товстих, і тонких, а по-друге, Гнат Кириченко був також не в тім'я битий: де не з'явиться, там він і свій. Любили його і в редакції, і «нагорі» (сюди він частенько заходив, аби тримати носа за вітром), отож гострому на язик Кириченкові іноді сходило з рук таке, за що іншому того б язика вкоротили. І коли хтось із бідовіших наважувався запитати у Гната, чи він часом не родич Першого, то Гнат не підтакував і не віднікувався, а якимось так переводив балачку, що й не допетраєш: мовляв, глянь на вид та й кажи, що Свирид. Найчастіше він заходив до відділу пропаганди, а певніше, до сектору преси, де сиділи якщо не стріляні журналісти, то принаймні такі, що ними себе вважали, через те дозволяли собі й розкутості більше, і вільнодумства, і в шашки могли зіграти (чомусь тут була особлива пристрась до шашок), а часом не цуралися й химерної витівки.

Однак усе те було дитячими забавками порівняно з коником, якого викинув Гнат Кириченко. Власне, розігрував той жорстоко-веселий спектакль він не сам, але ідея була його, причому виникла вона у квадратній Гнатовій голові блискавично.

Зайшов якимось до сектору преси, як завжди, трохи розхристаний і в міру недбалий, без краватки, хоч, здається, збирався потрапити на прийом до Першого, але Першого не було, покликали десь до Великої Хати, і то вже до ночі, тому редактор столичної молодіжної газети Гнат Кириченко мусив задовольнитися балачкою в секторі преси, мусив питати поради в якихось шнурків замість того, щоб усе вислухати з перших уст. А втім, це також була чергова Гнатова гра, він зітхав і покректував, що Перший його не дочекався, а в душі, звичайно, радів, що того немає, і йому, Гнатові, не доведеться сьогодні заходити до безглуздо велетенського кабінету – поки дійдеш від порогу до столу, то впрієш, або, що буває іще частіше, змерзнеш.

Отож Гнатові «роздратування» поволі втихало, і він, утішаючись загальною увагою до власної персони, переходив на панібратські жарти, хоч його мизате обличчя залишалося майже незворушним.

Не можна сказати, що Гнат Кириченко був аж надто безстрашним у своїх розмовах, однак дозволяв собі куди більше за інших.

Приміром, коли ганив бюрократів, то хоча й не називав ні імен, ні прізвищ, але з особливим задоволенням вимовляв такі словечка, як «старі пердуни», «однояї», «пархаті», і при цьому змовницьки дивився вам в очі, наче ви, як і він, звичайно ж, знаєте, про кого мова. Ось так і того разу Гнат Кириченко сидів у секторі преси, по-домашньому осідлавши стільця спинкою наперед, і вже веселив публіку правдивою бувальщиною, як одна газета,

друкуючи вибачення перед читачами за помилку в попередньому номері, написала, що в минулому номері не вкралася, а всралася помилка, так от саме тоді хтось різко відчинив двері (Гнат навіть не озирнувся) і гукнув з порога:

– Хлопці, тут ось стаття з нашого відділу! Треба мерщій передати в газету. Це, мона сказати...

– Щось дуже цікаве? – Завсектором Петро Бриль перевів круглі очі з Кириченка на того, хто зупинився біля дверей. На відміну від Гната у цього Бриля і голова була кругла, і очі круглі, і слова повільні та круглі.

– Так, мона сказати, не терпить, таке цікаве, – диринчав з нетерплячки хапливий голос. – Про вчасне вивезення перегною на поля.

– Це справді не терпить, – спроквола мовив Бриль.

– Ні-ні, комсомольсько-молодіжна бригада, мона сказати, імені Зої Космодем'янської...

– Та я ж не проти, – перебив його Бриль. – Але треба порадитися з редактором.

– А що нам редактор! – бідолаха не знав, чия то квадратна спина супроти нього. – Тут ось героїка буднів, вивезення перегною на поля – це, мона сказати, важлива сторінка...

– Історії, – додав Бриль.

– Мона сказати. І що нам якийсь редактор, подумаєш! На те ми тут і...

– Добре, – знов перебив його Бриль. – Залиш отам, розберемося. – І винувато всміхнувся Кириченкові.

– Це що за Наполеон? – спитав Гнат, як тільки за тим зачинилися двері. – Новенький?

– Видно ж.

– Із Житомирщини?

– А звідки ви знаєте? – здивувався Бриль.

– Я не знаю, – сказав Кириченко. – Я чую. І, мона сказати, бачу, – він засміявся, але вийшло це в нього майже сердито. І раптом спитав:

– Ще не писав заяву на пижикову шапку?

– Та наче ні.

– Гм... – Кириченко покивав сам собі головою. – Ну-ну. Перегній, героїка... От сцикун!

Таки зачепила його за живе ота новачкова пиха і зверхність до редактора столичної газети, бо Гнат знову примовк, потім вишпорпав із кишені товстий бурштиновий мундштук.

– Ходімо покуримо, – запропонував він Брилеві, хоча такому поважному гостеві, як Кириченко, дозволялося зачадити і в кімнаті. Лихі іскорки з його очей тепер пробивалися навіть крізь квадратні скельця окулярів.

А коли вони вийшли з туалетної кімнати, то не всяк і помітив одну невеличку дрібничку: Брилева краватка тепер туго облягала дебелу Гнатову шию, і редактор столичної газети твердим і поважним кроком рушив аж у протилежний кінець коридору, туди, де містилася перша приймальня і робочий кабінет Першого. Гнат Кириченко знав, що зараз цей кабінет порожній.

Важко сказати, чи він якось умовив секретарку і та стала співучасницею його витвірки, чи, може, взяв її іншими хитрощами, але на той час, коли новоспеченого інструктора відділу

сільської молоді Ілька Цвика терміново викликали до Першого, Гнат Кириченко уже сидів за його велетенським столом і, підперши долонею важке квадратне чоло, напружено вивчав якісь папери.

– Дозвольте? Добрий день! Викликали?

Ілько Цвик обережно, але щільненько причинив за собою важезні двері і став у порозі. Далі ступати він не наважувався, бо Перший навіть голови не підвів – такими важливими були ті папери. Він тільки змахнув рукою, мовляв, почекай там, постій, ще дійде черга й до тебе.

Ілько Цвик кивнув, якимось так немов усім своїм тілом кивнув, аж трохи зігнувся в колінах, і ковтнув сухого повітря.

У горлі йому кавкнуло, але Перший цього не почув, бо стіл його від порога був метрів за десять.

– Те-а-а-ак, – сказав Перший. Пошелестів паперами і знов як води в рот набрав. – Те-а-а-ак...

Ілько Цвик уже не знав, що й думати.

– Ну-ну, – обізвався Перший, але так – сам до себе. – Ну-ну.

Він перегорнув ще один аркуш і схилився над ним ще нижче.

– Те-а-а-ак. Гм... Ну-ну!

Видно, якісь сумніви доймали чоловіка, та нарешті він різко підвів голову і направив свої окуляри на щупленьку Ількову постать, що вже геть змаліла біля порога, а потім знову втупився у папери.

– Ну-ну... Словом, так! Ваша кандидатура нам підходить.

Ілько спершу подумав, що мова про його нещодавнє призначення, і йому всередині трохи попустило, але виявилось, що ні – йдеться про щось зовсім інше, набагато значущіше, й Ількові груди знову почало розпирати.

– Тільки одна умова, – сказав Перший. – Якщо ви не погодитесь, то забудьте цю розмову назавжди, зрозуміли?

Ілько нічого не зрозумів, однак кивнув. Сказати «так» він уже не мав сил.

– Назавжди! – повторив Перший. – І взагалі, я вас не викликав, ви мене не бачили. Ясно?

– Мона сказати, – відповів Ілько, хоча голосу не подав, а мовив те тільки подумки.

– Річ ось у чому. Зараз у Москві формується надзвичайна експедиція на Північний полюс. У ту самісіньку точку, де сходяться всі меридіани. Потрібні молоді сміливі люди. Комсомольці особливого гарту. Я б сказав, сучасні корчагінці. Експедиція буде інтернаціональна. Москва запросила одного чоловіка з України.

Кириченко, чи то б пак, Перший знов пошелестів паперами.

– Я уважно вивчив вашу особову справу. Мені здається, ви саме та людина, яка нам потрібна. Але в такій ситуації ніхто не має права наказувати. Тут потрібна згода.

– Я готовий! – випалив Ілько Цвик, аж луна пішла попід стелею.

– Заждіть. Річ у тім, що все це не так просто, як ви собі уявляєте. Тут є певна міра ризику.

– Я знаю, але я згоден!

– Нічого ви не знаєте. Та якщо вже на те пішло, то мушу вам відкрити ще одну таємницю. Є дані, що в цей же час і на те саме місце очікується і десант американців.

Перший підняв угору палець.

– Ну й що? – спитав Ілько Цвик.

– Як що? Можуть виникнути непорозуміння... І навіть сутички. Ви це усвідомлюєте?

– Я згоден! – рішуче сказав Ілько Цвик. – Я давно...

– Та почекайте ви! – закричав, уже не стримавшись, і Гнат Кириченко. Потім схаменувся і перейшов на тихий, довірливий тон. – Ви мусите добре подумати. Ще раз наголошую, що це справа добровільна. Ми не маємо права ризикувати своїми кращими людьми.

– Якби не добровольці, то, мона сказати...

– Тепер не той час, – урвав його Перший. – Ну, зрозуміло, що через місяць ви повернетесь Героєм Радянського Союзу з усіма орденами і таке інше, ваше фото буде в усіх газетах, але ж не треба отак зопалу. Тут справді треба все обдумати.

– А що мені думати? Я все життя готував себе...

– От який нетерплячий! Ти навіть мені подобаєшся, – Перший уже перейшов на «ти», і це «ти» солодко пронизало Ілкові груди. – Як там? Безумству хоробрих співаємо славу, так, здається?

– Так, мона сказати. Максим Горький.

– Правильно, Горький. Бачу, я в тобі не помилився... Але ж у тебе, мабуть, є жінка, діти?

– Одна дитина, – сказав Ілько.

– Знаю, одна, – Гнат Кириченко зазирнув у «анкету». – Жінка одна й дитина одна. Так от, порадься з жінкою, поміркуйте разом, подумайте, а взавтра мені скажеш. Домовились?

Ілько Цвик кивнув, хоч йому хотілося саме зараз запевнити Першого, що все вже вирішено, що він би себе зневажав усеньке життя, аби завагався бодай на хвилину. Але хай. Якщо той наполягає, то хай буде так. Слава Богу, терпіти тільки до завтра.

– Ну й чудово! – сказав Гнат Кириченко. – Але ж дивись там, нікому ні слова. Та власне... ти вибач, є ще одна маленька формальність. Даси підписку про нерозголошення державної таємниці. Форма довільна: так і так, у зв'язку з тим, що я зарахований до експедиції на Північний полюс... І так далі. Форма довільна. На адресу Комітету держбезпеки. Заклеїш у конверт і залишиш мені у приймальні, зрозумів? А тепер іди працюю. Хоча яка там робота, залишиш підписку і йди додому. Думай.

Гнат Кириченко змахнув рукою, мовляв, у мене все, розмову закінчено, та коли Ілько вже взявся за ручку дверей, раптом знов спохопився:

– О, стій! Ледь не забув. Якщо даси згоду, то обов'язково ж принеси... ну, ці... дані. Розміри там свої, одягу і взуття, вам же, крім особистої зброї, ще повинні спецодяг видати. Ну, там хутро... унти. Не в Крим же їдете, а на Північний полюс. І розмір ноги напишеш добре, що я не забув... Унти ж видадуть. Давай, до завтра.

Легко вгадати, що після цього творилося в Ілковій душі, але дарма що Перший відпустив його додому, він ще довго не йшов з роботи, хоча й за холодну воду не брався. Ні, неправда, Ілько Цвик ще написав зобов'язання про нерозголошення державної таємниці, причому писав і йому все не подобалося, то він рвав папір на дрібнесенькі клаптики і не викидав їх у «кошик», а відносив до туалету і там пускав за водою в унітаз. Потім останній варіант ретельно заклеїв у конверт і відніс до приймальні, після чого ще довго сновигав

коридором, думав якусь думу і, хоч раніше ніколи не кутив, кілька разів стріляв у хлопців цигарки, а коли завідділом сільської молоді запитав у нього, як там із звітом про вивезення на поля перегною, Ілько його ледь не послав туди, де люди не ходять. Звісна річ, що йому й додому кортіло, аби мерщій похвалитися дружині, одначе й тут, на роботі, щось тримало: а раптом Перший згадає іще якусь важливу річ і покличе його до себе, хіба ж утримаєш усе в голові, як тут он яка справа.

Втім, не варто вдаватися до художніх домислів, бо ніхто достеменно не знає, про що тоді думав Ілько Цвик, ніхто не чув його розмови з дружиною, хоч здається, усе це легко вгадати. Ну, скажімо, хоча б те, як двоє молодих людей уже бачили себе через місяць не в гуртожитку, хай і такому добротному, а в новенькій просторій квартирі, і жінка гладила на чоловікових грудях ту місцину, де незабаром засяє Зірка Героя...

Однак усе це тільки лукаві здогади. А правда в тому, що наступного ранку, рівно о дев'ятій, Ілько Цвик, невиспаний, але наструнчений, напружений і водночас поважний, улетів до першої приймальні і, кивнувши секретарці, так упевнено промайнув до кабінету Першого, що та не встигла й рота відкрити.

– Я згоден! – сказав Ілько Цвик.

Чоловік, що сидів за столом, підвів важку квадратну голову і вступив в Ілька квадратні очі.

– ?

– Я згоден, – повторив Ілько.

– Що... згоден?

– Ну, все, мона сказати, вирішено. Я готовий!

– Що готовий?

– Їхати!

– Куди?

– На полюс!

– Який полюс?

– Північний.

– Північний? Полюс? А хто ви... Хто вас сюди...

– Я ж Ілько Цвик. Інструктор відділу сільської молоді.

– Ну й що?

– Як... що? Ви ж... казали...

– Що казав?

– Ну, що... Ось же, – білий аркуш дрібненько затанцював у Ільковій руці. – Тут ось... розмір унтів. І дружина згодна. Ось тут усе, як ви казали. Розмір... унтів. Список, мона сказати. Я приніс.

– Приніс? А-а-а... Добре. Відділ сільської молоді? Добре, залиште. Покладіть це і можете йти.

Коли за Ільком Цвиком зачинилися двері, чоловік з квадратним обличчям зняв телефонну трубку.

– Ви що!!! – зірвався він на крик. – Ви що собі дозволяєте? Де ви берете цих ідіотів? Чи ви взагалі вирішили перетворити апарат на дурдом? Ну, добре, з вами буде розмова окрема, а цього придурка, цього кретина щоб через двадцять чотири години не було в Києві! Щоб і ноги його тут, щоб і духу... Ви чуєте? Через двадцять чотири години!

В апараті його називали Папою, називали, звичайно поза очі, хоча й не було в цьому слові нічого поганого, радше навпаки, вчувалась у ньому симпатія, ба навіть домашня зичливість, а ще звичайнісіньке визнання того, що він таки й був тут вітцем: кого схоче – по голівці погладить, а кому й скрутить ту голову. Втім, голови скручував він не часто, хіба так – налякає до смерті, проте вдачу мав не лиху, а в чомусь, може, й дивакувату, і за ті дивацтва, либонь, його й любили найбільше.

«Любили» – тут трохи не те слово, бо на такій посаді людину не можна любити чи не любити, ця посада не залишає місця для сентиментів; ти можеш тільки благоговіти перед Ним чи вдавати, що благоговієш, або робити і те, й те разом. Ото і все.

А щодо Папиних дивацтв, то, може, в них і не було нічого особливого, такі собі невинні примхи та й годі, однак те, що в простолюдді ми маємо за пересічні звички, у таких персон, як Папа, воно видається нам бознаякою дивовижею. Ну, скажімо, ходили чутки, що з усіх шляхетних напоїв Папа найдужче шанує самогонку, а з наїдків – картоплю в «мундирах» із тюлькою. Що він понад усе любить косити й іноді усамітнюється десь у глухому лузі і потайки від людського ока береться за косу. Що він у себе вдома і влітку і взимку ходить босоніж, а коли настає дощова осінь, то взуває не тільки теплі черевики, а зодягає поверх них ще й галоші. Щоб ноги не промочити. Хоча Папі не доводилося не те що бродити по калюжах, а навіть вулицями ходити. Дім – машина – робота. Робота – машина – дача. Така посада. І раптом – галоші. Власне, про них і мова.

Але історія починається з іще одного Папиного дивацтва – подеколи він любив вибиратися в народ. Для цього призначав якусь виїзну нараду в райцентрі, не дуже далеко від Києва, збирав там партактив, й ось так важливі державні рішення приймалися не у високих кабінетах, а в гущі самого життя, заледве не на тракторному стані чи свинофермі. Через те й рішення ті були завжди життєвими, від них віяло запахом поля, кагатів і ферм. Папа, як і всі великі люди, був вихідцем із села, і, мабуть, тяжко сумував за селом, що влаштовував ось такі виїзди.

У кортежі з його «Чайкою» їхало не так і багато машин, – Папа терпіти не міг помпезності, – але з метушні міліцейських «Волг», оснащених крикливими мегафонами, всі здогадувалися, що то їде... ВІН. А коли приїжджали на місце, де вже юрмилися зустрічальники, то Папа виходив із «Чайки» не перший і не останній, однак усі його впізнавали відразу, бо Папину лисину не можна було сплутати ні з чиєю іншою, тієї лисини вистачило б на п'ять голів, і вона світилася навіть тоді, коли Папину голову, схожу на велетенське яйце несусвітнього птаха, покривав капелюх.

Саме в капелюсі приїхав тоді Папа і в Таращу – в капелюсі, в черевиках і... галошах, бо стояла пізня сльотава осінь, і стояв у полі незібраний досі буряк, і догнивав під дощами сояшник, і море-море було всілякої роботи, а думати за всіх доводилося одному Папі, і тоді, на тому виїзному засіданні, перепало і тим, хто приїхав із ним, і тим, хто його зустрічав з хлібом-сіллю, і кого не було там і близько. Одне слово, засідання як засідання, на те ж і збирають партактив, щоб зробити оргвисновки, та скільки б не говорили-балакали, а настає час вечеряти, не без того, і тут таращанці не пасли задніх, постаралися, як і годиться під такий урочистий момент. Столи накрили у лісі, не просто неба, звичайно, а була там «хатка на курячих лапках» спеціально для таких okazji, тільки от біда – дорога до хатки тієї

розкисла, розгасла, не пройде туди «Чайка». Але Папа не гордий, згадав свою молодість і сам зголосився пересісти на «газик» – паняй!

– А ще краще було б, – сказав Папа, – якби оце кінь та бричка. Давненько я так не їздив! Челядь делікатно змовчала, бо де ж узяти того коня і ту бричку?

Чи варто тут згадувати, що було на столах? Поросята печені, курчата, гусята, гарячі домашні ковбаси, вареники, дичина, карасі, раки... Ні, вже легше перелічити те, чого не було. А не було там тюльки й картоплі в «мундирах». Однак про картоплю Папа не заїкнувся, а, обвівши кислим поглядом пляшки з напоями, раптом виголосив оту свою крилату історичну фразу:

– Що ж це виходить, товариші таращанці? Згноїли буряк, що нема самогонки? Не-ха-ра-шо.

І ніхто не второпав, чи то він жартує, чи натякає всерйоз (наче ж не в тому гуморі, щоб жартувати), але переглянулися, пошепталися, набралися духу, і невзбарі вродилася на столі, ні, не пляшчина, а сулія! І коли налили з неї Папі, то вже ніхто не посмів доторкнутися до коньяку, всі пили білу, Папа пив білу, а сам червонів, червонів і зробився як буряк, лисина й та взялася червоними плямами, і вся його голова тепер скидалася не просто на велетенське яйце несусвітнього птаха, а була схожою на гігантську крашанку.

Було ще багато застольних промов і запевнень, що буряк буде впорано до морозів, навіть гичку не дамо на поталу, стачить державі і людям, тільки ж і ви, Юхиме Петровичу, не забувайте про нас, частіше навідуйтеся, будьте нам за рідного батька, а там уже як батько скаже, то так і буде. Ура!

Мабуть, саме ота сулія стала причиною того, що сталося потім. Уже як вивозили Папу з лісу глупої ночі, то водій чи розгубився, що має такого пасажира, чи й він десь хильнув, та навряд; видно, просто побоявся впритул під'їжджати до «Чайки» і зупинив свого «газика» кроків за п'ять од неї. Але ті п'ять кроків треба було перейти через болотяку, майже через багнюку, і Папа ступив у неї так відважно, що ледве висмикнув ногу, а потім, коли висмикнув другу, то раптом так і застиг на одній нозі, як чорногуз. Тільки бузько стоїть рівненько, а Папа похитувався-коливався, і було дивно, як він, такий важкий та тлустий, тримається на одній нозі. І коли його обступили зусбіч, простягаючи руки, аби підтримати, тоді й почули отой чудернацький вигук, який примусив усіх завмерти.

– Стой! – Папа так і крикнув: не «стій», а «стой», як кричать у кінофільмах прикордонники до шпигунів, і далі коливався на одній нозі, наче надутий міхур на нитці.

Усі заціпеніли, дехто також застиг із піднятою ногою, бо саме такої миті заскочила його Папина команда, і тепер лишалося тільки ловити, який наказ буде далі. Але далі замість наказу Папа видихнув зовсім несподіване:

– Галошу загубив.

Ще якусь мить усе німувало, ще всім не доходило, про що йдеться, та потім, леле, що тут зчинилося! Челядь метнулася шукати ту галошу, зачавкотіла грязюка, заблїмали сірники, всі заходилися місити й перемішувати болотяку – спершу мацали ногами, а далі й руками м'яли-переминали багнюку, стогнали, крєктали, і тільки Папа так і стояв нерухомо, щоправда, стояв уже на двох ногах, наче хотів цим сказати, що він без галоші не ступить далі ні кроку.

Та де ж вона, клята, ну де? Як крізь землю провалилася.

Уже й метнулись до «хатки» тихенько, чи він її часом не забув – ніде немає, уже й розвернули якусь машину фарами до місця згуби, але ті фари лиш вихопили з п'тьми заляпані з голови до п'ят людські постаті, забризкані грязюкою обличчя, на які лячно було

дивитися. Що не чоловік, то й мара.

І навіть Папі стало не по собі, й урвався йому терпець. Він раптом зрушив з місця й, не дивлячись під ноги, пішов до своєї «Чайки», хтось із його людей миттю відчинив дверцята, проте, перш ніж сісти в машину, Папа ще на якусь хвилю зупинився, озирнувся і, гидливо сіпаючи ніздрями, обвів очима районну челядь. Потім ще й підняв руку і товстим, коротким пальцем посварився десь у пільму.

* * *

Він мовчав цілу дорогу. В салоні було темно, і люди, які їхали разом з ним, думали, що Папа заснув. Та навіть якби він просто мовчав, ніхто б не наважився обізватися.

Можливо, він і справді був задрімав, але десь через півгодини, коли вже вихопилися за Білу Церкву, знов пролунало оте його «стой!» Різко, зненацька – хіба що камінь не здригнувся б від того вигуку.

– Стой! – крикнув Папа. – Світло! Щось ногу здавило.

Коли спалахнуло світло, Папа опустив голову і довго кліпав червоними поросячими повіками:

– От чорт! – пробурмотів сам до себе. – Дві галоші натяг на один черевик.

Якби Вілен Покотило прокинувся на тому світі в пекельному казані, то це було б щастям порівняно з тим, що сталося насправді. А то ж просто якась наслання. Прочумався він серед поля у скирті соломи – не прочумався, а якась темна сила підкинула ним і поставила на ноги, хоч Віленом іще водило, заточувало, нудило, марудило, зуби цокотіли від холоду, а бідна його голівонька розривалася. Це, либонь, чи не вперше в житті Вілен Покотило отак сьорбнув через край, що й досі не приходив до тями.

«Де я?!» – тяжко зворухнулася перша думка, і від того поруху ледь не розсипалися всі мізки. Віленові навіть почало ввижатися, ніби в оцій його голові, що на в'язах, усередині є ще одна голова, й ота, що всередині, більша за оцю, що зверху. Тому вона так і тисне. І раптом виштовхнула іще одну думку: сьогодні ж конференція!

Вілен Покотило закліпав на годинник: до районної конференції, на якій він мусив виступати з головною доповіддю про кролівництво, залишалось... сорок сім хвилин. Можна було ще встигнути, якби Вілен знав, де він оце опинився і в який бік йому поспішати. То не біда, що при ньому немає доповіді, – він знав її на зубок, пам'ятав кожне словечко, кожну цифрочку, і в цьому питанні рівні йому не було. Хтось пустив навіть чутку, що Вілен потайки від апарату ось-ось захищатиме дисертацію в Білоцерківському сеге інституті на тему кролівництва.

Тут, мабуть, варто пожертвувати стрімкістю цієї карколомної оповіді задля ближчого знайомства з нашим героєм. Вілен Покотило, інструктор відділу учнівської молоді ЦК комсомолу, відзначався в роботі особливим завзяттям. Рвучкий, хапливий, аж дещо нервовий у рухах, він був з отих енергійних хлопців, що можуть зламати макогін і в макітрі. Іноді навіть здавалося, що Вілен трохи посунувся глуздом через оті кролики. Якби ж тільки він один. Була тоді така директивна пошесть на кролівництво, бо десь хтось підрахував, що коли кожен школяр у сільській місцевості виростить стільки-то кроликів, то держава отримає аж он скільки м'яса, шкурок та ще й... пуху. Але цим процесом, звичайно, слід було керувати згори, і така важлива місія випала інструкторові учнівського відділу Віленові Покотилу. Отож він узявся до роботи, як завжди, щиро, з усіх сил, і хоча займався такою дрібною «худібкою», сам працював, за його ж словами, як кінь. Телефон не вихолоняв ні на мить. Вілен керував до хрипоті, і його надтріснутий крик стрясав усім поверхом, адже мусив догукатися до всіх областей і найвіддаленіших районів.

– Алло! Алло! Велика Багачка? Не чути! Га? Не чути, кажу. Це Покотило! Як там у вас? Як? Скільки-скільки? Мало! Кажу, мало, так діло не піде! А як у вас із штучним заплідненням? За-плід-не-нням! Зоя! Алла! Поліна! Людмила! Ірина! Дарина! Ніна! Емма! Ще дві Ніни. Яна! Марфина!

Кажуть, саме за такого моменту якось проходив коридором Перший (а Першим на той час був Г-ко), то так і завмер на місці, нашорошивши вуха. Що за гаремна перекличка? Але йому пояснили, що то Покотило тримає зв'язок із районами, і Перший, знизавши плечима, пішов собі далі. Хай працюють хто як уме, аби видно було роботу. А вслід йому ще долинали:

– Ви що там – послули? Я тут працюю, як кінь...

І так цілісінький день. Спокій наставав тільки тоді, коли Вілен Покотило їхав у відрядження. А їздив він, слава Богу, частенько, бо на той час проводилося чимало засідань, нарад та всіляких семінарів з питань кролівництва. Вілен, здається, навіть відчув особливий смак у тих виїздах, бо ж відома річ: чим глухіша периферія, тим щедріше приймають столичного гостя, особливо якщо цей гість ген із якої хати. А кому ж таке не сподобається: всі коло тебе бігають, метушаться, згинаються, і вже ти начебто не цекамольський інструктор, а... падишах. Чому не цар і не князь, а саме падишах – про це можна здогадатися з цієї ж таки історії, яка, власне, починається і не з того, як Вілен Покотило прокинувся серед поля, а з його приїзду до поліського містечка О-ча, де він мав виступити із доповіддю на районній конференції, присвяченій збільшенню кролячого поголів'я.

Поки заїхав до Житомира, де мав серйозну розмову в обкомі, поки їхня «Волга» доправила його аж до О-ча (це майже на самісінькому кордоні з Білоруссю), то вже й сутеніло. А цим же хитрим районним комсомольцям тільки того й треба: не встигнеш нічого ні перевірити, ні розпитати, ні навіть рота розтулити, а вони вже: «Вечеря! Вечеря холоне!».

Ось так і того разу – ще Вілен Покотило не оселився в готелі, ще не роздивився, що й до чого, як уже опинився в «Ниві», бо ж, вибачай, сам винен, приїхав пізенько, а юшка парує. Його посадили на передньому сидінні, а на задньому втовпилося ще троє хлопців, з якими Вілен щойно знайомився, але не запам'ятав жодного на ім'я.

– Вам доводилося куштувати поліську юшку?

Перший секретар райкому комсомолу Віленові не сподобався. Якийсь аж надто вже розперезаний, машину вів хвацько, але недбало, і гонор хлюпав із нього аж через край. «Жук такий, – чомусь подумав Вілен і відвернувся до вікна. – Ну, нічого, ми ще побачимо».

За вікном якість ураз стемніло – в'їхали до лісу, дорога була вузюсінька, чи й зовсім дика, бо гілля так і шмагало по вітровому склі, аж Вілен приплющував очі і часом на вибоїнах діставав тім'ям «дашка»: от жук, наче й не людей везе.

Згодом фари освітили свіжий, ще не фарбований паркан, біля якого стояло кілька легкових машин, а туди далі, за парканом, горіло багаття й ворушилися людські тіні.

– Ви не подумайте, що це в нас часто... – сказав жук уже не так гонористо. – Просто нагода є. Та й вас же хотілось зустріти по-людськи.

І від того, що він поулеслішав, і від передчуття гарного вечора Вілен також пом'якшав:

– Та годі тобі «викати», – сказав він. – Давай по-комсомольському – на «ти».

Підійшли до багаття, компанія ураз розступилася і вишнурувалася ледь не в шеренгу для знайомства зі столичним гостем. Віленові сподобалося, що товариство підібралося небовкунське, були тут і жіночки чи, може, дівчата з піонервожатих, і до приємного запаху вечірнього багаття домішувалась лоскітлива пахощ парфумів. Він по черзі тиснув усім руки, відразу ж забуваючи названі імена, але одного з них він просто не міг не запам'ятати.

– Жанна!

Це була не жінка, а біла півонія, що світилася в осінній сутіні і розливала довкола себе солодку млість. Рука її теж була гладенька, як пелюстка півонії, гладенька і тепла, й тепло її витікало з пальців у Віленову долоню.

Застілля влаштували тут-таки, надворі, хоча в глибині подвір'я бовванів цегляний будинок, але вересневий вечір ще був щадливий, ще не схолов, та й було ж чим погрітися.

Вілена часто приймали багатим частуванням, але цього разу він відчував, що все робилося з таким розмахом не ради нього (принаймні не тільки заради нього), щось дуже

вже гнув кирпич жук, який, щоправда, першу чарку підняв за столичного гостя. Потім хтось виголосив слово за жука, і Вілен подумав, що в того день народження, аж ні, йшлося про щось зовсім інше, і всі знали, про що, тільки не говорили вголос. Вілена це трохи зачіпало за живе і він уже хотів образитися, аж раптом відчув на собі пекучий погляд, відчув запах півонії і лиш після того побачив темні округлі очі. Вони були темніші за ніч, через те так різко окреслювались у сутіні й дивилися на Вілена відверто чи навіть виклично. Він не витримав того погляду і врятувався тим, що тримав у руці ще не випиту чарку – вихилив її одним духом.

Тим часом застілля розворушилося, розпашіло, заговорили всі разом, уже наче й забули за Вілена, і тільки один дрібненький хлопчина із довгим носом (вони їхали сюди разом у «Ниви») підсів до Вілена та все розпитував, як там Київ і чи цвітуть ще в ньому каштани. «Я вчився у Києві, – хвалився довгоносик, – я Київ знаю як своїх п'ять пальців, – і навіщо показував Віленові розчепірену п'ятірню. – Ох же й каштани там! Ну, давай за Київ!»

Вілен поблажливо слухав довгоносика і раз-по-раз наштовхувався на темінь очей – він не витримував того погляду, що вбирав його в себе, і для хоробрості те й робив, що прикладався до чарки.

– Музику! – підвівся жук і так махнув рукою, ніби закликав усіх в атаку.

Увімкнули магнітофон, і невідомо чий голос – чи то жіночий, чи мо' чоловічий, чи ліліпутський – завів «Беліє рози». І хоч Вілен недолюблював оцих плаксивих пісеньок, зараз музика стисла йому серце і чомусь так жаль зробилося того ліліпуточки, що надривав тоненький голосок.

Він знову випив з довгоносиком, а потім відчув на плечі чийось руку, озирнувся й побачив жука.

– Слиш, Віль, – сказав жук, – давай... шампанського. Ти на мене не сердься, сьогодні у мене вечір особенний.

– А що таке?

Жук приклав до губів палець і, відтрутивши вбік довгоносика, сів поруч Вілена. А коли вони хильнули ще й шампанського, то обняв його за плечі й зашепотів у вухо:

– А Жанночку, между прочим, я для тебе покликав. Так що не зівай. Вона вся твоя.

І підвівся, і швидко підхопив якусь реготушку, пішов до танцю.

Вілен подивився на Жанну, але цього разу вона вже не стала чекати, поки він одведе очі. Встала, підійшла до нього, сказала:

– Ви хотіли мене запросити?

І сама повела його за руку, не до гурту, де всі танцювали, а трохи осторонь, між дерев, де темніше.

– Взавтра й додому? – спитала вона.

– Так, після конференції.

– Як вам наші... паяци?

– Ви про кого?

– Про того. Що він там шепотів про мене?

– Про вас?... Нічого.

– Можна подумати. Паяц нещасний.

– Чого ви так?

– Це не я, це він. Знаєте, чо' він так хвоста задер? Ні? Він переходить на роботу в кегебе.

– Он воно що.

– Але хай не думає, що я йому ганчірка. Я про нього таке знаю, що як захочу, то його не прийме ні кегебе, ні рідна жінка. Але хай живе, хрен з ним.

Вілен аж здригнувся на цьому слові, але враз йому і полегшало: якась вона стала наче своїша чи що.

– Ну зізнайся, – задихала йому в обличчя Жанна. – Хіба він тобі не казав, що зі мною... можна?

– Н-ні...

– Неправда, казав. Але ти не бійся, зі мною справді можна. Тільки не тому, що так хоче він, зрозумів? Можна, бо... Ходімо вип'ємо, я хочу з тобою випити.

Вони підсіли до столу, і Вілен налив у склянки шампанського.

– Це я буду вже зовсім п'яна, – сказала вона, і її очі стали іще темніші. – Але нічого, сьогодні я хочу напитися. З тобою... хочу. Давай, за що ми вип'ємо?

– За тебе, – сказав Вілен.

– Ні, не треба за мене. Давай за щось таке...

– Тут один пропонував за каштани.

– Які каштани?

– Київські.

– Паяц. Вони всі паяци. Бачити їх не можу. Давай просто вип'ємо. Удвох. Ні за що.

– Можна.

Вони випили, і Жанна знов подивилася йому в очі. Погляд її був гарячий, і тепло його входило у Вілена глибоко й щемко.

– Можна, – сказала вона.

– Слухай, не кажи так, бо в мене паморочиться в голові.

– Я хочу... щоб у тебе паморочилося в голові.

– Не треба.

– А я хочу, хочу...

– Жанно...

– О, то ми вже познайомилися ближче! – підійшов жук, п'яний і розгнуданий. – Усе в ажурі? Наливай.

– З тебе досить, – сказала Жанна.

– Ну, як хоч, а ми вип'ємо, – жук набулькав у три склянки. – Поїхали. А тоді заспіваємо. Ти, Віль, не переживай, спати є де. Тут у нас краще, ніж у готелі. На конференцію завеземо. Я сам завезу. Ми всі там будемо. Давай!

Вілен уже не пив, а цідив крізь зуби. Щоб не пасти задніх. І коли пішов до другого танцю, то майже стояв на місці, а йому здавалося, що вальсує. Амурські хвили.

– Тобі погано? – спитала Жанна.

– Ти що – з тобою?

– Ходімо звідси. Не можу на них дивитися. Паяци.

– А можна?

– Можна.

– Якось би... щоб не бачили.

– Плювать я на них хотіла, – сказала Жанна. – Зараз ще й пляшку прихоплю. Тре було так відразу.

– Справді.

– Ну добре, йди до лісу і недалечко чекай. Я зараз.

Вілен якби й хотів далеко зайти, то не зміг би: тільки вийшов за паркан і ступив кілька кроків, як облягла така темінь, хоч падай. Він зупинився під деревом і тільки устиг зробити одне невеличке діло, як почув її кроки.

– Я тут, – тихо сказав Вілен.

– Де?

– Тут.

Вона вже була в його обіймах, але ще довго питала: «Де? Де? Де?» – а він казав: «Тут, тут, тут», потім Жанна ловила його руки, притискала до своїх пипкастих циць і сама вже казала: тут, тут, тут. І тут.

Вона була навіжена, ця Жанна. Казала: ходімо до лісу, а він, як дурник, перепитував: а хіба ж ми де? Ходімо на пагорб, – казала Жанна, або: ходімо в рівчачок, – і коли він, нарешті, збагнув її мову, то майже непритомнів від кожного слова.

– Ходімо до скирти, – звеліла Жанна, і тут він знов розгубився:

– До скирти? Де це?

– Дурненький, ми підемо до справжньої скирти, це тут недалечко, ось відразу кінчається ліс, а там поле і скирта. Хочеш?

– Хочу.

Вона взяла його за руку й повела як маля, а потім спинилася й навіть спитала, як у маленького:

– Ти не хочеш пісі?

– Ні.

– А я хочу, – сказала вона, відступила у темряву, і він почув шурхотіння, наче в торішньому листі кружеляла ящірка.

Жанна швидко перевела його через ліс до поля, бо в неї очі були темніші за ніч, і через те, мабуть, темрява не була їй страшною.

А там уже він і сам угледів скирту, стояла вона серед поля, мов хата, і берегла у лоні своєму тепло.

Вілен вигріб у соломі затишне кубельце, озирнувся до Жанни й побачив, як у неї в руці тьмаво зблиснула довгошия пляшка шампанського.

– А тепер можна й за любов, – сказала вона. – Тепер... можна.

2

«Де я?»

Скісне вранішнє сонце било прямо межі очі, але було таким холодним, що Віленом тіпала трясця. Гостро блищала стерня, на ній там і там ворушилося вороння, видзьобуючи втопане в землю зерно, далі чорніла смужка лісу... а до конференції лишалося сорок чотири хвилини.

«Де я?» – знов затріщало у Віленовій голові, і він аж скривився від болю, коли почув пришелепкувату відповідь:

– У скирті. Хіба не бачиш?

Вілен Покотило важко повів очима: ніде нікого. То обізвалася ота друга голова, яка вгніздилася всередині цієї, що зверху, хоча й була більша за неї. Верхня от-от мала репнути, як зелена шкаралупа на горіхові-лузанцеві.

– Бачу, що в скирті, – з докором сказала вона. – Але ж... де я? Куди йти?

– А ти спитай у того, хто тебе сюди привів, – і собі огризнулася друга, а проте більша голова. – Чи ти забув?

– М-м-м... – Вілен від холоду зацокотів зубами. – Втекла.

– Втекла? А що їй лишалося робити? Слухати, хе-хе, твоє хропіння? Поглянь лиш на себе.

Леле, яка ганьба! Він був в одному черевикові, і ця ж таки, взута, нога була ще й у штанах, а друга – боса і гола. Страшно подумати, яка срамота.

– А що тут думати? – знов підкусила внутрішня голова. – І сліпому видно, що тільки й устиг одну ногу роззути й витягти із холощі, а далі заснув як убитий. Теж мені Дон Жуан знайшовся. П'яничка нещасний.

– Ну й біс із ним, не про те зараз мова. Головне – дістатися до райцентру.

– Як?

– Треба вийти на дорогу і зловити попутну машину.

Ну, де ж той проклятий черевик?

Вілен переступив з ноги на ногу, заточився і раптом помітив, що то він і спіткнувся об свою взувачку. Слава тобі Господи, бо вже отой в'їдливий голосочок почав нашіптувати, що його черевика могли й поцупити – жіноча помста страшна.

– Спокійно, ще не все втрачено.

На ходу обтрушуючись від соломи, Вілен Покотило відійшов од скирти у поле і роззирнувся. Усередині так палило, хоч злизуй росу на стерні. Він дістав хустинку, старанно протер очі і раптом помітив, як ген удаліні, майже до обрїю, повзе якась черепашка, і Віленові одразу розвиднілось, бо він здогадався, що то автобус, зовсім малюсінський звіддалік, ну, зовсім тобі черепашка, але ж автобус! – отже, там проходить дорога, і не просто дорога, а траса.

Вілен побіг. Так, мабуть, біжить до берега самотній острів'янин, котрий угледів на морському обрїї вершечок вітрила. Звичайно, до автобуса він не встигав, траса була далеко, але ж ген проїхала ще машина, і ще...

– Спокійно, все буде добре. В містечку всяк покаже тобі Будинок культури. Ще маєш... тридцять сім хвилин.

Вілен Покотило добряче ухоркався, але біг і біг, наче втікав од самого себе, наче там, у скирті, зосталося усе те, про що так хотілось забути. Та ж ні, не зосталось, усе воно бігло разом із ним, усе доганяло й нагадувало про себе, і навіть черевик, якого він щойно взув, чомусь муляв і муляв.

Вілен, нарешті, зігрівся, у голові стало трохи просторіше, і щоб туди не лізли дурні думки, заходився повторювати те, що знав на зубок і що мусив виголосити через... тридцять хвилин:

«Кролівництво – галузь тваринництва, що займається розведенням кролів для одержання дієтичного м'яса, хутрових шкурок, пуху тощо. Чисельність кролів на Україні нині становить 11 мільйонів 600 тисяч голів...»

На трасі Віленові пощастило. Уже перший автомобіль, на який він замахав обома руками, добігаючи до дороги, загальмував, і Вілен майже на ходу скочив у простору кабінку КамАЗу.

– До райцентру, браток, підкинеш? – спитав Вілен Покотило, і водій байдужно знизав плечима. Він, цей водій, взагалі виявився людиною делікатною, і на відміну від охочих до

розмов шоферів не доймав пасажира цікавістю, хоч, звичайно ж, і кортіло дещо поспитати: звідки ж ти, хлопче, оце мчав через поле і скільки вовків за тобою гналося? Але ні, він мовчки робив своє діло, пильнуючи за дорогою, і його пасажир також мовчав і також займався своїм: «Особлива роль у розвитку кролівництва належить школярам. За даними Харківського науково-дослідного інституту тваринництва це єдина галузь... Усе нормально. Якщо трохи й припізнюся, то не біда, начальство й мусить запізнюватися... Єдина галузь, у розвитку якої можуть брати активну участь... Усе нормально, нехай бачать, як треба виступати без шпаргалки. А то позивкали тут... на всьому готовому. Розжуй і в рот поклади. Нічого, ми ще побачимо, чхати нам на ваше районне кафе. Шмаркачі! Тут працюєш, як кінь, а вони горілку дудлять із шльондрами».

– Ви часом не проїжджатимете коло Будинку культури? – спитав Вілен Покотило.

Водій чомусь здивовано глипнув на нього, але знов, наче йому заціпило, лишень схитнув головою.

Районне містечко Вілен упізнав одразу – спершу хати, будиночки, а ближче до центру споруди поважніші, он же, диви, і райком, бо Ленін попереду, показує на готель, де Віленові слід було спокійненько переночувати, а не пертися чорті-й-куди. Видно, приїхали.

Водій справді пригальмував, показав очима на стандартну цегляну будівлю і по-товариському, навіть з якимось приглушеним співчуттям відтрутив Віленову руку з карбованцем.

І тут настав найвідповідальніший момент. Хоча стрілка годинника перейшла за дев'яту, Вілен Покотило не збирався нікуди бігти як на пожежу, він зупинився на хіднику перед Будинком культури, глибоко набрав у груди повітря, хукнув, знов набрав, осмикався, змахнув із плеча остюка і тільки потому поважно, без поспіху зайшов до вестибюлю. Назустріч йому видибала дрібненька жіночка непевного віку, чи то вахтерка, чи прибиральниця, чи реєстраторка делегатів, і Вілен Покотило, стримуючи перегарний віддих, чемним притишеним голосом пояснив, що він приїхав з ЦеКа для участі в конференції. Жіночка збентежено заусміхалася, жваво провела Вілена до майже заповненої зали і щось забубоніла молодикові, який чергував біля дверей. Той одним оком дивився на жіночку, другим зизо, по-півнячому, цілив у Вілена, потім, незважаючи на те, що на трибуні вже хтось виступав, сміливо пішов через усю залу до президії, схилився біля головуючого, і Віленові залоскотало біля серця, коли жук підвівся за столом і забігав очима, шукаючи високого гостя. Але ж ні, то був не жук, головував на конференції чомусь не перший секретар райкому, треба таки втерти йому носа, щоб дуже не задавався, хоча, з другого боку, Віленові й не дуже кортіло бачити його самовдоволену пику. Взагалі, краще б нікого не бачити з учорашнього кишля. І раптом Вілен похолов: це ж десь отут може сидіти й... вона.

До біса! – сказав він собі. – Кого ти боїшся? Та вони тобі не годяться в підметки. Дехто в ООН гатив об трибуну черевиком, а ти його зняв у скирті й не можеш забути. Пусте! День у день працюєш, як кінь, а вони тут тільки й думають, як вирватись у кафе. Уперед! Покажи їм, як треба виступати!

Тоді Вілен ще не знав, що тут не було ні жука, ні Жанни, взагалі не було нікого з учорашнього п'яного гурту. Ні в залі, ні в президії. Бо сталося таке, що не кладеться голови, навіть якщо у тебе цих голів не одна, а дві чи й цілих п'ять. Оце вже було не просто наслання, а кара небесна, порівняно з якою нічний Віленів провал можна вважати веселою пригодою.

А все ж починалося хоч куди! Вілена Покотила врочисто під оплески запросили до

президії, відразу надали слово, і він сягнуто ступив на трибуну, жадібно, а проте невимушено ковтнув зі склянки мінеральної і, дивлячись десь понад залу, дивлячись у лише йому видиму далечінь, прорік:

– Кролівництво – галузь тваринництва, що займається розведенням кролів для одержання дієтичного м'яса, хутрових шкурок, пуху тощо. Чисельність кролів на Україні становить 11 мільйонів 600 тисяч голів.

Вілен Покотило дедалі вище здіймався у небеса і не помітив, як ошелешено дивилися на нього члени президії.

– Дуже приємно, що неабияке місце в цій галузі належить вашій Житомирській області. Дорогі овручани...

І тут уже сторопіла не лише президія, а й ті, хто сидів у залі, засовались, зарипіли стільцями, загомоніли, – і не тому, що конференція була присвячена не кролівництву, а через те, що Вілен Покотило говорив не про їхній район, не про їхню область і навіть не про їхню республіку. Виявилось, що Вілен Покотило опинився не в О-чі, а в Лельковичах, у Білорусі. Він справді потрапив таки до райцентру, де проводилася конференція, тільки, на жаль, не та і не там, де мусив виступити інструктор відділу учнівської молоді ЦК комсомолу Вілен Покотило.

То було таке натхнення, що навіть коли на трибуну поклали записку, Вілен недбало запхав її до кишені і не зміг викинути зі своєї пісні ані словечка:

– Жодна галузь тваринництва не має таких переваг як кролівництво, і якщо ми зосередимо всі зусилля...

Лише після того, як хтось із президії підійшов до трибуни, Вілен Покотило спинився, але ще довго не міг допетрати, що від нього хочуть, він навіть знов потягнувся до склянки і допив мінеральну до дна, а потім поволі–поволі, так якби ота водичка просочувалася крізь твердь, до нього по краплині стало доходити, спершу по краплині, а далі гунуло на голову як з відра, і Вілен подумав, що він збожеволів. То було на в'язах дві голови, а тепер нема жодної... жодної... жодної. Сама порожнеча. Морок. Ніч. Сліпота. Безголов'я.

Він і до Києва приїхав у тому тумані (а звістка про Віленів виступ у Білорусі, звичайно ж, випередила його, людям таке тільки дай), і коли сам Перший зацікавився Віленовою персоною і викликав його на килим, то Покотило нічого не зміг пояснити до пуття. Щось мимрив, белькотів, затинався, ну геть тобі чоловікові одібрало мову.

І тоді Перший не витримав:

– Вон! – закричав він. – Вон с апарата!

– За что? – раптом заговорив Покотило. – Да я же... Да я же работал как лошадь!

– Вот і пайдьош работать с лошадьмі. Там тебе место.

– А что же я с німі буду делать? – цілком серйозно спитав Покотило. – Я ж не умею, я занимался кроліко...

– Что делать? Будеш ім яйца размінать!

* * *

Зізнаюся, я не був свідком цієї розмови, і десь, може, й сам не вірив сповна, що саме так було все насправді, та одного разу потрапив на ВДНГ, і щось занесло мене у павільйон тваринництва. Ось так, зовсім випадково, я і побачив там Вілена Покотила, але він,

угледівши мене, швиденько щез у темній проїмі службового ходу.

А коні у павільйоні тваринництва, треба сказати, були чудові. Ну просто чудо – не жеребці.

1990 р.

Кабачки – так на своєму жаргоні бійці називають стрільна до гранатомета.

«Горка» – різновид військового однострою російського виробництва.

Давня слов'янська назва Азовського моря.

«Розгрузка» – військовий жилет з кишенями для магазинів, гранат, аптечки тощо.

Дискотекою бійці називають активні бойові дії.

Хрон – хронічний алкоголік.

Від АГС – станковий автоматичний гранатомет.

Узо – грецька анісова горілка.

Йдеться про «Енеїду» Івана Котляревського.